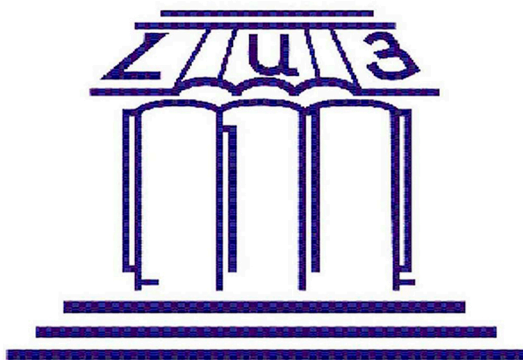

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

6362

пбжабу - дозв

Семенов-РР

266

Р-40

1 OCT 2009

ՀԱՌԱԳԱՅԹԸ

266

Ր-40

1932

266

R-40

ՃԱՌԱԳԱՅԹԸ

ՏԻԿ. Մ. ՐԷՅՆԷՍ - ՄՕՆԼՕՐ

133 ըզ Դաղղիերէն տալագրու թենէն թարգմանուած

1932

24 AUG 2013

6362

Այս. Երեւանի քաղաքի
 Ժողովրդական տնային
 և խոշորագույն հիշատակներ
 Դասարանի անդամ Երեւանի
 Կոմիտեի

Դասարանի

Կ. Կ.

3929.70

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Աւեսարանի յաւիտեական հշուստութեան վրայ աւանդութիւններն եւ միայն որ աւելցուցած ենք, զայն վերածելով իրական ձեռքի մը. եւ ստոր հաւար օգտուած ենք Յիսուս Բրիստոսի ու իր սպրած ժառանգական վրայ գրուած Թրանսական շաւաղոյն գործերէն: Բրիստոսի կեանքին վրայ եղած բազմաթիւ հրաւիրականներէն, անոնք միայն որդեգրած ենք՝ որոնք աւելեակ հզորիս ուսումնասիրութիւնները ըլլալ կը կարծենք: Օգուտ քաղած ենք նաեւ անգլիական սոցիալիզմէն, այն երբեք չենք երկարաւորութիւններէն՝ որոնք հաւար աւելցուց կեանքի մոխրուած են: Բրիստոսի ժառանգականից Հրեաներուն զարգացման, բարեկերպ, կենցաղը, — ինչպէս նաեւ այն սխալներէն երկիրը, «Աստուծոյ պարսեզը», որ հիմա անհասկացելի դարձած է քաղաքի դարձումը աւելցուց յետոյ — բոլոր ստանք, մեր աշխարհի սոցիալ պատկերացումն են որոշապէս: Պէտք է հոս երախտագիտութեանը յիշեմք որեւէ, Գաւարը, Էտրեւանը-մանաւանդ Էտրեւանը-Կիլիկիա եւ շատ մը ուրիշներ. այս բոլոր անկեղծ հոգիները, իրենց աղօս լոյսին մէջ կը փայտաբերին զիտեալ իրենց հոգիներուն հաւար իսկ քեզի եւ յաւիտեական լոյսը:

Վերոյիշեալ ուսումնասիրութիւններէն գրեթէ աւելեւ կ'ենթադրեմք քեզ Աւեսարանը գրուելէ շատ առաջ, Յիսուս Բրիստոսի աշակերտները հին դիւցազներգութիւններուն ձեռքին տակ, արդէն քերականի փոխանցած էին իրենց վարդապետին պատմութիւնը՝ օրորոյցէն սկսեալ մինչեւ գերեզման:

Այս անսնուն երկր, նման ծեսակ մը ծիսուն կսաւի՝
որուն վրայ բազմաթիւ ձեռքեր աւելնագործած էին,
նախնական Քրիստոնէականներու մէկ կամ երկու սերունդիկն
աւելի չկրցաւ սպրիչ եւ դասաւարտուեցաւ անհետանալու,
երբ Քրիստոսի պատմութիւնը գրուեցաւ սուրբ Հոգիիկն
ներշնչումով:

Սակայն եւ այնպէս այս նախագիծը ունեցաւ իր յա-
ջողութիւնը: Յիսուսի ժամանակակիցները, անոր խօսքե-
րէն եւ հրաշքներէն խորապէս ազդուած, փախաւք էին
վերապրիչ այն զօրանոր յուզումները՝ զորս զգացած էին
Անոր ներկայութեան: Եւ անոնք ճշգրիտ մանրամասնու-
թիւնով մը կրկին պատմած էին ինչ բան որ իրենց հոգի-
ներուն վրայ տպաւորուած էր անհետացող եզակի եւակիկն
շարժումներէն, նայուածքէն ու շեշտերէն:

Անկէ ի վեր, բաւական դարերու ընթացքին, նուիրական
բնագրիկն եւ անոր մեկնութիւններուն ընթերցումը, եկե-
ղեցական արարողութիւնները եւ քարոզութիւնը, գրական-
ութեան եւ արուեստներու զուի գործոցները, եւ վեր-
ջապէս Աւետարանիկ արտադրած քաղաքակրթութիւնը, ան-
ոնք բոլորը մեր աչքերուն առջեւ պատկերացուցած են
Յիսուս Քրիստոսի մը դիմքը՝ որ մարդու ձեռքով գծուած
չէ, բայց մենք զայն կը հասկնանք բնագրաբար:

Եւ այս գաղափարական դիմքը, որ ընդհանուրին կը
պատկանի, ամենուն տեսնականութիւնն է: Մենք ամենիւ
բերեւս անգիտակցաբար մեր մէջ կը կրենք զայն, նման
խորհրդաւոր յուշադրի մը՝ որ մեզ կ'առաջնորդի դիպի
յուսատրութիւն եւ դիպի գեղեցկութիւն:

Յաւիտեական ճշմարտութիւնը անփոփոխ կը մնայ,
եւ սակայն մեր ձեռքերը անոր կը հպին, տալով անոր
մեր ժամանակին նկարագիրը ու մեր հոգիին դրոշմը...:
Եւ այս պաշտելի Պատկերին առջեւ կեցած, մենք կ'ընդգր-

ծենք իր յատկանշներէն այն՝ որ մեզ ամենէն աւելի կը
գրաւէ:

Իր հաւերուն վրայ մենք դրած ենք աւանդութիւն մը:
Գործենսի Ուղեծիւներու պատշաճ մէջ, նախնական նկա-
րիչներու գործեր հաւաքուած են: Այս նկարիչները՝ որոնք
մեծ մասամբ անծանօթներ են, իրենց պարզ կերպովը
պատկերացուցած են երազները՝ որոնցով օրորուած են:
Անոնք են պատկերներ հրեշտակներու, սուրբերու, Քրիս-
տոսներու եւ Մատոնաներու, որոնք կը ժպտին կամ կ'ար-
տաւունեն, խիստ կապոյտ երկինքներու տակ կամ շատ խոշոր
ժողովներով մարգագետիններու մէջ: Այս պարզալիս ար-
ուեստագէտները երջանիկ մեռան անտարակոյս, նոյնիսկ
մոռնալով յաճախ ստորագրել իրենց գործերը. բայց բան
մը արտադրած, բոլորք մը փորձած էին դիպի գաղափա-
րականը...:

Եւ նախնական նկարիչներու այս պատկերասրահին
մէջէն կ'անցնի ամբողջ, անտարբերութեամբ նայելով
փափուկ կոյտերու անարուեստ դիմքերուն եւ երեսային
դիմքերու անկանոն գիծերուն: Քիչեր միայն - քիչեր կանգ
կ'առնեն եւ կը խոկան...: Այս անկասար գործերուն նա-
յած ասեմնիկն՝ անոնք շեշտ կը կարծեն այն անփառունակ
հոգիներուն երգը՝ որուն մէջ իրենց հաւաստին պարզու-
թիւնը՝ կը խառնուի իրենց երազին քաղցրութեան...:

Ահա այդ «քիչեր» ուն հաւար գրուած են այս էջերը:

ՃԱՌԱԳԱՅԹԸ

Ա

Իրիկուան առաջին ստուերները կը տարածուէին Գէննէսարեթի լճին վրայ, Գալիլիայի լճին՝ որ իր ձեւովը եւ ջուրերուն ներդաշնակ ձայնովը քնարի մը նմանցուած է: Լճին գրեթէ եզերքը, կիտրոններու, նռնենիներու եւ դափնեվարդերու թաւուտքի մը մէջ ջէն՝ աղօտ կերպով կը նշմարուէր Գամաղիէլի ճերմակ վիլլան: Թափանցիկ ու թեթեւ գոլորչի մը, նման ոսկեփռի, կ'ողողէր բարձր գմբէթին նեղ ու երկայն պատուհաններուն ցցուն ծայրերը: Վերը՝ լուսանցիկ վանդակապատով շքեղ պատշգամին վրայ, Գամաղիէլ ընկողմանած էր բարձերու վրայ եւ խաղաղ հորիզոնը կը դիտէր, շարունակելով հանդերձ լուրջ խօսակցութիւնը իր զարմիկին Նիկողէմոսի հետ:

— Անցեր են, եղբայր, այն խանդավառ յափշտակութեան երջանիկ օրերը: Ահա երկար տարիներէ ի վեր ես կ'ուսուցանեմ եւ կը կարծեմ թէ ինչ որ կայ սորվելու այս արեւուն տակ՝ արդէն չօշափած եւ հասանցուցած է աստուածաբանական հարցեր յուզելով եւ լուծելով. զոհերու եւ տօներու, Տէրօջը հանգստեան օրուան, տաղաւարահարաց տօնին վրաններու ձեւին կամ լոյսերու թիւին նկատմամբ ալ ուսումնասիրու-

Թիւններ ընկելով: Ան կը մեկնէր նաեւ իր նախնիք-
ներուն խօսքերը և հարիւրաւոր աշակերտներ ալ ի-
րենց կարգին կը մեկնէին իր խօսքերը: Հայրս Սի-
մէոն Րաբբին, գրեթէ յիսուն տարի մտիկ ընելէ վերջ,
Հիլէլի և անոր անհաշտ ընդդիմադիր Շամմայի վի-
ճարանութիւններուն՝ մէկ խօսքի մը մէջ ամփոփեց
այս կրակոտ վէճերը. « Լոութենէն լաւագոյն բան
չկայ »:

կեցց. — Անոնք այսպէս կ'ըսենք և յետոյ կը սորվեցը-
նեն: Աւանդութիւնը այս կէտին մէջ է. Սուրբ Գրքին
նկատմամբ մեր նախնիքներու խօսքերը և անոնց բա-
ցատրութիւնները՝ այնքան նուիրական են որքան
բուն Սուրբ Գիրքը: Անոնք կ'ուզեն տարածել ինչ որ
ժառանգած են իրենց հայրերէն և անուն մը թողու-
լիրենց ետեւը. ինչ որ կը ստանան և ինչ որ կուտան
իրապէս չա՛տ քիչ է: Ճշմարտութիւնը լոյսն է մեր
հոգիներուն. մենք երբեք չենք կրնար ամբողջովին
տիրանալ անոր և մեզմէ ընտրեալ գոյններն իսկ հազիւ
կրնան շնորհել քանի մը բեկբեկ ճառագայթներ, պող-
պատէ ճառագայթներ կամ ոսկիէ ճառագայթներ, խը-
րոխտ կամ մեղմ բնութիւններու համեմատ: Այդ է
պատճառը որ մեր սորվեցուցածները իրարու համա-
ձայն չեն. հոն ուր Հիլէլ այո՛ կ'ըսէր, Շամմայի կ'ը-
սէր ո՛չ: Այսպէս Սաղուկեցիին կը ծաղրէ մեր անթիւ
օրէնքները, հեշտ կեանքի մը մէջ թմրած. Փարիսեցիին
ալ իր անշատ դիրքով խիստ բարձրէն կը դիտէ հա-
սարակ մարդոց ամբօխը: Ասոր համար է նաեւ որ
Եսէնեան աղանդաւորը կ'ապաստանի էնկատտիի ովա-
սիսին մէջ, որպէսզի ուրիշներուն դպչելով չպղծուի:
Ամէն մարդ կը հետեւի այն ճառագայթին՝ զոր ընդու-
նած ըլլալ կը կարծէ, միեւնոյն ատեն ամէն մարդ
կ'ատէ, կ'անարգէ ու կը նախատէ իր եղբայրները:
Եւ ես կը խորհիմ թէ անոնք բոլորն ալ իրենց նա-
խապաշարումներու խաւարին մէջ իսկ՝ պէտք էր ի-
րարու ներողամիտ ըլլային և համբերէին: Որովհետեւ
Մէկը միայն ունի իր մէջ գերազոյն ճշմարտութիւնը
և այն Մէկն ալ երկար ատենէ ի վեր կը լռէ:

ալ: ժողովուրդը անձկանօք կը սպասէ Անոր, այս Մեսիա թագաւորին՝ որ պիտի ազատէ զիրենք Հռովմի գարշելի լուծէն: Անոնք կը սպասեն իր իշխանութեան, իր հարստութեան և իր ոյժին, մասնաւորապէս այն իշխանութեանը և այն հարստութեանը՝ զորս ինք պիտի տայ իրենց. ոսկիի ու մարգարիտներու հարստութեան՝ զոր ծովը իրենց ոտքերուն առջև պիտի նետէ. պտուղներուն՝ որոնց առատութենէն ծառերուն ճիւղերը պիտի կոտրին, ցորենի ծանր խուրձերուն՝ որոնց ներքեւ պիտի ճռնչեն սայլերուն սոնակները: Անոնք կը սպասեն ուրախութեան, պերճանքի, տիրապետութեան և Մեսիա կը կոչեն ասիկա:

— Սակայն Ան պիտի գայ, երկրին իշխանը, Աստուածը, Հօգօրը, իշխանութեան նշանը կրելով իր ուսին վրայ, ըսաւ Նիկողէմոս: Մարգարէութիւնները և հաստատեն ասիկա, կասկածիլ կարելի չէ:

Գամաղիէլ յուսահատ շարժուածով մը ըսաւ. — Մարգարէութիւնները կ'ըսեն նաեւ թէ, «Անիկա պիտի ելլէ ծարաւուտ երկրէ մը բոլսող մատաղատունիկի մը պէս, առանց կերպարանքի և առանց վայելչութեան»: Ձայն կը կոչեն «Աւիւծը» — և զայն կը կոչեն «Գառնուկը»: Մեծն Հիւլէի գաղափարով Նզեկիան Անոր մարմնացումն էր: Հիւսա լուսամիտ մարդոցմէ շատեր կը խորհին թէ Մեսիայի թագաւորութիւնը պարզապէս մարդկութեան լաւագոյն մէկ շրջանը կը նշանակէ: Ոմանց հակաճառութիւններուն և ոմանց անկատար երազներուն խառնակութեան մէջ, եթէ ճշմարիտ է որ ան պիտի գայ, ես չպիտի ուղէի անոր ապրած օրերուն մէջ ապրիլ, քանզի կը վախնամ թէ չպիտի կրնայի ճանչնալ զայն:

— Նղբայր, ինչպէ՞ս կրնաս այդպէս խօսիլ դուն, ըսաւ քաղցրահնչիւն ձայն մը: — Եթէ Մեսիան յայտ-

նուէր, չե՞ս կարծեր որ քու հոգիդ ինքնաբերաբար Անոր պիտի մերձենար:

Պատշգամին մէկ կողմին վրայ բարձրացած Այիւս կոչուող շքեղ սրահին դռնէն՝ կին մը ներս կը մտնէր աստղերուն աղօտ լոյսին տակ: Գաղցրութիւն մը կը բղխէր անկէ, աւելի աղղեցիկ քան քաղցրութիւնը գիշերուան: Գեղեցիկ էր ան և ծանրաբարոյ: Երկար ծալքերով քօղ մը կը պատէր իր մարմինը, կուսական շնորհ մը տալով իր բոլոր շարժումներուն: Գամաղիէլի կրտսեր և սիրական քոյրն էր ան, Շուշանը, Սիմէոնի աղջիկը, Մեծն Հիւլէի թուր:

— Տե՛ս սա կիները, ըսաւ Գամաղիէլ ժպիտով մը: Անոնք չեն փնտռեր և չեն վիճիր, այլ կը գուշակեն: Անոնք չեն տեսներ, այլ կը սիրեն: Ձկայ կայծ մը՝ որ անոնց վրայ իյնայ և իսկոյն բոցի չվերածուի: Հոտ է վտանգը՝ որուն մէջ կ'իյնան այս եթերային էակները:

— Ահաւասիկ ատոր մէջն է նաեւ աստուածային պարգեւը, ընդմիջեց Նիկողէմոս: Անոնք որ չեն գիտներ և կը վարանին աւելի կը չարչարուն և չարունակ վախի մէջ կ'ապրին:

Երկու Բաբելներու մէջտեղը, փղոսկրով դրուագեալ եղենափայտէ աթոռակի մը վրայ, գերի մը դէրաւ քանի մը վայելչագեղ սափորներ և երփներանգ ապակիէ բաժակներ, այն բաժակներէն՝ զորս Փիւնիկեցիները կը դրկէին աշխարհի բոլոր առուծախի կեդրոններուն: Շուշան մեղմօրէն մօտենալով, լեցուց գաւաթները նուշէ պատրաստուած ըմպելիով և կինամոնով ու յամպարով անուշահոտուած Սարոնի ընտիր գինիով: Յետոյ բաժակները ներկայացուց Նիկողէմոսի և Գամաղիէլի ու անշարժ կեցաւ. հետզհետէ անորոշ երեւոյթ մը ստանալով, տակաւ մթնցող երկինքին

վրայ պարզուող ձերմակ տեսիլքի մը նման:

— Ինծի կը թուի թէ, եթէ ես ճառագայթը տեսնէի, անմիջապէս անոր պիտի հետեւէի: Սակայն ո՞ր է ճառագայթը: Ինչպէս դուն կ'ըսես, եղբայր, ան՝ վարդապետական վէճերուն մէջ չգտնուիր: Բացի քեզմէ, որ ամէնուն սիրելի ես, միւս վարդապետները ամէն եռանդ փշրելու և խորտակելու համար է միայն որ կը խօսին: Մարդիկ միայնակ կը զգան ինքզինքնին նաեւ տխուր, անորոշ բանի մը ծարաւովը՝ որուն ինչ ըլլալը ես ալ չեմ գիտեր: — Անձանօթ բան մը որ բարիք պիտի բերէ ամէնուն և պիտի տայ սրբութիւն ու հոգիի թեթեւացում, մինչեւ իսկ անոնց՝ ուրոնք կեանքի բեռան տակ ընկճուած են:

Նիկողէմոս գաւաթը առնելով իր շրթունքներուն տանելէ առաջ՝ ձակտին բարձրացուց, Բաբբիներուն սովորութեանը համեմատ: Իր ձեռքը կը դողար երբ ձիգով մը այսպէս խօսեցաւ:

— Գնա՛ ուրեմն անոր քով՝ որուն համար Զաքարիայի որդին Յովհաննէս կը վկայէր անապատին մէջ. ան, որ կոյրերուն տեսնել կուտայ և անդամալոյծներուն քալել, Յիսուս Նազովրեցին է ան...:

— Եղբայր, ընդմիջեց Գամաղիէլ անհամբերութիւնով, Նազարէթէն կրնա՞յ աղէկ բան մը ելլել: Այս Յիսուսը հիւսնի մը որդին չէ՞: Ես մտիկ ըրի երբ Եօհաննան ու Իսմայէլ կը խօսէին անոր մասին: Ո՞վ է իր ուսուցիչը, ո՞ր դպրոցին կը պատկանի ան: Դուն գիտես թէ ես մերիններէն տարբեր եմ. ես ամէն բանի կը հանդուրժեմ... Թերեւս չափէն աւելի: Ես չեմ ատեր ուրիշ աղանդներու առաջնորդները և պիտի փափաքէի նուազ անթափանցելի ընել այն պատուարը՝ որ մեզ կը բաժնէ օտարներէն: Զիս կ'ամբաստանեն իբրեւ Յոյներուն ընկերութեան մէջ յաճախող մը՝

եւ կը հաւնիմ անոնց՝ իրենց վայելչագեղ նրբութեանը համար. նաեւ անոր համար որ, հակառակ մեր կամքին՝ մեր մէջ ներմուծած են նշանակութիւնը և պաշտօնը գեղեցկութեան՝ որ աստուածային է: Ես կը սիրեմ իրենց լեզուն՝ որ ինքնին ներդաշնակութիւն մըն է. կը սիրեմ նաեւ իրենց արուեստագէտները, իրենց բանաստեղծները և նոյնպէս իրենց փիլիսոփաները, Պղատոնը մանաւանդ, որուն վէս հանդարտութիւնը ինծի կը յիշեցնէ իրենց աստուածներու արձաններուն շքեղ և անշարժ գիծերը: Անոնք միայն մարդկային գիտութիւնը կը սորվեցնեն, սակայն մարդկային գիտութիւնը արդէն խիստ հրապուրիչ է: Մենք ճշմարտութիւնն ենք, անոնք գեղեցկութեան գաղափարականով յափշտակուողներն են: Սակայն մեր անօրէնները և մեր հասարակ ժողովուրդը: Անոնք ինծի խոր զգուանք կը պատճառեն և ասոնք աւելի օտար են ինծի համար քան կռապաշտները:

— Մենք ալ հասարակ մարդու մը թոռները չենք, հարցուց Շուշան: Միթէ Հիւլէլ պարզ փայտահար մը չէ՞ր և միթէ յաճախ պատմած չե՞ս ինծի թէ ան դասեր առնելու դրամ չունենալուն համար, Ապտալիոնի դասախօսած սրահին պատուհաններուն կողքած մտիկ կ'ընէր և օր մըն ալ զինքը դտան ձիւնով ծածկուած և կիսովին նուաղած. սակայն ան չէր ազդուեր այս նեղութիւններէն, որովհետեւ սորվելու փափաքը խիստ զօրաւոր էր: Ահա այս թշուառութիւնն էր որ աշխարհի բոլոր գանձերէն աւելի, օրհնաբեր եղաւ մեզի:

— Հիւլէլը բացառութիւն մըն է, պատասխանեց Գամաղիէլ. չատ քիչ անգամ այս տեսակ մարդիկ յառաջ կուգան: Սակայն այս քիչերը, իրենց բաղդին բնական ընթացքով բարձր դիրք մը կը գրաւեն: Հի-

էլ Դաւիթի թոռն էր. ան իշխան եղաւ, «Նասի:» Բոլոր թագաւորները կը նախանձէին իր թագաւորութեան: Մեր գեղեցիկ երիտասարդութեան ամբողջ ընտրեալները, դպիրները և վարդապետները, կը փութային իր մօտ խորին հիացումով մը: Իսկ այս Նազովրեցի Յիսուսը, ինծի ըսուածին համեմատ, միայն ձկնորսներ, մաքսաւորներ և արհեստաւորներ ունի իրեն հետեւորդ: Բնականաբար անիկա իր դասակարգին միայն կը սորվեցնէ: Տէրովը հոգին հզօրներուն և իմաստուններուն վրայ կը հանգչի. շնորհքին շունչը՝ մարդկութեան ընտրեալ դասակարգին վրայէն միայն կ'անցնի: Այս բոլոր ըսածներս նոր բաներ կը կարծէք: Ճշմարտապէս, եթէ տեսնէի անուս մէկը՝ որ Ուղղիչի նման հրեղէն շրթներով խօսէր կամ աչքերուս առջեւ մեռեալի մը յարութիւն առնել տար, դարձեալ կ'սկսեի պիտի նայէի անոր վրայ:

— Ճիշդ է, ըսաւ Նիկողէմոս, այս բոլորը մեր ընդունած գաղափարներն են, բացի օտարականներու հանդէպ քու ունեցած բարեկամութենէդ, նոյնիսկ եթէ Յոյներ ըլլան անոնք: Ըստ Թորանի (թէ վրաթ) մենք ենք Աստուծոյ ընտրեալները, կարելի՞ է որ ուրիշներ ալ ըլլան: Դուն հիմա զիս պիտի դատապարտես, ինչպէս արդէն ես ինքզինքս դատապարտած եմ. սակայն այս լուսթիւնը չառ ծանր կը ճնշէ վրաս: Ես գացի Յիսուս Նազովրեցին տեսնելու...:

— Դո՛ւն:

— Այո՛, տեսայ զինքը Երուսաղէմի մէջ քանի մը ամիս առաջ: Շատ կը խօսուէր անոր վրայ. իր ըրած տարօրինակ գործերը և անսովոր խօսքերը ուշադրութիւն գրաւած էին: Ոչ մէկը անոր չափ նիւթ եղած է վիճաբանութեան: Պաշտումի և ատելութեան երկու հոսանքներու մէջտեղէն կը յառաջանայ ան: Ես երկար

ատեն վարանելէ յետոյ իրիկուն մը գացի անոր քով:

Գամաղիէլ թերահաւատ ժպիտով մը ըսաւ.

— Եւ ի՞նչ խօսեցաք իրարու հետ:

— Եղբա՛յր, ըսաւ Նիկողէմոս պաղատազին, մի՛ խնդար այս բաներուն վրայ: Այս գիշերուան պէս աստեղադարձ գիշեր մըն էր, բայց ես չէի տեսներ աստղերը քանի որ անոր անձին մէջ կը տեսնէի շատ աւելի լուսաւոր երկինք մը: Ինչ որ ըսի իրեն... այլ եւս չեմ յիշեր: Ան ըսաւ ինծի. «Պէտք է նորէն ծնանիլ և թէ Սուրբ Հոգին կը հանգչի ուր որ ուզէ» և ուրիշ բաներ որոնք ես չկրցի հասկնալ. թէ՛ «Երբ Որդին Մարդոյ երկրէս բարձրանայ՝ այն ատեն պիտի հաւատան անոր»: Բայց այս բառերը բան մը չէին, ես կը զգայի թէ անիկա իմ սիրտս կը կարգար և հաճոյքով կը զգայի ատիկա: Եթէ տարիներ ու տարիներ ալ ապրիմ, դարձեալ չեմ կրնար մոռնալ այդ ժամը: Կրնաս զիս տկար կարծել կնոջ մը նման, սակայն ես կը դողայի և իմ սիրտս կը տոչորէր ներսիդիս: Խորհուրդ մը անցաւ մտքէս որ տակաւին սարսուռ կը պատճառէ ինծի...: Եղբա՛յր, այս մարդը մեծ մարդարէ մըն է:

— Ո՛հ, ըսէք ինծի, ո՞ւր կրնամ տեսնել զինքը, պաղատեցաւ Շուշան:

— Ան շատ մօտ էր այս տեղին: Իր աշակերտներէն իմացայ, որ երէկ Գօւրն-Էտտինի դարատափներուն վրայ կը գտնուէր: Սակայն քահանաներու թըշնամութեան պատճառաւ, հիմա Երուսաղէմէն հեռացած է Գալիլեա երթալու համար:

— Երթանք զինքը տեսնելու, կը պաղատիմ, Եսաւ Շուշան:

Գամաղիէլ մտահոգ էր: Երբէք չէր յիշեր որ բան մը մերժած ըլլար իր պաշտելի քրոջը: Սակայն իր

հալարտ և վերապահ բնութեամբը՝ տարօրինակ կը գտնէր որ իր քոյրը խառնուէր այդ ամբոխին: Բայց և այնպէս վայրկեան մը վարանելէ յետոյ՝ պարտուեցաւ:

— Գնա՛ Ծուշան, ըսաւ ան, քանի որ այդպէս կ'ուզես: Հեռու կեցիր սակայն զինքը շրջապատողներէն և մի՛ խօսիր երբէ՛ք այդ հասարակ գործաւորին հետ: Ես քեզ ազատ ձգած եմ քու վարմունքիդ և խորհուրդներուդ մէջ, որուն համար շատեր պախաւրակած են զիս: Դուն գիտես թէ ոմանք կը սոսկան չափազանց գիտուն կիներէն, սակայն ես, քեզ իմ աշակերտս ըրած եմ և գրեթէ ինծի հաւասար գիտուն: Գնա՛, եթէ կը փափաքես, բայց մի՛ մոռնար թէ ո՛վ ես դուն:

— Ծնորհակալ եմ, ո՛հ շնորհակալ եմ, գոչեց Ծուշան խելայեղ ուրախութիւնով մը: Վաղը, ուրեմն վաղը, ես զա՛յն պիտի տեսնեմ:

Բ

Ներկայիս Գալիլիայի մէջէն անցնող ճամբորդները, չեն կրնար երեւակայել այն՝ ինչ որ էր Քրիստոսի թուականին առաջին տարիներուն, Աստուծոյ այս պարտէզը, այն «Երկրաւոր Դրախտը», «Հովիտները» ուր Ասեր իր ոտքերը իւղի մէջ կը թաթխէր:» Հիմա հաղիւքանի մը ախուր փլատակներ կը գտնուին հոն՝ ուր քսանի չափ աւաններ գոհարներու նման շրջապատած էին կապոյտ լճին սահմանները: Բաբբիներու կամ Յովսեփոսի վառվառն նկարագրութիւնները միայն մեր աչքերուն առջեւ կը վերակենդանացնեն հեռաւոր ժամանակներու փարթամ Կափառնայումը, հարուստ և ապականած Մազթաղան՝ իր բոսորագոյն բրդեղէններով, Քորադինը՝ իր արմտիքի առուտուրով, Բեթսա-յիթան՝ իր ձուկերու և պտուղներու արտածումով, Տիրերիան, հեթանոս քաղաքը՝ իր մարմարէ պալատներով՝ որոնց սիւներուն մութ ստուերը կը ցոլանար լճին վճիռ ջուրին մէջ. և աւելի հեռուն երկրին ներսերը, գեղեցիկ Նայիմը՝ որ իստրաղոնի դաշտին կը տիրապետէր, Կանան՝ որ իր եղէգներուն երգովը կ'օրօրուէր. տակաւին ուրիշ շատեր, շատեր, երկու հարիւրէ աւելի գիւղեր և գիւղաքաղաքներ՝ որոնց մէջ կ'ապրէր աղմկայոյզ, դուարթ և գործունեայ բնակչութիւն մը: Բաբբիները արհամարհանքով կը վերաբերուէին այդ գեղջուկներէ և ձկնորսներէ բաղկացած ժողովուրդին հետ՝ որ չափազանց անգիտէր: Ասոնք

3929.70

կոշտ և աղաւաղեալ լեզու մը կը խօսէին և շատ աւելի ղրաղած էին իրենց առուտուրով ու ձկնորսութիւնով՝ քան թէ հոգակաւոր վարդապետներու ուսուցով։ «Եթէ կ'ուզես հարուստ ըլլալ, գնա՛ Գալիլիա, եթէ կ'ուզես իմաստուն ըլլալ, գնա՛ Երուսաղէմ,» կ'ըսէ առածը։ Որչափ որ այս երկրին, Գալիլիայի գեղեցկութիւնը կ'երգուէր, բայց և այնպէս մոլեռանդ չրեաներու գաղափարով, ան չէր կրնար կոչուիլ «Սուրբ Երկիր», անուն մը՝ զոր բուն մոլեռանդութիւնով վերապահուած էր Յուդայի և Երուսաղէմի։

Եւ սակայն ի՞նչ հեշտալի բնակավայր էր Գալիլիան։ Ծառերը տարւոյն մէջ երկու անգամ պտուղ կուտային. Սորէքի որթատուկերը՝ իրենց ողկոյգներով ծանրաբեռնուած կ'ըլլային գրեթէ տասը ամիս, ինչպէս նաև իրենց կարգին, անհամար ձիթենիներ, թզենիներ և թանկագին բալասանի ծառեր իրենց պլտուղները կուտային առատօրէն։ Կաղնիներ, չոճիներ և ոփիներ իրենց մութ կանանչութիւնը կը խառնէին արմաւենիներու փափուկ տերեւներուն հետ. ճնճղուկներու և աղաւնիներու խումբեր կը կծկուէին եղևիններու ճիւղերուն մէջ։ Ամէն կողմ վճիտ ակեր, ամէն կողմ խիտ կանանչութիւններ՝ որոնց մէջ տեղ տեղ կը տեսնուէին գեղեցիկ խոշոր ծաղիկներ՝ որոնք Արեւելքի գարունները կը պճնաղարդէին իրենց վառ կարմիր գոյներով. կակաչներ, հարսնուկներ, նարկիզներ բոսոր բաժակներով և փունջ փունջ ասփողիլոններ հոս հոն ցրուած, որոնց լայն բացուած, շուշանաձև և ծիրանեգոյն պիսակներով ծաղիկները՝ մարգագետնէն վեր կը բարձրացնէին իրենց ցօղունները՝ վեհափառ չքեղութիւնով մը։

Սգար (Մարտ) ամսուան մէջ գեղեցիկ առաւօտ մը, Քրիստոսի 29 թուականին, Շուշան արշալոյսին

մեկնեցաւ տունէն իր սիրելի աղախինին Սառայի հետ։ Լոյսը ծագելէն շատ առաջ էր, երբ մանկամարդուհին անկողինէն ելլելով՝ աճապարանքով հիւսել տուաւ իր թուխ երկար մազերը։ Շպար գործածելու սովորութիւն չունէր ան, ինչպէս կը գործածէին հարուստ ու վայելչագեղ չրեայ կիները. երկար արծաթեայ ձողիկը սեւ ներկին մէջ թաթխելով կրկին ու կրկին իր յօնքերուն չէր քսէր, ինչպէս ուրիշները կ'ընէին. անոր եղունգները հինայով ներկուած չէին։ Իր միակ պերճանքն էր, թանկագին անուշահոտութիւններու գործածութիւնը և փարիսեցիական բոլոր պատուէրներէն՝ պահած էր միայն յաճախակի լուացումներու սովորութիւնը։ Հոտաւէտ վարդեջուրը երկու անգամ իր թեւերն ի վար վազցուց և այս արարողութիւններէն յետոյ՝ մթադոյն քօղի մը մէջ փաթթուելով՝ արտօրնօք դուրս ելաւ։

Անսովոր եռուզեռ մը կը տիրէր իր ճամբուն վըրայ։ Սակայն Շուշանի միտքը այնքան գրաւուած էր իր խորհուրդներով՝ որ արտաքին ու է ազմուկ չէր կրնար ազդել իրեն, երազի մը մէջ կ'ապրէր ան։

Մարդիկ կ'երթեւեկէին իր շուրջը և զուարթ պոռչուէին զիրար կը հարցափորձէին։ Ասոնք մեծ մասամբ Գալիլիացի ձկնորսներ էին։ Կային նաեւ շատեր ալ, որոնք եկած էին Յուդայէն ու Երուսաղէմէն, Տիւրոսէն և Սիդոնէն, վարդապետը տեսնելու անդիմադրելի բաղձանքէն մղուած։ Անոր վրայ կը խօսէին և իրարու կը պատմէին բոլոր իրենց լսած հաճելի ու զարմանալի բաները։ Անոնք զայն տեսած էին և կ'ըսէին թէ ան հոն էր, լեռանը վրան։ Շուշան, Քուրնէտինի առաջին դարաւորները բարձրացաւ, որ իրենց ամառանոցէն կէս ժամու չափ միայն հեռու էր։ Վարէն Սաղուկեցիներու խումբ մը կը յառաջանար

գրեթէ ամբողջ քահանաներէ բաղկացած որոնք իրենց շուրջը կը դիտէին անփութօրէն, զարմանալով և գրեթէ զուարճանալով այս նախնական մարդոց խանդավառութեան վրայ: Շուշան ասոնց մէջ նշմարեց Սամուէլ-պէն-Ֆապին, օրուան ամէնէն վայելչագեղ մարդը, որ առաւօտեան այդ ժամուն իսկ՝ հագած էր գեղեցիկ կապոյտ գոյնով նուրբ պատմուճան մը՝ որուն համար շատեր պատրաստ էին իր ծանրութեան երկու անգամը ոսկի վճարելու, սակայն չէին կրնար գտնել: Անոր քով կար Իսաքարը, ծանօթ իր մետաքսէ ձեռնոցներով, զորս նոյն իսկ տաճարին մէջ զոհ մատուցանելու համար չէր հաներ: Կար նաեւ Եօհանանը, որուն փառաւոր խնձոյքները նշանաւոր էին: Շուշան իր քօղին տակ ծածկուած, արագօրէն անցաւ: Քիչ մը յառաջանալով, ան հանդիպեցաւ քանի մը ամբարտաւան և պերճաշուք մարդոց. ասոնք խոշոր հմայեակներով և երկայն ծոպերով Փարիսեցիներ էին, որոնք նախատական նայուածքներ կ'ուղղէին ժողովուրդին: Ասոնք ոչ ատելութիւն և ոչ ալ բարկութիւն ունէին տակաւին Նազովրեցիին հանդէպ: Սակայն խրոխտ ամբարտաւանութիւնով մը եկած էին զայն լսելու և դատելու: Եօնաթան-պէն-Ուղղիէլը միայն մասնակից չէր երեւեր անոնց արհամարհոտ զգացումներուն. ան Յէքոնայի կը բացատրէր իր ընդարձակօրէն քաղցիւրէնի թարգմանած Սուրբ Գիրքին առաջին համարները: Մինչ Շուշան կ'անցնէր, Եօնաթան, տեսնելով մեծ բաբբին քոյրը, ժպտեցաւ անոր, — որովհետեւ Փարիսեցիները սովորութիւն չունէին կիները բարեւելու: — Պապա-պէն-Պուտան ալ, որուն աչքերը հանուած էին Հերովդէսի կողմէ, Շուշանի դարձուց իր աւերուած դէմքը: Շուշան լսեց երբ Դեւի ծաղրական շեշտով մը կ'ըսէր ծերունիին. «Խնդրէ՛ սա

Նազովրեցիէն՝ որ քեզի աչքեր պարգեւէ,» Շուշան լսեց նաեւ կոյրին դառնացած պատասխանը. «Աւե՛լի մեծ հրաշք մը խնդրէ՛ դուն անկէ, խնդրէ՛, որ քեզի սիրտ մը պարգեւէ:» Այս թշուառ էակին դառն վիշտէն՝ վիշտ մը փոխանցուեցաւ Շուշանի, զգաց թէ կը տառապէր ան և այս պայծառ երկինքին տակ, միշտ մթութեան մէջ կ'ապրէր:

Աւելի վերը, Շուշան հանդիպեցաւ ուրիշ թշուառներու ալ, ջերմէն հիւժած հիւանդներ, անդամալոյծներ, խուլեր ու համբեր որոնք ողբալի խումբ մը կազմած էին: Աւելի հեռուն, արուած ու մաշած դէմքեր անձկութեան աղաղակներ կ'արձակէին սա բռնեցով. «Անմաքու՛ւր, անմաքու՛ւր:» Շուշան սարսափահար հեռացաւ այս բորոտներէն:

Հիմա խուժանք կանգ առած էր: Անոնք ա՛լ չէին շարունակեր իրենց վերելքը, կը սպասէին: Շուշան սպրդեցաւ ժանտաթղենիի մը քով՝ որուն շուքին տակ դեռատի կին մը կ'օրօրէր իր հինգ տարեկանի մօտ զաւակը՝ որ անդամալոյծ էր և շարժելու անկարող: Փոքրիկ մանուկներ, գոյնզգոյն հագուստներ հագած, կը վաղվզէին զուարթ ճիչեր արձակելով: Մանուկ հաշմանդամը մեծ ճիգեր կ'ընէր ոտքի ելլելու և անոնց միանալու, ու նայուածքով մը տխուր և անցկալի հարցնել կը թուէր թէ՛ ինչո՞ւ ինքն ալ ուրիշներու նման չէր...: Իսկ մայրը, ալ աւելի գուրգուրանքով կը սեղմէր զայն իր կուրծքին վրայ և կ'ըսէր. «Երբոր Անիկա անցնի, Ա՛ն, քեզի քալել պիտի տայ թե՛ քեւ...»: Յանկարծ, մեծ շարժում մը յառաջ եկաւ: Բոլոր աչքերը յառեցան լեռան գագաթին, քանի մը մարդիկ կ'իջնէին անկէ: Յնձութեան անվերջ աղաղակներ կը բարձրանային ու կը մեղմանային, ժայռերու զարնուող ամեհի ալիքներու ձայնին նման: Մինչ

խումբը կը յառաջանար, կոյրերը կը տեսնէին, հիւ-
ւանդները իրենց մահիճը ձգելով կը քալէին: Արեւը
իր ոսկի ճառագայթները կը օփոէր այս տարօրինակ
տեսարանին վրայ, որ յաղթական թափօրէ մը աւելի
բան մըն էր, հրաշքներու փթթումն էր այս, Նազով-
րեցիին քայլերուն ներքեւ: Խելայեղ ամբօխը կը գո-
վաբանէր զայն բարձրագոյն աղաղակներով:

Վարդապետին հետեւորդներուն առած ուղղութե-
անէն կ'երեւէր թէ՛ Ան, Շուշանի առջեւէն պիտի անց-
նէր: Հիմա անոնք կը տեսնուէին որոշ կերպով. պարզ
և աղքատ մարդիկ էին ամէնքն ալ, սակայն հրաշքին
զօրաւոր շունչովը բարձրացած և կերպարանափոխ-
ուած: Բաղմութեան մէջէն շատեր կը ճանչնային այս
հետեւորդները և անոնց անունները կուտային բար-
ձրաձայն. Պետրոս և Յակոբոս. Յուդայ Իսկարիօտա-
ցին՝ Յուդայի երկրէն եկած, Փիլիպպոս և Անդրէաս՝
որոնք Բեղսայիղացի ձկնորսներ էին և Յովհաննէս
Ջեբելիոսի որդին՝ որ հրեշտակային դէմք մը ունէր:
Շուշան ասոնք բոլորը կը լսէր, որպէս թէ երազի մը
մէջ. ան հազիւ ինքզինքը կանգուն պահած էր ժան-
տաթղենիին կռթնած: Հիւանդ մանուկը կը քնանար
իր ոտքերուն մօտ պառկած:

Ահա՛ Ինքն էր վերջապէս:

Ան կը յառաջանար իր վեհափառ հանդարտութիւ-
նովը, ցնծութեան աղաղակները չէին կրնար այլափո-
խել անոր տխուր դէմքին անսահման քաղցրութիւնը:
Երբ Ան մօտեցաւ, դեռատի մայրը յառաջ նետուեցաւ,
Անոր երկարելով իր անդամալոյժ զաւակը, հաւատքի
ու պաղատանքի մեծ եռանդով մը. իր ամբողջ մար-
մինը կը դողար երբ կ'ըսէր. «Գիթա՛ անոր, գիթա՛ ին-
ծի:» Խեղճ կինը, այս քանի մը բռնորդ միայն կըր-
նար կրկնել, սակայն ասոնցմով կը բացատրուէր իր
ամբողջ մարտիրոսութիւնը իր զաւակին համար:

Յիսուս իր ձեռքերը տարածեց փոքրիկ ցաւագար
մարմնոյն վրայ. անհուն կարեկցութեան այս շարժու-
մին յաջորդեց ռա հզօր խօսքը, «Կ'ուզեմ, քա՛լէ:»
Ոստումով մը մանուկը նետուեցաւ յառաջ, միանալու
խաղացող տղոց խումբին, մինչ մայրը, ծունկի եկած
կը համբուրէր վարդապետին ձեռքերը, կը համբուրէր
անոր պատմութեանին քղանցքը. բառեր չունէր ան նոյն
վարկեանին բացատրելու իր զգացածը, արցունքներ
ունէր միայն՝ որոնք հեղեղի նման կը վաղէին իր աչ-
քերէն, որովհետեւ իր սիրտը բղձկած էր ուրախու-
թեանէն:

Շուշան տարօրինակ աղբեցութիւն մը կրեց այդ
միջոցին. մարմնաւոր ամէն բան կ'աներեւոյթանար իր
աչքին առջեւէն և գերազանց խաղաղութիւն մը կը
տիրէր իր հոգւոյն մէջ: Ան աղերսեց Յիսուս Նազով-
րեցիին, այն անձանօթ և անդարմանելի տառապան-
քին համար՝ զոր մենք ամէնքս ալ ունինք, այն է,
մեր երազը չկարենալ ապրելու տառապանքը, կեանքը
այնչափ կարճ է և երազը այնչափ մեծ: Շուշան ներք-
նապէս դարման խնդրեց բոլոր անբուժելի թշուառու-
թիւններուն համար, որպէս զի Ան իր աստուածային
ողորմութիւնը տարածէ մարդկային տկար արարած-
ներուն վրայ և խնդրեց անկէ իր հոգիին խորէն, որ-
պէսզի իր սիրտը կռթնի բանի մը՝ որ անսահման է,
բանի մը՝ որ յաւիտենական է...: Ասոնք բոլորը հաս-
կըցուց Անոր, առանց իր շրթները բանալու: Միայն
թէ Անոր ուղղած իր նայուածքին մէջ ամբողջ իր
հոգւոյն բոլոր իղձերը:

Յիսուս ալ անոր նայեցաւ: Իր մաքուր, խորունկ
և խոհուն նայուածքը հանգչեցուց Շուշանի վրայ և
Շուշան զգաց թէ Ան իր հոգիին տիրապետեց ու գե-
րազանց ուրախութիւն մը նոր կեանք մը տուաւ իր
ամբողջ էութեանը...:

Հիմա Յիսուս նստած էր գեղեցիկ մարգագետնի մը վրայ, որ Քուրն-էտտինի երկու գագաթներուն մէջտեղ կը տարածուէր: Անօթի ու ծարաւ ժողովուրդին կը խօսէր Ան կենաց խօսքերը, այնքան անշուր և այնքան նորօրինակ: Ան չէր խօսէր յաղթականի մը պէս և ոչ ալ արքայի մը պէս, սակայն շատ աւելի խորիմաստ և գերազանց՝ քան արքայի մը խօսքերը: Այս իմաստուն և պարզ խօսքերը իր ինքնաբոլորին հեղինակութիւնն էին. ան ներշնչուած չէր ուրիշներէ և դերձ էր ամէն օտար ազդեցութենէ:

«Անոնք ձեզի ըսած են... և ես ձեզի կ'ըսեմ... և ես ձեզի կ'ըսեմ...»

Ան, մարդոց սորվեցուցածէն շատ աւելի բարձր կերպով կ'ըմբռնէր իմաստութիւնը, բարութիւնը, ուղորմութիւնը և հաւատքը. մէկ բառով Անիկա ընդարձակեց հորիզոնը, անսահման տարածութիւն մը պարզելով բոլոր անոնց առջեւ՝ որոնք յօժարութիւն ունին, բոլոր անոնց առջեւ՝ որոնք քաջութիւն ունին: Ան ցոյց տուաւ անոնց կատարելութեան օրինակ մը՝ որ նոյն ինքն Աստուած էր, սորվեցուց անոնց աղօթել այս Աստուծոյն, և Հայր քաղցր անունը տալ Անոր: Եւ Յիսուս օրհնեց ամէնքը ու երանի տուաւ աղքատներուն, ողորմածներուն եւ խաղաղութիւն ընողներուն. անոնց որ այս աշխարհի նեղութիւններէ ընդմէջ սրբազան անօթութիւնը և ծարաւը կը դադային, զորս Ան կը խոստանար յագեցնել. անոնց որ արդարութեան համար հալածուած՝ մինչև մահ չէին լքաներ կեանքի պայքարին դժնդակ ասպարէզը:

Մինչ Յիսուս կը խօսէր, Շուշան կը խորհէր թէ արդեօք իր փափաքը շատ գոռո՞ղ փառասիրութիւն մըն էր և թէ ինք լոկ մէկ նայուածքի մը մէջէն ընդունած էր անհուն վստահութեան մը կատարեալ հա-

ւաստիքը. կը տարակուսէր և կը սպասէր խօսքի մը՝ որ Ան իրեն համար պիտի ըսէր: Ինք ոչ ոք կ'ատէր, չունէր ո ու է ցանկութիւն՝ որմէ հրաժարիլ պէտք ըլլար և բնաւ արտասուած չըլլալով՝ ան չէր գիտէր տակաւին թէ ի՞նչ սուրբ սերմեր կրնային հաւաքուիլ արցունքներով:

Եւ ահա, ինչպէս ցօղը անջրդի գետնին վրայ՝ նոյնպէս երկնային խօսքը իջաւ Շուշանի վրայ:

Երանի ակնոց որ *արտոյ մաքուր* եւ, ինչո՞ւ որ ակնոց պիտի *սեւեւեւ* զԱստուծո:

.

Շուշան վերադարձաւ սպիտակ Վիլլան, անուշ յափըշտակութեան մը մէջ թաղուած, որ չվրիպեցաւ Գամաղիէի ուշադիր նայուածքէն: Սակայն ազնիւ վարդապետը չուղեց հարցումներով խանգարել անոր լուռ մտախոնգութիւնը: Շուշան եւս չխօսեցաւ: Իրիկունը միայն երբ ան, իր սովորութեանը համեմատ նշանակուած աղօթքները կ'ըսէր, վարանելով կանգ առաւ, ջանալով մտաբերել բառերը, յետոյ մեղմով ու անհուն քաղցրութիւնով աւելցուց. «Ով Հայր մեր որ երկինքն ես, քու թագաւորութիւնդ գայ, քու կամքդ ըլլայ, ինչպէս երկինքը՝ նոյնպէս երկրիս վրայ...»

Գամաղիէլ մտիկ ըրաւ մտածկոտ: Ան շարունակեց խոկալ գիշերուան լուռ ժամերուն մէջ, քարէ վանդա-կապատին կռթնած:

Շուշան իր կեանքին խրախճանքն էր. երկար առեւնէ ի վեր իր զաւակին Սիմէոնի մայրը մեռած էր, երկար առեւնէ ի վեր իր զաւակը Սիմէոն կը ճամբորդէր դէպի հեռաւոր երկիրներ:

Գամաղիէլ իր ձեռքերով կաղապարած էր այս չքնաղ արարածը, Շուշանը, և մասամբ իր ձեռաց գործերն էին անոր գեղեցիկ իմացականութեան փրթ-

Թուժը և անոր անկեղծ հոգիին բարձրութիւնը: Առաջին անգամ ըլլալով նոր ազդեցութիւն մը կը սպրդէր երկուքին մէջտեղ: Գամաղիէլ ոտքի ելաւ և իջաւ մինչեւ Շուշանի սենեակը ու վեր առաւ անոր դրան ծանր վարագոյրը, տխուր ակնարկ մը նետեց թանկագին գորգերուն, եղեւնափայտէ դրուագեալ պատերուն, սատափով ու ոսկիով պատած քնարին և Սիդոնի նուրբ հիւսուածեղէններէ շինուած շքեղ ծածկոյթին՝ որուն ներքեւ կը քնանար դեռատի աղջիկը: Գալիլիայի ամարանոցին և Երուսաղէմի իրենց բնակարանին մէջ՝ Գամաղիէլ շրջապատած էր զայն ամէն տեսակ ճոխութիւնով և անոր համար երազած էր խաղաղ ու դիւրատար կեանք մը: - Եւ ահա՛ օտար վարդապետի մը խօսքը աւելի ուրախութիւն պատճառած էր այս հոգիին քան իր բոլոր խնամքները և իր բոլոր ջանքերը անոր երջանկութեան համար: Գամաղիէլ, երկա՛ր, մեղամաղճո՛ւտ նայուածքի մը մէջ պարուրեց իր սրտին երախան. անուշաբոյր իւղի ճրագ մը՝ որ դրուած էր արոյրէ բարձր աշտանակի մը վըրայ՝ կ'ողողէր անոր կուսական դէմքը, լոյսի և շուքի տարտամ ցոլացումներով: Գամաղիէլ մեղմ շարժումով մը տարածեց իր երկու ձեռքերը և մրմնջեց աղօթքի մը պէս. «Եթէ Ան օրհնելու կարողութիւնը ունի, թող իր բոլոր օրհնութիւնները իջնեն քու վրագ:»

9

Այս անցքերէն քիչ վերջ, Գամաղիէլ ճաշի հրաւիրուեցաւ Սիմոն կոչուած Փարիսեցիի մը տունը, ուր շատ ուրիշներ ալ ներկայ պիտի ըլլային. այս տեսակ հաւաքոյթներ, այն ատենուան համար ամէնամեծ պատուասիրութիւնը կը նկատուէր, և տգէտ դասակարգին պատկանողները չէին կրնար ընդունուիլ հոն: Իրենց առածներէն մէկը կ'ըսէ. «Րաբբին իր հաւասարներուն հետ միայն կը նստի:» Գամաղիէլ սիրով ընդունեց ուրեմն այս հրաւերը՝ որ իր բարձր աստիճանին կը համեմատէր: Իր բարեկամներէն շատերը ներկայ պիտի ըլլային Շաբաթ օրուան այս խնձոյքին, ինչպէս նաեւ Յովիադա, մեծ գիտնականը, Հիլէլի սիրական աշակերտներէն մին: Գամաղիէլ կը գուրգուրար այս ազնիւ ծերունիին վրայ և իր հայրը կը կոչէր զայն. անոր, ինչպէս նաեւ երկու կամ երեք օտարական վարդապետներու ներկայութիւնը՝ զոր Սիմոն իմացուցած էր իրեն առանց մանրամասն տեղեկութեան, Գամաղիէլի համար այս խնձոյքին գլխաւոր հրապոյրը կը կազմէր: Շուշան ալ իր կարգին հրաւիրուած էր կիներուն հետ ճաշելու համար:

Այս ասպնջականութիւնը, առաքինութիւն մը՝ որ ամէն ընտանեկան բոյն սրբարանի մը կը վերածէր և ամէն սեղան խորանի մը՝ ունէր իրեն յատուկ մանրամասն ծէսերը և կանոնները: Երբ Գամաղիէլ ձիէն վաթ

իջաւ — հաղուագիւտ պերճանք մը այդ անոնուան համար — իր հիւրընկալը, Սիմոն, բնակարանին սեւ մին վրայ կեցած՝ դրեթէ մինչեւ գետին խոնարհեցաւ անոր ծունկերը համբուրելու համար։ Հազիւ դռնէն ներս մտած՝ գերիները հանեցին ճամբորդին տրեխները և լուացին անոր ոտքերը, մինչ Սիմոն անոր գլուխը կը հոտաւետէր հիւրիկի և յակինթի խղով։ Յետոյ սկըսաւ ձեռք լուալու կարեւոր արարողութիւնը. Բարբիսները կ'ըսէին «Երանի անոնց որոնք այս օրէնքը կը պահեն։ Ան որ ամէնէն աւելի ջուր կը դործածէ, ամէնէն աւելի հարստութիւն պիտի դիզէ։ Ասոր մէջ կը բովանդակուի տասը պատուիրաններու խորհուրդը։» Գամաղիէլ արտասանեց հետեւեալ բանաձեւը։ «Օրհնեալ ըլլաս դո՛ւն, դո՛ւն, որ մեզի տուած ես այս պատուիրանը,» և երկու ձեռքերը միացնելով, վեր վերցուց զանոնք որպէսզի ջուրը վար վազէ մինչեւ դաստակները։ Երկրորդ լուացում մը անմաքուր ջուրը վանեց. այս անգամ ձեռքերը դէպի վար դարձուած էին։ Ահա այս էր փրկարար արարողութիւնը։ «Ան որ այս կանոնները չկատարեր անհաւատի մը հաւասար է,» կ'ըսէին Փարիսեցիները։ Եւ անոնք որոնց կրօնքը կը կայանար այս միամիտ օրինապահութեան մէջ, կը հաւատային թէ Աստուծոյ բարեկամներն են։

Գամաղիէլ մերկ ոտքերով մտաւ խնձոքի սրահը՝ որուն գետինը ծածկուած էր ծաղիկներով և անուշահոտ բուրուաններ օդը կը լեցնէին։ Հոն էին արդէն քանի մը վարդապետներ՝ որոնք մեծ Բարբիսն ժամանումին կը սպասէին։ Ասոնց մէջ էր Եօթանան-պէն-Ջաքայի, նորահաս երիտասարդ մը՝ որ բարձրաձայն և ողբերուած կը պատմէր իր որդւոյն բժշկութիւնը, ան մահուան դռնէն ետ բերուած էր Խանինա-պէն-Տօսայի աղօթքներով. ներկաները հարցումներ կ'ուղ-

ղէին անոր այս մասին և ան մանրամասնաբար կը բացատրէր։

— Եթէ ես, Ջաքայիի որդին, ամբողջ օրը աղօթէի, գլուխս ծունկերուս մէջ առած, դարձեալ բան մը չպիտի չահէի, ըսաւ ան կտրուկ կերպով։

— Միթէ դուն Խանինային չափ աղէկ չե՞ս կրնար աղօթել, հարցուց Ջատօք կատակելով։

— Է՛հ, Խանինան մեր դասակարգին չպատկանիր և կրնայ Աստուծոյ հրամաններ ընդունիլ։ Ես իշխան եմ և իմ աստիճանս զիս կաշկանդած է։

Քիչ մը անդին Իսահակ կը ձեմէր Սիմէոնի հետ, լրջօրէն խօսակցելով իրաւունքի և արդարութեան վրայ։

«Ես տեսիլքի մը մէջ տեսայ հանդերձեալ աշխարհի ժառանգորդները, ըսաւ Սիմէոն. եթէ անոնք երեք հոգի են՝ անոնցմէ երկուքը անպատճառ ես և որդիս ենք. իսկ եթէ երկու՝ դարձեալ մէկը ես, միւսը որդիս ենք։» Թեթեւ ժպիտ մը երեւցաւ ներկաներուն շրթներուն վրայ. անոնք սովորած էին լսել այս տեսակ խօսքեր։

Նոյն միջոցին Գամաղիէլ և միւս հրաւիրեալները առաջնորդուեցան ցած սեղանին երեք կողմերը դըրուած բազմոցներուն վրայ։ Գամաղիէլ ամէնէն բարձր պատուոյ տեղը զբաւեց, իր ձախ կողմը ունենալով Յովիադան։ Գերի մը գինի բերաւ իրեն որպէս զի օրհնէ, սակայն ձեռքերու լուացումէն առաջ թէ վերջը պէտք էր լեցնել գաւաթը։ Ահա կարեւոր հարց մը՝ որ երկար տարիներ զբաղեցուցած էր Շամմային եւ Հիլէլը։ Ուստի այս երկու գաղափարներն ալ յարգելու համար՝ թէ առաջ և թէ վերջը՝ քանի մը կաթիլ ջուր վազցուցին անոր մատներուն վրայ։

Գամաղիէլ վսեմ կերպով արտասանեց նուիրական խօսքերը: Եօխանան-պէն-Չաքայի, փափաքելով վարդապետին ուշադրութիւնը գրաւել, տակաւին ոտքի վրայ կը կենար և ձեռքերը վեր բարձրացուցած ու աչքերը խոնարհեցուցած կ'արտասանէր հետեւեալ աղօթքը՝ դոր աւելի վերջ, իր աշակերտները իւրացուցին:

«Ով մեր Աստուածը, հաճէ՛ նայելու մեր նախատինքին և տեսնելու մեր ցաւերը: Դուն ինքդ հաղորդորմութիւնը: Դուն ինքդ քու վրադ առ զօրութիւնը: Դուն ինքդ փաթթուէ գթութիւնով: Քու անսահման բարութիւնդ և խոնարհութիւնդ թող քու առջեւէդ գայ:»

Ան կ'աղօթէր տակաւին, երբ երեք նոր հիւրեր սրահ մտան: Սիմոնի դէմքը ճառագայթեց, փութով դիմաւորեց զանոնք և բարեւեց առանց սղջազուրկու. յետոյ խումբին առաջնորդին ցոյց տուաւ Գամաղիէլի դիմացը գտնուող պարապ բաղմոցը, իսկ անոր ընկերները ո եւ է տեղեր գտնելով տեղաւորուեցան: Ասոնք պարզ, համեստ և աղքատ մարդիկ էին:

Գամաղիէլ Յովիադայի հետ կը խօսակցէր, իր հիացումը յայտնելով անոր Սուրբ Գիրքի մասին ունեցած զարմանալի հմտութեանը համար: Ամբարտաւան ու հպարտ մարդոց այս հաւաքոյթին մէջ, միայն մեծ ուսումնասէր ծերունին և ազատամիտ ու զարգացած վարդապետը իրարու գաղափարակից էին: Անոնք խօսակցութեան մէջ թաղուած՝ դրեթէ անտեղեակ էին իրենց շուրջի անցուդարձին և ուշադրութիւն չընդունէին սրահին մուտքին առջեւ տեղի ունեցած մեղմ շարժումին և իրարանցումին որ սպասարկութեան երթեւեկին հետ խառնուած էր: Սակայն Գամաղիէլ յանկարծ նշմարեց որ Յովիադա այլեւս մտիկ չէր ընել իրեն: Ծերունին ընկղմած էր իրեն սովորական եղող մտա-

խոհութեան մէջ և աչքերը չէր կրնար դառնել նորեկ երիտասարդին փափուկ ու հրեշտակային դէմքէն: Գամաղիէլ հետեւեցաւ անոր խոհուն ակնարկին: «Ո՞վ է այս երիտասարդը,» հարցուց ան մեղմ ձայնով, ինքն ալ բնազդական համակրութիւնով մը լեցուած: Յովիադա քանի մը վայրկեան լուռ մնաց, կարծես թաղուած ըլլալով շատ հեռաւոր և շատ քաղցր յիշատակի մը մէջ: Վերջապէս ան խօսեցաւ յամբօրէն.

«Արդարեւ տարօրինակ է այս: Ես տեսած եմ զայն ասկէ առաջ...: Սակայն ո՞ւր...: Կարեւորութիւն չունի: Անձանօթ հիւրը յաճախ Աստուծոյ առաքեալն է...:»

Ճաշը կը մատակարարուէր սովորական կարգով: Լճին համեղ և գեղեցիկ ձուկերուն կը յաջորդէին տեղական որսեր և փափկահամ մսեղէններ, բոլորը համեմուած անուշաբոյր խոտերու, տեսակ տեսակ համեմներու և հնդկական կոճապղպեղի անօրինակ խառնուրդներով: Հրաւիրեալները իրենց հացը կը թաթխէին կարգով, այս խնամով պատրաստուած խառնուրդին մէջ: Իւրաքանչիւր անձ միտք բաժին մը կը ստանար, կլոր և տափակ հացի մը վրայ դրուած, որ պնակի տեղ կը ծառայէր և այսպէս, միայն դանակի մը օգնութեամբ անոնք ճարտարօրէն կրնային ուտել: Սակայն հոս ալ կը սպրդէին Բաբբիներու տարօրինակ սովորութիւնները: Ամէն մարդ պարտաւոր էր իր հացը կտրել ամէնէն լաւ եփուած մասէն, առանց զայն փեկանելու, զգուշութիւն ընելով, որպէսզի փշրանք մը իսկ չկորսուի. պէտք էր նաև գլուխը անդին դարձուցած խմել ո եւ է ըմպելի, պարտաւոր ըլլալով միշտ ուշադրութիւն ընել իր հիւրընկալին, ամէն բանի մէջ անոր օրինակին հետեւելու համար. մնացեալ մասը...

Փարիսէցիական բարդ օրէնքներու հաւաքածոյ մըն էր ամբողջ: Սիմոնի սեղանին վրայ այդ օրէնքներուն շատ ուշադրութիւն կը արուէր և սակայն իր հիւրամեծարութիւնը՝ որ թէև շատ առատաձեռն, չէր յիշեցներ երբեք Արեւելիցիներու մէջ ամէնէն մեղկ տարբը եղող՝ Սաղուկեցիներուն ծայրայեղ և շուայտ զեղխութիւնը:

Եւ ահա սառույցի մէջ պահուած Լիբանանի կարմիր գինին սեղան բերուեցաւ: Որքան աւելի գինարբուքը կը շարունակուէր՝ այնքան խօսակցութիւնները կ'ոգեւորուէին: Եօխանան-պէն-Ջաքայի աղմկալից վիճաբանութիւն մը կ'ընէր օրինական մաքրութեան մասին մասնաւոր պարագաներու համար. թէ ի՞նչ վերականք տալու է մէկը՝ որ Տաճարը ելլելու ատեն, իրմէ երեք քայլ հեռու կը հանդիպի մեղաւորութիւնի մը: Իսմայէլ կը խորհէր թէ ան, պէտք էր ինքզինքը Տաճարէն հեռու պահէր այդ օրը: Եօխանան կ'ըսէր թէ քառութեան զոհ մը մատուցանել անհրաժեշտ էր: Իսկ Սիմոն Փարիսեցին՝ իր խօսքը ուղղելով օտարականին, խնդրեց անկէ որ իր վճիռը տայ այս մասին: — Դուք չէ՞ք կարգացած, ըսաւ ան. «Ես ողորմութիւն կ'ուզեմ և չէ թէ զոհ»: Եւ Եօխանանին դառնալով, անոր քիչ առաջ ըրած աղօթքին ակնարկեց և ըսաւ.

«— Դարձեալ չէ՞ք կարգացած. Այս ժողովուրդը չրթունքներով կը պատուէ զիս բայց իր սիրտը ինձմէ հեռացած է:»

Եօխանան-պէն-Ջաքայի զայրոյթի շարժում մը ըրաւ: Գամաղիէլ իր համակրալից և ուշադիր ակնարկը սեւեռեց երկտասարդ վարդապետին վրայ:

Իրապէս հետաքրքրական տեսարան մըն էր Հրէական այս կոչունքը՝ որ տեղի կ'ունենար Քրիստոսի թուականին 29-րդ տարին: Գետնայարկի այս զով սը-

րահը գրեթէ մութ էր, լոյս կ'ընդունէր միայն՝ կողմնակի կամարակապ պատուհաններէն՝ որոնք հաստ վանդակներ ունէին: Արեւու շողողուն և երկարաձիգ ճառագայթներ, նեղ բացուածքներէն ներս սպրդելով՝ կը թափառէին կիսաշրջանակի ձեւով ընկողմանած Փարիսեցիներուն գոյնգոյն պատմութեաններուն վրայ, գինիի թանկագին սափորներուն ու բաժակներուն վրայ, ծաղկահիւս փսիաթներուն վրայ. իսկ աւելի հեռաւոր անկիւններուն մէջ ալ՝ տեսակ մը խորհրդաւոր ստուերներ կը տարածէին: Յանկարծ այս ստուերամած մըթնոլորտին մէջ, անակնկալօրէն իյայտ եկաւ չքնաղ երեւոյթ մը: Արեւու քմահաճ ճառագայթ մը՝ ոսկեղէն լուսապսակ մը կը կաղմէր անոր շնորհալի և խարտեաշ գեղեցկութեան վրայ: Ծիրանի պարեգոտ մը կը պատէր իր մարմինը, վաղեմի արձանի մը նման ան իր մերկ բազուկներուն մէջ կը կրէր թանկագին անուշահոտ իւղի շիւ մը. իր երկայն և Արեւելքի մէջ հաղուագիւտ եղող կարմիր ոսկեգոյն մազերը կ'ոսկան ի վար կ'իյնան յին ծանր հիւսկէններով՝ որոնք ընդելուզուած էին թանկագին մարգարիտներով: Կինը որ կը յառաջանար քօղ չէր կրեր. ամբողջ քաղաքը ծանօթ էր անոր ամբարտաւանութեանը՝ որ յառաջ կուգար իր տիրապետող գեղեցկութենէն:

Անչուք և շատ արագ կը յառաջանար ան, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս մտած էր, ոչինչ նկատելով և բոլորովին ընկղմած իր ներքին խորհուրդներուն մէջ: Ու այսպէս հասաւ Գամաղիէլի դիմացը գտնուող բազմոցին վրայ ընկողմանած օտարականին քով և անոր ետեւը կեցաւ, խորհելով թէ՛ թերեւս հոգ կենալով՝ պիտի կրնար մտիկ ընել անոր խօսքերը, առանց ուշադրութիւն գրաւելու. սակայն իր արցունքները հեղեղի նման կը վալէին և ջղային հեծկտուքներ ամբողջ մար-

մինը կը ցնցէին. ան ծունկի եկաւ Վարդապետին ծունկերուն առջեւ, ջանալով ծածկել իր դէմքը և յայտնեց անոր իր զզջումը, իր վիշտը և իր զզուանքը իր իսկ անձին հանդէպ և մինչ կը խօսէր իր անհատնում արցունքները անդադար կը հոսէին Մարգարէին ոտքերուն վրայ. և ամենալով որ այս անմաքուր ջուրը կը թրջէր անոր ոտքերը, իր խարտեաչ երկայն մազերովը կը սրբէր զանոնք:

Սակայն դառն ու տաք արցունքները կը շարունակէին հոսիլ, խառնուելով իր լուռ համբոյրներուն՝ որոնցմով կը ծածկէր Վարդապետին ոտքերը:

Վարդապետը իրմէ չէր հեռացուցած զայն և լուռ կը մնար: Մոլորած և վշտացած հոգիի մը այս խորտակումը՝ սիրով կ'ընդունէր Ան, իբրեւ սրբազան մատուցում մը: Աշխարհ մինչեւ հիմա ճանչցած չէր այն արտայայտութիւնը՝ որ այդ միջոցին անոր դէմքը կ'ուզեւորէր: Ուրիշներ ալ կը ներէին, բայց որքան հըպարտութիւնով, ուրիշներ ալ կը գթային, բայց որքան բարձրէն: Եւ ահա ան, իր անհուն կարեկցութիւնով կը ջանար լեցնել այն վիճը՝ որ կը զատէր զինքը այս ծնրադրող թշուառ արարածէն: Իր ներումը կը թուէր ջնջել ամբողջ անցեալ մը և կը ստեղծէր նոր հոգի մը: Իր հանդարտ լուծեանէն այնպիսի գերիվեր քաղցրութիւն մը կը բղխէր՝ որ Յովիադա, մեծ խուկացողը, իր ձեռքերը վեր վերցուց և մարգարէական շարժումով մը կրկնեց, որպէս թէ երազի մը մէջ. «Անձանթ հիւրը՝ յաճախ Աստուծոյ առաքեալն է»:

Սակայն, միայն ինք կը հասկնար այս ամէնը: Ապշեցուցիչ և երկուզալի լուծիւն մը կը սաւառնէր ներկաներուն վրայ: Անոնք գայթակղած և զայրացած կ'երեւէին: Իրենց գաղափարներուն և բարքերուն խիստ հակառակ բան մըն էր այս պատահածը: Բաբբի

մը թոյլ կուտար որ կին մը այսպէս իրեն մօտե՛նար, չլուած բան մըն էր այս, եթէ նոյն իսկ ամենամաքուր և անմեղ կինը ըլլար: Սակայն մոլորած կին մը: Մին այն արարածներէն՝ որուն հանդիպիլը իսկ, անմաքրութեան ազդեցութիւնը կ'ընէր: Այս անարկու շուռթիւնը, փոթորիկի մը պայթումին նախագուշակն էր: Մարիամ Մագդաղենացին ուշադրութիւն չէր ընէր սակայն այս լուծեան և յիշելով որ ինք եկած էր ընծայելու Վարդապետին իր արցունքներէն աւելի արժէքաւոր նուէր մը՝ անոր ոտքերուն առջև կոտրեց ալապաստրէ անթը՝ որ նարդոսի թանկագին իւզով լեցուած էր: Այս անուշահոտութեան կը խառնուէին իր աչքերէն վազող յորդ արցունքները:

Եւ ան չէր գիտեր տակաւին թէ իր զզջման անոյշ քոյրը՝ նարդոսէն աւելի թանկագին էր, որ խորանի խունկին նման կը բարձրանար դէպ ի Վարդապետին հոգին:

Այս տեսարանին հանդիսատես եղող Բաբբիներուն ընթացքը չառ յատկանշական էր: Գամաղիչ տիպեր էր և շուարումի մատնուած, որպէս թէ տեսիլք մը կամ խորունկ համակրութիւն մը կը ջնջուէր իր մէջ. Զատոք և Իսմայէլ զգուանքի արտայայտութիւններ կ'ընէին. Սիմոն, չփոթած այս տեսարանին առջև, միջոց մը կը փնտռէր իր հիւրերուն ուշադրութիւնը ուրիշ կողմ գարձնելու և ուստի թափ կուտար սպասարկութեան՝ բազում հակասական հրամաններ արձակելով: Եօխանան-պէն-Զաքայի, յաղթական եղանակով մը ժողովողի Գիրքէն սա վկայութիւնը կը բերէր. «Բարի անունը հոտաւէտ իւղէն աւելի աղէկ է.» և օտարականին աշակերտները, երկչոտ ու չփոթած, ցած ձայնով կը խօսէին իրարու հետ, առանց իրենց աչքերը վեր վերցնել համարձակելու:

Այս ճնշող լուսթեան մէջէն, օտարականին ձայնը բարձրացաւ :

— Սիմոն, քեզի ըսելիք բան մը ունիմ :

— Ըսէ՛, Վարդապետ :

— Պահանջատէր մը երկու պարտական ունէր : Մէկը կը պարտէր հինգ հարիւր դահեկան, իսկ միւսը՝ յիսուն : Եւ որովհետեւ դրամ չունէին վճարելու, պահանջատէրը երկուքին ալ շնորհեց իրենց պարտքերը : Ուրեմն անոնցմէ ո՞րը աւելի պիտի սիրէր զանիկա :

— Կարծեմ թէ ան որուն աւելի շնորհուեցաւ, պատասխանեց Սիմոն անփութօրէն :

Վարդապետը ըսաւ :

— Աղէկ դատեցիր :

Եւ ցոյց տալով անոր Մարիամ Մաղդաղենացին, հարցուց .

— Կը տեսնե՞ս այս կինը :

Կը տեսնէ՞ր այս կինը, սակայն անշուշտ, ամէնուն աչքերը անկէ չէին հեռացած, անոր ուղղելով իրենց ամէնէն աւելի նախատալից և ամէնէն աւելի արհամարհոտ նայուածքները : Կը տեսնէին ա՛յս կինը : Իրենք ընտրեալները, իրենք մաքրուածները : Ի՛նչ մեծ գոհունակութիւնով անոնք պիտի արտաքսէին զայն իրենց ներկայութենէն : Վարդապետն ալ պիտի հասկնար վերջապէս և պիտի դատապարտէր ու սատտէր զայն . . . :

Եւ Վարդապետը խօսիլ սկսաւ խորունկ ձայնով մը :

«Սիմոն, ես քու տունդ մտայ և զուն իմ ոտքերուն համար ջուր չտուիր, սակայն ա՛ն, ան իր արցունքներովը թրջեց իմ ոտքերս և իր մազերովը սրբեց զանոնք :

«Դուն զիս երբեք չհամբուրեցիր, սակայն ա՛ն, ան իմ ոտքերս համբուրելէ չղաղրեցաւ :

«Դուն իմ գլուխս իւղով չօծեցիր, սակայն ա՛ն, ան իմ ոտքերս անուշահոտութիւնով օծեց :

«Ասոր համար կ'ըսեմ քեզի, ներուած են անոր շատ մեղքերը, որովհետեւ ան շատ սիրեց :»

Յովիադա կիսախուփ աչքերով և շրթունքները կիսաբաց մտիկ ընել կը թուէր Սրբութիւն Սրբութեանցը պատկանող ոսկի քնարներուն ձայնին :

Եւ ահա Վարդապետը իր խօսքը ուղղեց անոր՝ որ առաջինը ըլլալով, իր խաւար և թշուառ հոգեոյն մը թութեան մէջէն դէպի Իրեն կուգար :

«Բու մեղքերդ քեզի ներուած են : Բու հաւատքդ քեզ փրկեց : Գնա՛ խաղաղութեամբ :»

Սարսուռ մը անցաւ հրաւիրեալներուն շարքին մէջէն : Իրենց ականջները երբե՛ք լսած չէին ասոր նման խօսք մը : Անոնք ներքնապէս խռոված էին և զիրար կը հարցափորձէին ու վայրկեանի մը համար մոռնալով իրենց գոռոզ ամբարտաւանութիւնը՝ կը ջանային հասկնալ այս բառերուն իմաստը, բառեր՝ զորո մարդկային շրթունքներուն արգիլուած էր արտասանել : Ո՞վ էր այս մարդը՝ որ մեղքերու թողութիւն կուտար :

Գամաղիէլ սաստիկ տմոգունած հարցուց .

— Սակայն ո՞վ է ուրեմն ասիկա :

Սիմոն Փարիսեցին պատասխանեց :

— Յիսուս Նազովրեցին է :

Դ

Երբ ապշութեան ու թմրութեան առաջին պահը անցաւ, Գամաղիէլ անձկութեամբ հարցուց ինքզինքին. «Արդեօք Շուշան տեսա՞ւ...» Եւ մինչ տակաւին կը մնային խնձոյքին կերակուրները բուրումնաւէտօրէն խնկեղէնները, ան հրաժեշտ առաւ իր հիւրընկալէն, ըսելով թէ՛ կը փափաքէր տուն հասնիլ, գիշերուան մթութիւնը սկսելէ առաջ։ Սակայն իրականութեան մէջ բազմութիւնը և ժխտը անտանելի եղած էին իրեն համար և իր շուրջը փոխանակուած կարծիքներն ալ՝ ատելի։ Ան կը զգար նաեւ թէ ծանրակշիռ ժամ մը հասած էր Շուշանի և իրեն համար։ Եւ երբ նոյն միջոցին դեռատի աղջիկը իրեն միացաւ, այնքան վաշելազեղ իր սպիտակ քօղին մէջ՝ որուն ծայրերը կը տարուբերէին փոքրիկ և սպիտակ ջորիին վրայ, ան, Իսրայէլի մեծ վարդապետը, վարանելով կեցաւ, բառեր կը պակսէին իրեն խօսելու։ Եւ չգիտնալով թէ ինչպէ՞ս կրնար մերձենալ այս հոգիին չհամարձակեցաւ յառաջ երթալ, որովհետեւ անոր հոգիին անյատակ խորութիւնը քննելու փորձն իսկ՝ գլխու պտոյտ կը պատճառէր իրեն։

Անոնք կը յառաջանային քով քովի, իրենց հեծած կենդանիներուն դանդաղ զնացքովը, Արեւելեան այն մեղկութեան մէջ՝ որ համակ անուշութիւն և համակ երազ է։ Անոնք կ'երթային առանց աճապարանքի. կեանքը բաւական երկար էր նոյնիսկ ամէնէն երկայն

ճամբաներուն համար։ Կ'երթային առանց խօսակցելու, ժամերը բաւական երկար էին, նոյն իսկ ամէնէն երկայն խօսակցութիւններուն համար։

Շուշան քօղը վեր վերցուցած էր, լճէն եկած զով գեփիւռին տալով իր դէմքը։ Ինքն էր որ առաջին անգամ խզեց լուծիւնը և առանց յառաջաբանի հարցում մը դուրս թռաւ իր այրող շրթներէն։

— Քանի որ դուն հիմա ղինքը կը ճանչնաս, ի՞նչ կը խորհիս իր մասին։

— Արդարեւ կ'ուզե՞ս գիտնալ իմ ամբողջ մտածումս։

Եւ Շուշանի փափաքին վրայ Գամաղիէլ սկսաւ խօսիլ։

— Առաջին անգամ, երբ Յովիադա զայն ցոյց տուաւ ինծի, ան իմ սիրտս գրաւեց։ Իր խաղաղ դիմադրի՞ծը վստահութիւն ներշնչեց ինծի. մանաւանդ Ջատօքի և Իսմայէլի ատելավառ դէմքերէն վերջ. իր խոնարհութիւնը կը ջնջէր Եօխաննանի ամբարոտաւանութիւնը։ Եւ երբ անիկա խօսիլ սկսաւ ու ըսաւ, «Ես աւելի ողորմութիւն կ'ուզեմ և չէ թէ զոհ», բընազգաբար Սուրբ Գրքի սա համարը եկաւ շրթներուս վրայ. «Տէրոջը հոգին անոր վրայ է։» Ես հասկցայ թէ ինչո՞ւ այսչափ ժողովրդականութիւն կը վայելէ ան. այնքան երիտասարդ է ինք, այնքան եռանդուն և այնքան հեղ. իր խօսքերը այնքան խորթափանց են և իր դաւանանքը այնքան խորունկ։ Եւ հող է իր յաջողութեան ամբողջ գաղտնիքը... Ես մտադիր էի իրեն մօտենալով հրաւիրել ղինքը հոս, մեր տունը և յետոյ Երուսաղէմ։ Կ'ըսեն թէ աղքատ է, իմ բարեկամութեանս չնորհիւ, ղերք մը պիտի գրաւէր ան վարդապետներուն մէջ։ Թէպէտեւ ես անշատ կ'ապրիմ Գալիլիացիներէն, նաեւ անոնցմէ՝ որոնք առանց դըպ-

րոց յաճախած ըլլալու կ'ուսուցանեն, սակայն զինքը ինծի մօտեցնելու յիմարութիւնը պիտի գործէի: Եւ ո՞վ գիտէ: Ո՞վ կրնայ կարգաւ ապագան որոշապէս: Թերեւս...: Սակայն այս կինը եկաւ:

Զօրաւոր կարմրութիւն մը գունաւորեց Շուշանի այտերը: Գամաղիէլ շարունակեց.

— Հիմա այլ եւս ի՞նչ յարաբերութիւն կրնայ կեանալ անոր և մեր միջեւ: Այն ընդունելութիւնը՝ զոր ան ըրաւ այս մեղաւոր կնոջ, կը ցուցնէ թէ ինք նոյն իսկ օրէնքին տեղեակ չէ: Ան չգիտեր կամ կ'արհամարհէ մեր աւանդութիւնները: Եւ ամէն բանէ աւելի, ան ամենաձանր յանցանքը գործեց իմ աչքերուն առջեւ, խանգարելով իր կեանքին ներդաշնակութիւնը և չկարենալով ինքզինքը զերծ պահել իր անձը վտանգող դայթակղութիւններէն: Դուն սրահին մէջ չէիր. դուն չտեսար երբ այդ կինը, մաղերը քաղուած՝ կը համբուրէր անոր ոտքերը և կը լուար դանոնք իր արցունքներով և անուշահոտութիւնով:

— Ես զայն նշմարեցի ներքին գաւթին դռնէն, ըսաւ Շուշան մեծ ճիգով:

— Աւելի աղէկ է քեզի համար որ այսպէս եղաւ: Դուն ասով աւելի իրազեկ պիտի ըլլաս ամէն բանի՝ քան իմ բոլոր ճառախօսութիւններով: Եթէ այս մարդը մարգարէ մըն էր, պիտի գիտնար թէ ի՞նչ տեսակ կ'ըն մըն էր ան եւ պէտք չէր արտօնէր որ իրեն մօտենար, մանաւանդ պէտք չէր թոյլ տար որ այսպիսի անմաքուր էակ մը իրեն հպէր, ասով ենթարկուելով վարդապետներուն արհամարհանքին: Իր նպատակը չէ՞ր միթէ կեանքի օրէնքները փոխել այս կերպով: Արատները անջնջելի են: Եւ եթէ մենք, Բաբելոնի, չպաշտպանենք արտաքին երեւոյթները, քիչ ատենէն ի՞նչ վիճակի պիտի հասնի ժողովուրդին ապականու-

թիւնը: Մեր հայրերը կը սորվեցնեն թէ ամէն նորութիւն վտանգաւոր է: Իսկ ես կը խորհիմ թէ ամէն մարդ պէտք է ազատօրէն չնչէ և ըմբռնէ իր կարողութեան չափով: Սակայն ոչ թէ այսպէս հոգիները խռովել՝ խորտակելով պաշտպանութեան արտաքին պատնէշները: Մեզ հարուածել, մեզ, վարպապետներս, մեր հեղինակութեան մէջ եւ մեր տանը մէջ իսկ...:

«Գոնէ՛ եթէ պատկառելի տարիք մը ունենար, եթէ մօտեցած ըլլար այն ժամուն՝ երբ մեր մարդկային կեանքի վերջաւորութիւնը կը լուսաւորուի յաւիտեանական ցոլքերով, այն ատեն կրնայինք խորհիլ թէ ան կը տեսնե՞ր բաներ՝ զորս մեր վարանոտ հոգիները չէին կրնար տեսնել: Յովիադա...»

Լոեց, որպէս թէ ինքն ալ ներքին յափշտակութենէ մը տարուած, և կրկին խօսեցաւ գրեթէ անխելի ձայնով մը.

— Յովիադա՛ն, ի՞նչ նայուածք ունէր ան. գրեթէ կը լափէր օտարականին խօսքերը, ինչպէս մարդ պիտի խմէր բուն իսկ կենաց աղբիւրէն: Ան, իր բազուկները անոր երկարեց խորհրդաւոր բառեր մըմընջելով: Եւ մինչ ես ինքզինքս աւելի՛ հեռացած կը զգայի այս Գալիլիացիէն, կրնար ըսուիլ, որ իրենց երկուքին հոգիները իրարու կը հանդիպէին, մեղմէ խիստ հեռու...:

Յանկարծ, Գամաղիէլ, իրմէ հեռու վանեց այս բոլոր տպաւորութիւնները և զինքը խռովող տարակոյսները, և ըսաւ.

— Եթէ դուն կը վստահիս այս երիտասարդ վարդապետին, աւելի աղէկ պիտի ըլլար մեզի համար որ հոն բնաւ գացած չըլլայինք և ամէնէն աւելի, չսէինք սա խօսքերը, «Բու մեղքերդ քեզի ներուած են»:

Սակայն ո՞վ կրնայ մեղքերու թողութիւն տալ: Այս մարդը խենդեցած է: Նոյն իսկ մարգարէները չեն համարձակած այսպէս խօսելու: Անոնք ապաշխարութիւն կը քարոզէին և կ'ըսէին, «Ապաշխարեցէ՛ք, ետ դարձէ՛ք ձեզ կորստեան տանող ճամբաներէն և Տէրը պիտի ներէ ձեզի... թերեւս»: Բայց ասի՛կա, իրապէս մարդկային իրաւասութեան սահմանէն անդին կ'անցնի: Մա՞րդ մըն է այս որ կը խօսի կամ Աստուած մըն է: Կը կարծէ՞ թէ կրնայ նոր հոգի մը ստեղծել:

— Թերեւս ստեղծած է, ընդմիջեց Շուշան երկնոսկեամբ: Դուն ուշադրութիւն ըրի՞ր Մարիամ Մազդաղենացիին:

— Ոչ, ըսաւ Գամաղիէլ գոռոզաբար: Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի այդ կինը: Ես ուզեցի զինքը հեռացընել այն համակրութեան պատճառաւ՝ զոր ունէի Պալիլիացիին հանդէպ: Սակայն վերջապէս, ի՞նչ կարեւորութիւն ունի ան ինծի համար:

— Ես բաւական չարչարուեցայ ճանչնալու և հասկընալու համար զայն, ըսաւ Շուշան, և թերեւս հասկըցայ...:

Զովարար սիւք մը մեղմօրէն կը փչէր շուշաններու և յակինթներու անոյշ բոյրեր տարածելով: Հորիզոնին վերջին գիծը կ'ընկղմէր պղնձագոյն ոսկիի մը մէջ: Փոքրիկ ալիքներ կը փշրուէին ձիւրուն ոտքերուն տակ, անվերջ վերսկսումի ձայնով մը: Երբ Շուշան խօսեցաւ, իր ձայնը աւելի քաղցրանաւազ էր, օրօրուած այս ներգաշնակութիւնով:

— Ես որքան չարչարեցի ինքզինքս, սակայն յետոյ հասկեցայ թէ ի՞նչ մեծ փոփոխութիւն կրած էր այս կինը: Ես ուրիշ ատեն հանդիպած էի իրեն, սակայն մէկդի քաջուած էի իրմէ: Կարելի՞ էր ուշադրութիւն ընել այս տեսակ արարածներու: Ես չէի

գիտեր երբեք թէ ան այդքան զեղեցիկ էր: Երբ ներս մտաւ և մօտեցաւ վարդապետին ես բարկութեանս դողացի: Ան խորտակեց իմ ջերմ սքանչացումս, ան մեռցուց իմ սուրբ երազս: Ուրեմն այս մարգարէն ալ ուրիշներու նման մարդ մըն էր: Դանիէլի տեսիլքը կը պատկերանար աչքիս առջեւը, կենդանի և խիստ ցաւալի. ոսկիէ արծանը կաւէ ոտքեր ունէր...: Այս արծանը կ'երեբար և կը փշրուէր իմ սրտիս մէջ: Եւ այս կի՛նն էր գայթակղութեան քարը: Ծառ անոյշ ձայնով մը, Գամաղիէլ հարցուց.

— Ուրեմն դուն կը սիրէի՞ր այս երիտասարդ վարդապետը:

Շուշան իր զեղեցիկ և անմեղ աչքերը յառեց Գամաղիէլի վրայ և ըսաւ.

— Եղբա՛յր, ես բան մը չեմ գիտեր, միայն գիտեմ թէ ան աշխարհիս ամէն բաներէն աւելի կ'արժէ ինծի համար, կեանքէն ալ աւելի, քեզմէ՛ ալ աւելի, քեզմէ՛ որ զիս օրօրած և սիրած ես մօր մը պէս: Բայց մի՛ վշտանար, եղբա՛յր, ան ինծի համար քեզմէ տարբեր բան մըն է. սրբազան էակ մը՝ որ այս աշխարհիս չպատկանիր: Ես չպիտի կարենայի մարդկային երազի մէջ խառնել զայն: Կը կարծեմ թէ ատիկա սրբապղծութիւն մը պիտի ըլլար:

«Ո՛հ, որչափ ուրախ եմ որ վերջապէս կրնամ քեզի հետ խօսիլ: Երբ ես տեսայ զինքը, երբ մտիկ ըրի իրեն, բոլոր այն գերագոյն իղձերը՝ որոնք մինչև հիմա չէի զգացած իմ մէջս և բոլոր այն բաները՝ զորս դուք մոռցաք ձեր ուսուցումին մէջ, ձգելով այսպէս որ մեռնին հոգիները, հաւատքը, սէրը եւ կատարեալ սրբութիւնը, բոլոր ասոնք արթնցան իմ մէջս, իրենց թեւերը բաբախելով: Ան, կենաց խօսքերը կը խօսի: Ան, մեռելներուն յարութիւն առնել

կուտայ. բայց մանաւանդ հոգիներուն: Շատ տարօրինակ տպաւորութիւններու տակ կը գտնուէմ: Երբ ան իր առաջին ակնարկը ուղղեց իմ վրաս, ես զգացի թէ սրբութիւն սրբութեանց մեղմէ բաժնող վարագոյրը կը հպէր իմ դէմքիս: Սրբազան ու երանելի արհաւիրք մըն էր այս: Ո՞վ է ուրեմն ան: Մարդա՞ր է մըն է կամ ա՞ն է որ պիտի գայ...»

Գամաղիէլ ներողամիտ ժպիտով մը ըսաւ.

— Ո՛հ, այս սիրող էականերուն երգը: Ոչ մէկ բան կը հաւասարի իրենց կուռքին բարձրութեան:

— Խորհէ՛ թէ ես որքան տառապեցայ, շարունակեց Շուշան: Երբ տեսայ որ այդ կինը անոր ոտքերը կը համբուրէր՝ ձգեցի որ դրան վարագոյրը վար իյնայ: Նոյն ատեն, ինծի կը թուէր թէ սառէ վարագոյր մըն ալ կ'իջնէր իմ սրտիս վրայ և ամէն բան կը մթննար իմ մէջս, որպէս թէ գերեզմանի մը մէջ ըլլայի: Այլ եւս չէի ուզեր նայիլ, այլ եւս չէի ուզեր լսել: Սակայն քիչ յետոյ ես հանգիպեցայ այդ կնոջ, առաջին դաւիթին մէջ՝ երբ ան կը մեկնէր: Ո՛հ, եղբայր, ի՞նչ հրաշք մըն էր այս: Ան, նոյն կինը չէր այլեւս, ան, կերպարանափոխուած էր իր զղջումովը. և որքան հրապուրիչ էր...: Ան չէր կրնար գտնել իր ճամբան, մահացու ամօթի զգացումով մը՝ կը վարանէր փողոց ելլել այդ վիճակով: Վայրկեան մը կեցաւ ան: Ո՛չ, ինքը չէր որ մօտեցած էր վարդապետին. ինք չէր կրնար մօտենալ անոր: Ան շատ բարձր էր: Ան էր որ զինքը քաշած էր դէպի լոյսը: Միմէոնին կինը և աղջիկները մօտեցան այդ միջոցին և արհամարհանքով խնդացին իր վրայ: Ան չզայրացաւ անոնց, բայց միայն կը նայէր անոնց իր արցունքներուն մէջէն. թակարդի մը մէջ բռնուած կենդանիի մը աղաչողական նայուածքովը: Այն ատեն, ես իմ

քօղս տուի իրեն, որպէսզի փողոցին մէջ ուշադրութիւն չգրաւէ անպարկեշտ կնոջ մը նման: Եւ ես ժպտեցայ իրեն, չեմ գիտեր թէ ինչպէ՞ս ըրի այդ բանը...: Ինծի այնպէս թուեցաւ թէ, Վարդապետն ալ իր ժըպիտովը ինծի կը պատասխանէր...:

— Դուն քու քօղդ տուիր այդ արարածին, գոչեց Գամաղիէլ զգուանքով:

— Ան այլ եւս «այդ արարածը» չէ. ան Մարիամն է, ըսաւ Շուշան: Այդ ալ զգացի ես: Մեծ լոյս մը ծագեցաւ իմ մէջս: Այնքան հպարտ կը զգայի ես այն անմեղութեանս համար՝ զոր դուն հրեշտակային կը կոչես և որքա՛ն երջանիկ էի այս ինկածներուն նման չըլլալուս համար...:

— Այդ քու իրաւունքդ է, պատասխանեց Գամաղիէլ հպարտ գորովանքի ժպիտով մը:

— Ո՛չ, այլ եւս այդ իրաւունքը չունիմ ես. Ան եկած է մեղմէ առնելու այդ իրաւունքը: Այս մեծ մարդարէին առջեւ, մենք ամենքս թշուառ էականեր ենք, առաւել կամ նուազ չափով: Այն չարիքները՝ զորս մենք չենք գործած, Տէրն է որ յաճախ զանոնք մեր ճամբուն վրայէն հեռացուցած է և ես կ'օրհնեմ մեր ճամբուն վրայէն հեռացուցած է և ես կ'օրհնեմ քեզ, քեզ՝ որ իմ կեանքիս մէջ, աստուածային պաշտպանութիւնը եղած ես չարին դէմ:

Շատ մեղմ շարժումով մը, Գամաղիէլ առաւ փոքրիկ ձեռքը և դրաւ իր ճակտին վրայ. յետոյ իր շրթներուն մօտեցուց: Շուշան իր ձեռքերուն մէջ պահեց այս հաւատարիմ ձեռքը՝ որ մինչեւ հիմա զինքը առաջնորդած էր և իր անկեղծ աչքերը Գամաղիէլի ուղղելով ըսաւ:

— Եղբայր, ես պէտք չէ հպարտանամ իմ անմեղութեանս համար, բայց դուն ալ մի՛ հպարտանար քու գիտութեանդ համար: Մի՛ ըսեր այլ եւս «այս

Գալիլիացին,» մի՛ ըսեր այլ եւս «այս անունը:» Լոյս մը կայ զոր բոլոր գիրքերը չէին կրնար տալ քեզի և որ Աստուծոյ մէջ է և որ մեր մէջն ալ երբեմն կը շողայ: Ինծի կը թուի թէ ես աւելի բան սորոված եմ այս վերջին շարժումներուն մէջ՝ քան երկար տարիներու ընթացքին: Այս տկար գաղափարները կը յայտնեմ քեզի ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս անոնք կուգան ինծի: Ինծի կը թուի թէ նոր արեւ մը կը լուսաւորէ կեանքը և իրերը: Կը սխալի՞մ արդեօք: Կը պաղատիմ ըսէ ինծի:

Գամաղիէլ քանի մը վայրկեան լուռ մնաց, ինքն իր մէջ ամփոփուած, յետոյ, որպէս թէ դժուարին դեր մը կը ստանձնէր, լրջօրէն շարունակեց.

— Մեր հայրերը շիտակ կ'ըսեն, Աստուած պահէ մեզ կիներուն վարդապետելը տեսնելէ: Սակայն քանի որ ես քեզ դաստիարակելու անխոհեմութիւնը գործած եմ, դոնէ մտիկ ըրէ այն նշանաբանը՝ որ իմ ամբողջ կեանքիս ուղղիչն է: Քու հեղինակութիւնդ ունեցիր, ինքզինքդ գերծ պահելու համար տարակոյս եւ մի՛ վճարե՛ր տարակոյսը առանց զայն չափելու: Պէտք է թողու որ անցնին, պէտք է թողու որ իյնան այն ամէն բաները՝ որոնք համաձայն չեն մեր հայրերուն աւանդութիւններուն: Եօխանան, Իսմայէլը, ամէնէն նշանաւորները, — և մնացեալ բոլոր Փարիսեցիները և ծերերը, — պիտի ուղէին բնաջինջ ընել այն բոլորը՝ որոնք հակառակ են սուրբ Տապանակին, Թորահին և միւս սովորութիւններուն՝ որոնք աւելի նուիրական են Բաբելոններուն համար: Անոնք քեզի ատելութիւն պիտի քարոզեն. ես քեզմէ կը խնդրեմ միայն որ անտարբերութիւն եւ իմաստութիւն ունենաս: Մի ջանար կրկին տեսնելու զայն՝ որ քեզ կը մղէ անխորհուրդ գործերու, հակառակ քու կամքիդ: Անյողգողգ կեցիր և ո եւ է միջամտութիւն մի ընդունիր. պահէ՛

բարձրութիւնդ: Մի ուրանար մեր կենսական նշանաբանը՝ որ է, «Մենք ուրիշներուն չենք նմանիր:» Այս մտածումը մեզ վեր կը բռնէ, ան կը պահէ մեզ կործանումէ: Այս հասարակ ժողովուրդի զաւակը չկրնար հասկնալ ասոնք: Դուն շարունակէ մնալ մեծ վարդապետներուն դուստրը: Ժամանակը մեզի պիտի սորվեցնէ մնացեալը:

Թաղցալից և երկա՛ր լռութիւն մը տիրեց: Ճըմշուած սիրտը կը կծկուէր, կասկածը կը խուժէր պարզ հոգիէն ներս: Միթէ կրնա՞ր հակառակիլ մեծ վարդապետին՝ որ այնքան ազնիւ և այնքան գորովալից էր իրեն հանդէպ: Շուշան վերջին ճիշդ մը ըրաւ, խնդրելով տեսնել Յովիազան, իրենց երկուքին ալ հայրը և բարեկամը, կարծես փնտռելով վերջին ապաստան մը, իր հոգեկան այս մեծ չփոթութեան մէջ: Գամաղիէլ յօժարակամ ընդունեց Շուշանի խնդիրքը, ազդուած անոր վիշտէն, երջանիկ՝ որ այնպէսով պիտի կրնար անոր տխուր խորհուրդները փարատել: Իրենց այցելութեան օրը և ժամը միասին որոշեցին ու լռութիւնը դարձեալ տիրեց իրենց միջև, ծանր և ճշնշող: Ամառուան այս երկայն օրուան փայլուն խրախճանութիւնը՝ կը չիջանէր մեղամաղձիկ մշուշի մը մէջ: Ալիքները կը փշրուէին իրենց ոտքերուն տակ, մէկիկ մէկիկ, միօրինակ և տխրազին, ինչպէս մանկան մը հեծեծանքը...:

Ե

Յովիադայի այցելութեան երթալու օրը դեռ չհասած՝ Գամաղիէլ խիստ վրդովիչ լուր մը ստացաւ անոր մասին թէ՝ մեծ Բաբբին մահամերձ էր և կը փափաքէր վերջին անգամ տեսնել զինքը և իր քոյրը։ Այս տխուր լուրը սաստիկ յուզում պատճառեց անոնց։ Սիմոնի տան մէջ իրենց վերջին հանդիպումին՝ ծերունին տկարութեան ու է նշան չէր ցուցուցած և գրեթէ հարիւրամեայ էր, սակայն իր բարեկամները կը պարծենային թէ տակաւին պիտի կրնային պահպանել անոր կեանքը։ Շուշան և Գամաղիէլ աճապարանքով պատրաստուեցան և ճամբայ ելան դէպի ծերունիին բնակարանը՝ որ իրենց տունէն հազիւ հինգ կամ վեց մղոն հեռու էր, անոնք որոշած էին Յովիադայի քով մնալ մինչեւ անոր վերջին վայրկեանը։

Սիրելի՛ և անշուք տնակ, ան շինուած էր բլուրի մը մէկ կողմին վրայ և կը տիրապետէր Գեհնեսարեթի քաղցրահուազ լճին։ Տունը գրեթէ մէկ յարկ մը ունէր՝ ուր երկու սենեակներ կային, իսկ գետնայարկը մէկ սենեակ մը միայն կաք, տանիքին վրայ հողէ պատշգամ մը շինուած էր, որ ամառուան մէջ կը պըճնազարդուէր շահոքրամի և նարկիզի ծաղիկներով։ Առաւօտուն կանուխ արեւուն առաջին ճառագայթները կ'ոսկեղծէին պատշգամը և այսպէս ամբողջ օրը լուսաւորութեան տօնախմբութիւն մը տեղի կ'ունենար, միակ տօնախմբութիւնը մեծ խոկացողին՝ որ հոն կ'ապ-

րէր։ Այս համեստ բնակարանը շրջապատուած էր քանի մը որթատունկերով՝ որոնք իրենց ճիւղերը երկընցուցած էին ծառէ ծառ, կար նաև ոստալից բունով թղենի մը՝ որ գրեթէ ամէն եղանակի մէջ կը տարածէր իր զովարար շուքը և քաղցրահամ պտուղներ կուտար։ Յովիադա օրուան մէկ մասը կ'անցնէր այս ծառին տակ, ինք և իր կինը տնկած էին այս ծառը իրենց ամուսնութեան օրը, գրեթէ երեք քառորդ դար առաջ, իրենց սիրած Սուրբ Գիրքին սա համարին համեմատ, «Իմաստունը իր թղենիին և իր որթատունկին ներքեւ պիտի նստի»։ Տարուէ տարի ծառը աճած էր, իր շուքը տարածելով երիտասարդ ամուսին վրայ և հետզհետէ՝ ուրախ, զուարթ մանուկներուն վրայ։ Իրենց որդիները մեծցեր ու ցրուեր էին, խառնուելով կեանքի կամ մահուան։ Եւ հիմաուրց սիրելի թղենին կը բազմապատկէր իր ճիւղերը, քիչ մը աւելի խորհրդաւորութիւն տալով խեղճուկ տնակին, ինչպէս տարիները, որ կը կուտակուին գլխու մը վրայ և քիչ քիչ կը ծանրաբեռնեն և կը մթազնեն դայն...։

Երկա՛ր տարիներէ ի վեր Յովիադա և իր հաւատարիմ կենակիցը Աննա սովոր էին այս խեղճուկ և սիրելի տնակին չեմին վրայ առանձին նստած՝ մտերմօրէն խօսակցիլ, եւ հիմա ան կը մեկնէր անդարձ։

Աննա խորին շնորհակալութիւնով ընդունեց Գամաղիէլը և Շուշանը, անոնց անձկալից հարցումներուն պատասխանեց իր սպիտակ գլուխը երերցնելով, յետոյ յուսահատ շարժումով մը ըսաւ.

—Երէկուընէ ի վեր նոյն իսկ չեմ գիտեր թէ արդեօք զիս կը ճանչնայ։ Կը կարծեմ թէ շատ չջարջարուիր։ Առաջին անգամ չհասկցայ թէ հիւանդ է, սակայն քալելու համար ըրած մեծ ճիգը՝ զիս մտահոգեց, հետզհետէ չկրցաւ այլեւս հեռանալ Աղիայէն

և յետոյ ալ վախաթէն՝ որ անկողինի տեղ կը ծառայէր իրեն։ Ես բոլոր օգտակար դարմանները ըրի իրեն արմաւօղիով և բուժախոտերով։ Հոտաւէտ իւղով օծեցի իր մարմինը, սակայն չզօրացաւ։ Ասոնք անօգուտ բաներ են մեր տարիքը ունեցողներուն համար։ Տեսակ մը զառանցանք ունի, շարունակ անցեալ օրերուն կ'անդրադառնայ։ Ան, իր Տէրոջը համբոյրին տակ երջանկութիւնով պիտի քնանայ։ Սակայն պէտք էր որ Աստուած միեւնոյն ժամանակ կանչէր զանոնք՝ որոնք միշտ մէկտեղ քալած են...

Շուշան գորովանք գրկեց իր ծերունի բարեկամուհին և անոր խօսեցաւ բուժումի կարելիութեան մասին. խօսքեր՝ որոնք կ'օրօրեն և կը խաղաղեցնեն անմխիթար վիշտերը։

Ամէնքը մէկտեղ պատշգամբ ելան. որուն մէկ մասը ծածկուած ըլլալով՝ տեսակ մը բացօթեայ սենեակ կազմուած էր։

Յովիաղա արդէն անկենդան երեւոյթ մը ստացած էր. աչքերը դոց էին և ձեռքերը խաչաձեւուած կուրծքին վրայ. իր դէմքն ալ ձիւնի պէս սպիտակ էր, ինչպէս իր երկայն մազերը։ Գամաղիէլ և Շուշան երկիւղածութիւնով համբուրեցին անոր ձեռքերը և յետոյ ձակաւոր։ Գամաղիէլ, իր քով դտնուած կազդուրիչ դեղէն, քանի մը կաթիլ կաթեցուց անոր բերնին մէջ։

Յովիաղա աչքերը բացաւ և իր բարեկամները ճանչնալով, տարտամ ժպիտ մը ունեցաւ։ Յետոյ ան խօսիլ սկսաւ շատ ցած ձայնով մը, դանդաղօրէն և երկար ընդհատումներով.

— Զատկի օրը, վարդապետները հաւաքուած էին տաճարին արքայական դաւիթին մէջ։ Անոնք կ'ուսուցանէին և աղմկալից վիճաբանութիւններ կ'ընէին։ Հիլէլի մահէն ի վեր շատ օրեր անցած էին...

Այդ մանուկը եկաւ, ճիշդ մօտս նստաւ։ Սիրուն ու խարտեաչ էր ան, միակնոր ճերմակ պատմուճան մը հադած էր։ Անսովոր խօսքեր ըսաւ ան։ Ըսաւ թէ...

Յովիաղա կեցաւ ջանալով փնտռել իր ըսելիքը։

— Հայր, ըսաւ Գամաղիէլ, որ կարծես հիւանդ երեխայ մը կ'օրօրէր. Շուշանի ճերմակ քօղն է որ դուն կը տեսնես. Շուշանը, քու և իմ սրտիս զաւակը։ Աստուած քեզի զրկած է զայն, որպէս մէկը այն հրեշտակներէն՝ որոնք կը խօսին քու հոգիիդ անտեսանելի կերպով։

Յովիաղա դեռ կը ժպտէր, աւելի անուշ և աւելի քաղցր։ Քանի մը վայրկեան վերջ՝ ան կրկին դոցեց իր աչքերը և երազային ձայնով մը շարունակեց։

— Ան ըսաւ, «Ողորմութիւնը... Ես աւելի կը սիրեմ ողորմութիւնը...» Ինչպէ՞ս կը խորհիս դուն պաշտել զԱստուած չարութիւնով լեցուն սրտով մը։ Իմ քովս նստած էր ան։ Ամէնքը մի առ մի շուարեցուց։ Ղեւի բացադանչեց, «Այս մանուկը մեզ ամէնքս լռութեան պիտի դատապարտէ...» Յետոյ այն կիներ ներս մտաւ։ Ես տեսայ որ իր հոգին կը մաքրուէր իր թափած արցունքներով։ Ամէնքը ծաղրեցին զայն... Սակայն ան ըսաւ, «Բու մեղքերդ քեզի ներուած են։»

— Կը զառանցէ, ըսաւ Գամաղիէլ յուզուած։

— Ես ճանչցայ երբեմնի քաղցր էակը, ես պիտի ճանչնայի զայն նոյն իսկ գերեզմանին միւս կողմը... Գամաղիէլ, զաւակս, ես քեզի բան մը չըսի, ես չէի կրնար ու եւ է բան խօսիլ քեզի անոր վրայ. թէեւ չէի ուզեր քեզմէ ծածկել իմ խորհուրդս, սակայն ասիկա անորոջ խորհուրդ մըն էր... Եւ յետոյ մարդուն մէջ անմատչելի զաղտնի անկիւններ կան։ Մարդ չյայտներ իր հոգիին ամբողջ զաղտնիքը,

նոյն իսկ իր զաւկին, նոյն իսկ իր բարեկամին: Հոն՝ ուր Աստուած իր ձեռքը կը դնէ, հոն ծանր լուսթիւն մը կը տիրէ և թերեւս այս յիշատակը կնքուած է իմ սրտիս մէջ Աստուծոյ ձեռքովը: Ինչո՞ւ ինծի չխօսեցաւ ան: Ասիկա տարօրինակ է: Թերեւս չյիշեց զիս: Եւ յետոյ, հոն էր այն կինը որ կ'արտասուէր: Զատօք դժոխային դէմք մը ունէր...: Վա՛յ անոնց՝ որոնք լոյսը կը նսեմացնեն, վա՛յ անոնց...: Կեանքիս մէջ յաճախ ես փնտոցի դայն, սակայն ոչ մէկ ճամբու վրայ հանդիպեցայ անոր: Գամաղիէլ ինծի հարցուց. «Ո՞վ է ասիկա...»: Ինչպէ՞ս գիտնալ թէ ո՞վ է անիկա:

Շուշան մտիկ կ'ընէր հեւ ի հեւ: Գամաղիէլ իր բազուկներուն մէջ առաւ անուշիկ ծերունիին գլուխը: Այլապէս ձեռքունէն կախուած աղօտ լամբարը կը պլպլայ մարելու մօտ: Հազարաւոր աստղեր կը փալիւլէին երկինքին վրայ:

— Որքեա՛կ իմ, շարունակեց Յովիադա աւելի տկար ձայնով մը, Շուշանը հո՞ս է:

— Հոս եմ հա՛յր, ես քեզ չեմ թողուր, ըսաւ դեռատի աղջիկը: Ես և եղբայրս բնաւ չպիտի հեռանանք քովէդ:

— Կարդա՛ ուրեմն ինծի Եսայեայ 49-րդ գլուխը: Մագաղաթը հոս է, գլխուս տակ:

Շուշան բացաւ գունաթափ մետաքսեղէնի մը մէջ փաթթուած թերթերը և յուզումէն խեղդուող ձայնով մը կարդաց.

«1. Ահա իմ ծառա՝ որուն ձեռնառու պիտի ըլլամ ու իմ ընտրածը՝ որուն իմ սիրտս հաւնեցաւ. իմ հոգիս անոր վրայ գրի:

«2. Անիկա պիտի չաղաղակէ և իր ձայնը դուրսը լսել պիտի չտայ:

Ու ծերունին շարունակեց երգի մը նման.

«3. Զախջախուած եղէգը պիտի չիշրէ ու պլպլած պատրոյգը պիտի չմարէ...» պիտի չմարէ...: Ո՞վ կրնայ գիտնալ ժամանակը՝ երբ հոգի մը բոլորովին կը խաւարի...: Կը խաւարի՞ ան երբեք...: Ո՛հ, կը փափաքէի մեռնելէս առաջ անգամ մըն ալ տեսնել զայն:

— Ո՞վ կ'ուզես կրկին տեսնել, Հա՛յր, երթամ, փնտոնեմ ու բերեմ քեզի, ըսաւ Գամաղիէլ խանդաղատանքով:

— Դուն չես կրնար...: Անիկա տաճարին խարտեաշ մանուկն է...: Շուշա՛ն, սիրելի աղջիկս, գնա՛ քնացիր: Վար իջի՛ր խեղճ Աննային քով՝ որ կուլայ. ծերերուն արցունքները աւելի խորունկ հետքեր կը ձգեն. ըսէ՛ իրեն, թէ ինքը ինծի շատ սիրելի և բարի եղած է իր կեանքին բոլոր օրերուն մէջ, կը փափաքեմ որ քիչ մը հանգչի հիմա. առաւօտուն երկուքդ միասին եկէք դարձեալ:

Այսպէս ըսելով, անիկա կրկին քնացաւ մեծ վարդապետին բազուկներուն մէջ: Գամաղիէլ զաւկի մը նման գուրգուրանքով և ուշադիր կը հսկէր: Գիշերուան պահերը իրարու կը յաջորդէին, ընդհատուած, երկարատեւ լուսթիւնով, շատ մեծ զառանցանքով և երբեմն ալ հանդարտ և անուշ խօսքերով: Վայրկեան մը այնպէս երեցաւ թէ՛ Յովիադա կը վերստանար իր ամբողջ գիտակցութիւնը. Հիլէլի աշակերտը՝ իր երիտասարդութեան տարիներուն մեծանուն վարդապետին ուղղեց գործալից յիշատակութիւն մը: Քիչ մը վերջ անիկա անհանդարտ վիճակ մը ստացաւ և վերջովմ հարցուց Գամաղիէլի թէ, Հիլէլի գաղափարով եղեկիա իրապէս Մեսիա՞ն էր:

— Հիլէլ որոշ և վճռական բան մը չէ ըսած այդ մասին, պատասխանեց Գամաղիէլ: Դուն գիտես թէ

անիկա որչափ փափուկ և աղնիւ մէկն էր, դուն ինձ մէ աւելի աղէկ կը ձանչնաս զինքը. ես մանուկ էի դեռ, երբ անիկա մեռաւ:

— Անիկա ինծի բան մը չէ ըսած այդ նիւթին շուրջ, պատասխանեց Յովիաղա մեծ ձիգով մը: Ընչ մարտապէս, յոգնեցանք սպասելէ: Չորս հազար տարիէն աւելի...: Ամէն բանէ կը ձանձրանայ մարդ...: Ո՛հ, մանաւանդ կեանքէն, և իմինիս նման երկար կեանքէ մը: Մութ կէտեր կան...:

Գիշերուան մթութիւնը կը փարատէր տակաւ: Աստղերը կը տփռունէին: Եւ այդ միջոցին արշալոյսը իր զմայելի վարդագոյնը տարածեց երկինքի ու երկրի վրայ, խոնարհ տնակին անտաշ քարէ պատերուն վրայ և քաղցրանուագ ընդարձակ լճին վրայ: Ճերմակ ու կապոյտ աղաւնիներ, ձիւղէ ձիւղ կը թռչտէին մեղմ թրթռումներով:

Առաւօտ էր: Աննա վերադարձաւ իր անխոնջ անձնագոհութեան պաշտօնին: Լութիւնով գիտեց իր կեանքին ծերունի ընկերը և շրթունքները դողդղացին և անաբեկեցաւ տեսնելով իր սիրելիին փոփոխութիւնը մէկ գիշերուան մէջ: Շուշան Սարոնի վարդերու փունջ մը բերաւ Յովիաղայի, հոտոտելու համար. ծերունին չչարմեցաւ:

Յանկարծ փողփողուն ճառագայթ մը շողաց ու եկաւ ոսկեղօծել անոր սպիտակ գլուխը, ձակառը և մեղրամոմէ ձեռքերը: Նորածագ արեւուն զուարթ ողջոյնն էր այս: Սակայն այս ճառագայթը, միայն մահուան այս տեսարանը չէր որ կը լուսաւորէր: Հեռուն, հազիւ տեսանելի էակ մը կար, որ կը յառաջանար այդ ոսկեղէն ակօսին մէջէն: Բլուրին բարձունքէն կ'իջնէր ան և տակաւ կը մօտենար Յովիաղայի խոնարհ բնակարանին: Տեսիլք մը չէր այս, գրեթէ ամէն օրուան

պատահած իրականութիւն մըն էր Գալիլեայի օրհնեալ երկրին մէջ: Յիսուս կ'իջնէր լեռնէն՝ ուր ամէն իրիկուն կ'առանձնանար աղօթելու համար:

Յովիաղա գլուխը վեր առաւ և լոյսի այս շքեղութեան մէջ՝ իր կիսովին մարած նայուածքը անձկալից արտայայտութիւնով մը յառեց անոր վրայ՝ որ կը մօտենար. յանկարծ յափշտակութեան և հիացումի ժըպիտ մը ունեցաւ եւ իր ամբողջ մարմինը կը դողար երբ չչնչեց:

— Մանո՛ւկը, Տաճարին մանո՛ւկը:

Շուշան ցած ձայնով մը ըսաւ.

— Յիսուս Նազովրեցին է:

Յիսուս կեցաւ հոն, ոտքի վրայ, ամառնային գեղեցիկ ու պայծառ առաւօտուն, իր ձակառը դեռ կը պահէր գիշերուան երկա՛ր աղօթքին վնասութիւնը: Իր ողորմութիւնով լեցուն աչքերը խոնարհեցուց եւ իր գթառատ շրթունքը բանալով, անպատու գորովի շեշտով մը մրմնջեց.

— Ան որ ինծի կը հաւատայ, թէեւ մեռնի՝ պիտի ապրի:

Յովիաղա ուրախութենէն կիսովին նուազեցաւ և որպէս թէ երազի մը մէջ, Գամաղիէլի ձեռքը բռնելով ըսաւ.

— Մօիկ ըրէ՛...: Տաճա՛րին մանո՛ւկը, Սիմոնի անձանօթ հիւրը... Աստուծոյ Առաքեա՛լն է:

Ու մեծ խոկացողը մեռաւ, իր հոգին այս խրախճանքին մէջ:

.

Իրենց գուրգուրոտ ձեռքերով պատանքեցին Յովիաղան և գրին այն գերեզմանին մէջ՝ զոր ինք փորած էր հանդարտ ծառուղիին ծայրը գտնուած ժայռին մէջ:

Այնուհետեւ Շուշան իր բոլոր հոգածութիւնը կեդրոնացուց Աննայի վրայ: Նախ փափաքեցաւ ամայացած և տխուր տունէն հեռացնել զայն, ուստի ստիպեց որ միասին երթան իրենց տունը: Սակայն Աննա քաղցրութեամբ մերժեց այս հրաւերը: Ան կ'ուզէր ապրիլ հոն՝ ուր իր ամուսինը ապրած էր, մեռնիլ հոն՝ ուր իր ամուսինը մեռած էր և իր քայքայեղ դէնել հոն՝ ուր որ անոր ոտքերը կոխած էին, մինչեւ իր ճամբուն վախճանը...: Թշուառ կինը ականատես եղած էր անոր ճգնաժամին և իր վշտին մէջ խելակորոյս, շատ անուրոշ հասկցողութիւն մը ունեցած էր իր շուրջը անցած դարձածին վրայ. սակայն տեսած էր Յովիադայի ժըպտելով մեռնիլը, և զգացած էր որ Աստուած շատ բարի էր և անոր հրամանով կ'ըլլային այս բոլոր բաները: Իր վշտին դառնութիւնը թեթեւցած կը զգար հիմա և իր յոյսը գրեթէ ստուգութեան փոխուած էր: Եւ բոլոր միամիտ հոգիներուն նման, մէկ գաղափարի մը մէջ ամփոփուած՝ ան կ'ուզէր իր աղքատիկ բոյնին մէջ նստիլ և սպասել, մինչեւ որ իրեն համար ալ հընչէր այն ժամը՝ միանալու իր ծերունի կողակիցին:

Գամաղիէլ մտիկ կ'ընէր, հիանալով այս խոնարհ դասակարգին տրամաբանութեանը վրայ: Մեծ վարդապետը արտակարգ վրդովումի մը մասնուած էր, ան չէր կրնար ապաւինիլ անհատականութեան այն օրէնքին՝ որ շինուած էր մարդիկ տարակոյսէ զերծ պահելու համար: Յիսուսի անակնկալ ներկայութիւնը չէր անշուշտ՝ որ այսպէս կը խռովէր զինքը. զուգադիպութիւն մը կրնար ըլլալ այս. Յովիադայի տարօրինակ վերջիշունն ալ չէր, ասիկա կրնար տեսդէն յառաջ եկած զառանցանք մը ըլլալ: Սակայն ինքնագիտակից ժամերու մէջ և երկնային լուսաւորութեան գերազոյն վայրկեանին, Յովիադա կրկնած էր իրեն այս վրդովիչ

խօսքը. «Այս մարդը Աստուծոյ կողմէ զրկուած է:» Եւ եթէ ասիկա ճշմարտութիւնն էր, եթէ այս Գալիլեացին երկրիս վրայէն կ'անցնէր երկնային պատգամով մը, եթէ մարգարէ մըն էր ան, եթէ ասիկա Ան հրորսի պար...: Եւ յիշեց Նիկողէմոսի մէկ խօսքը, «Ոորհուրդ մը եկած է մտքիս մէջ, որ տակաւին սարսուռ կուտայ ինծի:» Գամաղիէլ կը զարմանար իր անձը այսքան սկար զգալուն համար, ինքն ալ ուրեմն մօտեցած էր անոնց՝ որոնցմէ շատ բարձր էր, անոնց՝ որոնք սկար լոյսէ մը կը տարուէին, որոնք կը սպասեն, որոնք կը դիմեն անստոյգ Մեսային... Իբրեւ կենդանի իրականութիւն մը:

Ի՞նչ ապացոյց ունէր իրականութեան մէջ. Յովիադա կրնար խաբուած ըլլալ իր հոգիին բարեպաշտ անկեղծութիւնովը: Միթէ շատ մը անձեր մոլորած չէ՞ին Թեղասի հետեւելով. քանին՝ կորուեցան Յուդա Կողոնացիին հետ: Հռովմէական տիրապետութենէն ի վեր, ամէն քայլափոխի Մեսիաներ երեւան եկած էին: Արդեօք ի՞նքն ալ այս արկածախնդիրներուն հետեւէն պիտի երթար:

Գամաղիէլի խորհուրդները մէկ տրամաբանական ելք մը միայն դտան այս խառնակութեան մէջ, սպասել: Ապագան պիտի ցուցնէր իրեն թէ ո՞ւր էր սխալը: Եթէ այս մարդը Աստուծմէ զրկուած էր, անիկա կուսակցութիւնները պիտի միացնէր եւ ժողովուրդը պիտի ազատէր. ան իր վրայ պիտի կրէր աստուածային օրհնութեան նշանը, այն անսխալ նշանը որ ամէն ճշմարիտ Հրէայի տեսակէտով յաջողութիւնն է: Սակայն Գամաղիէլ իր ազնիւ հոգիին ուղղամտութիւնովը ինքզինքին իրաւունք չէր տար կաշկանդելու Շուշանի համոզումները, քանի որ ինքն ալ իր համոզումներուն մասին տարակոյսի մէջ էր. պէտք էր որ ինք խօսէր անոր հետ:

Եւ ահա մինչ կ'երթեւեկէր խաղաղ ծառուղիին մէջ՝ նշմարեց իր քոյրը Յովիադայի գերեզմանին քով։ Հրեաները կը հաւատային թէ մեռնողին հողին շատ օրեր կը թափառէր իր մարմնոյն շուրջ եւ անոնք որ բաժանման առաջին ժամերէն սկսեալ, այցելութիւններ կուտային գերեզմանին՝ կրկնապատիկ կ'օրհնուէին։ Դամբարանին դուռը փակող քարին կոթնած՝ դեռատի աղջիկը բացուած շուշանի մը նման կ'երեւէր ստուերոտ խորութեան մէջէն։ Շուշան տեսնելով Գամաղիէլի գալը, զայն դիմաւորեց եւ իր կանաչի պայծառատեսութեամբ զգաց թէ ինչո՞ւ կը տառապէր աղանիւ վարդապետը եւ թէ ի՞նչ էր իր տարակոյտը։

— Մի՛ մեղադրէր ինքզինքդ, ըսաւ Շուշան անսահման քաղցրութիւնով մը. ես շատ փութկոտ զըտնուեցայ, չէի գիտեր թէ որքա՛ն լուրջ խնդիրներ են ատոնք, չաճապարենք մեր դատողութեան մէջ։

— Սպասենք, ըսաւ Գամաղիէլ, եթէ ան կը խաբէ, պիտի անյայտանայ ինքն ալ, իր գործերն ալ իրեն հետ. իսկ եթէ ճշմարտութիւնը իր մէջն է... վայրկեան մը կանգ առաւ. եթէ ճշմարտութիւնը իր մէջն է, շարունակեց ան մեծ ճիգով մը, ես չեմ ուզեր մարտնչիլ նոյն ինքն Աստուծոյ հետ։ Շուշան սրտագին շնորհակալութիւն մը ուղղեց Աստուծոյ։ Ան կը զգար թէ իր հողին զօրացած էր եւ որոշեց տիրանալ կատարեալ լոյսին, տառապանքի գնով եւ սպասումով։

Ամէն բան կը պարզուէր, ամէն բան կը պայծառանար իր մտքին մէջ։ Ան իր առջեւ կը գտնէր սահաւոր հարցումը. «Ո՞վ է Նազովրեցի Յիսուսը։» Սա կայն ինք, իր հողին Աստուծոյ կը վստահէր սիրով լեցուն պաշտումով մը. որպէս զի մթութեան եւ խաւարին մէջէն լոյս ժայթքէր ինչպէս ժամանակին Ան լուսաւորած էր իր հայրերը հրեղէն ամպով մը՝ երբ

անապատէն կ'անցնէին։ Շուշան կ'աղօթէր միշտ ու կը սպասէր։

Արեւելեան մեղմ հով մը կը փչէր յուշիկ եւ կ'անցնէր խոտերուն վրայէն՝ որոնց բարձր ցօղունները կը խոնարհեցնէին իրենց գլուխները, քաղցր մրմունջով մը։ Անսահման խաղաղութիւն մը կը թուէր բղխել բոլոր էակներէն եւ բնութենէն ու կը շրջապատէր ժայռին մէջ փորուած խոնարհ գերեզմանը՝ որ կը գտնուէր լուռ ու հանդարտ ծառուղիին ծայրը...։

2

Պէտք էր սպասել ուրեմն. սակայն Շուշան չէր խորհած թէ իր այս սպասումը որքա՛ն երկար պիտի տեւէր։ Իր առողջութիւնը՝ որ արդէն խանգարուած էր այս բոլոր ցնցումներէն, մեծ խնամքի կը կարօտէր, այնպէս որ ուզեցին իրենց գիւղի բնակութիւնը շարունակել ամբողջ աշունը և ձմեռն ալ. եթէ կարելի է ձմեռ կոչել լճին սահմաններուն այս մշտնջենական դարունը։ Շուշան հրճուանքով ընդունած էր կեանքի այս փոփոխութիւնը, խորհելով որ շատ մօտ պիտի գլուխուէր Յիսուս Նազովրեցիին և անոր գործունէութեան շրջանակին մէջ պիտի ըլլար։ Դիպուած մը թերեւս պիտի կրնար զինքը անոր մօտ տանիլ. ճամբու դարձումը մը, թերեւս յանկարծ իր առջեւ տեսնէր զԱյն։ Սակայն օրերը իրարու կը յաջորդէին և Շուշան չէր հանդիպէր անոր, որպէս թէ թաքուն զօրութիւն մը զինքը հեռու կը պահէր անկէ։ Շուշան կ'երթար հոն՝ ուրկէ Յիսուս մեկնած կ'ըլլար արդէն, կ'անցնէր ճամբէ մը՝ ուրկէ օր մը առաջ անցած էր Ան, կամ կ'անցնէր օր մը յետոյ և այսպէս կը շարունակուէր։ Անգամ մը, պատշգամին բարձունքէն Շուշան նշմարեց անսովոր երթեւեկ մը. անցեալի անմոռանալի յիշատակի մը շնորհիւ, ան հասկցաւ պատճառը այս զբաւթ խուճապին. ամբոխը տենդոտ աճապարանքով ուղղուած էր դէպի մէկ կէտ մը, դէպի մէկ անձ մը։ Շուտով դուրս ելաւ Սառայի հետ, արագ քայլերով

յառաջացաւ դէպի մերձակայ փոքրիկ գիւղը՝ ուր ամբոխը խռնուած էր, սակայն տեսաւ նաակ մը՝ որ իր աչքերուն առջեւէն կը հեռանար, տանելով Նազովրեցի Յիսուսը լճին միւս կողմը։

Այն ատեն դառն յուսահատութիւն մը տիրեց իր վրայ։ Յիսուս մօտիկ չէր ընեւ իրեն, Ան չէր լսեւ իր լուռ աղօթքը և չէր պատասխանէր իր շրթները այրող սա հարցումին. «Ո՛վ ես դուն։» Շուշան կը խորհէր թէ Յիսուս չէր զգար իր հոգիին սուրբ ծարաւը և անօթութիւնը ու չէր հասկնար թէ մէկ բառով մը, անսահման խաղաղութիւնը պիտի կրնար թափել իր սրտին մէջ։ Ան կը յառաջանար իր յաղթական ճամբէն, խանգավառ հիացումներու և եռանդուն ծափահարութիւններու մէջէն, գռեհիկ մարդոց նախանձին ու ատելութեան մէջէն և անտարբերներու արհամարհանքին մէջէն. նաեւ այն ամէն բաներուն մէջէն՝ որոնք կը նուիրագործեն յաջողութիւնը։ Կը քալէր ան, իր յաղթական ճամբէն, թողելով զինքը իր մութ ճամբուն մէջ. ահա՛ կեանքը, հոգիներու այս մեծ յաղթականներուն, մարգարէներուն կամ առաքեալներուն՝ որոնք զրկուած են ժողովրդային զանգուածները դրաւելու համար։ Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի անհատի մը սիրտը՝ որ կը պաղատի և որ մթութեան մէջ կը մեռնի։ Յիսուս խիստ չէր եղած իրեն հանդէպ, միայն թէ կ'անգիտանար որ ինք գոյութիւն ունէր։ Երկու անգամ անոր նայուածքը հանդիպած էր իրեն... և ինքը խօսած չէր անոր հետ. եթէ ասիկա Ան էր. «Ան որ պիտի գայ խոնարհներու և փոքրերու համար», արդարեւ պէտք էր հասկցած ըլլար առանց բառ մը ըսելու, թէ Հրէայ մեծ վարդապետներու դուստրը՝ տաւակոյսի մէջ ընկղմած էր և մեռնելու աստիճան վհատած... Ան կը հեռանար իրմէ, Ան լուռ կը մնար։

Այն ատեն Շուշան փորձեց մոռնալ զայն և փափաքեցաւ վերապրիլ իր նախկին կեանքը, իր նախկին զբաղումներով: Ան վերսկսաւ զբաղիլ ասեղնագործութիւնով, զոր Տիւրացի կին մը սորվեցուցած էր իրեն և որ մեծ համբերութիւն ու երկար ժամանակ կը պահանջէր: Ան իր քնարն ալ ձեռք առաւ դարձեալ:

Երկար ժամերը կը սահէին Գամաղիէլի հետ իր ունեցած լուրջ խօսակցութիւններով: Փոխադարձ համաձայնութեամբ մը, անոնք կը զգուշանային իրենց խօսակցութիւններուն մէջ՝ Յիսուսի անունը արտասանելէ, սակայն այս անունը կը ծածանէր օդին մէջ եւ անխնայ խօսքերու տակ ծածկուած, կը թափանցէր իրենց սրտերուն մէջ: Կատարուած հրաշքներուն շնորհիւ՝ իրենց կը հասնէր ամէն կողմէ և առաջին անէժքներուն յառաջ բերած աղմուկը՝ փոթորիկի մը նման կը ցնցէր իրենց խաղաղ բնակարանը: Գամաղիէլ կը ծանչնար այն Փարիսեցիները, որոնք զինքը մտիկ ւնելու կուգային և առանց սարսուռի չէր որ ան կը զգար անոնց չեշտերէն, ատելութեան մը պայթումը, երբ կը կրկնէին Յիսուսի խօսքերը. «Վայ ձեզի՝ կեղծաւոր դպիրներ ու Փարիսեցիներ, վայ ձեզի որ քեւայրիներու ունեցածը կը յափշտակէք. վայ ձեզի որ դաւաթին և պնակին դուրսի կողմը կը մաքրէք, երբ ներսը յափշտակութիւնով և անիրաւութիւնով լեցուն է: Վայ ձեզի որ ձեր եղբայրներուն ուսերուն վրայ անտանելի բեռներ կը դնէք:» Գամաղիէլ հակառակ իր կամքին, այս անէժքները կ'արձանագրէր նշանաւոր մարդոց ճակատներուն վրայ և կ'ընդունէր որ Յիսուսի այս ցատումը արդար էր: Միայն թէ կը զարմանար անխոհմտութեանը վրայ երիտասարդ վարդապետին՝ որ այսքան ատելութիւն կը հրաւիրէր իր վրայ և կը խորհէր թէ պիտի կրնար առանձին բարեկարգել ամբողջ աշխարհը:

Զատիկը կը մօտենար: Գամաղիէլ և Շուշան կըրկին ձեռք առին Երուսաղէմի ճամբան: Անոնք դացին Բեթանիայի և Զիթենեաց լեռան ճամբով, վայելելու համար այդ կողմերու մշտաթարմ հմայքները: Յուդայի միօրինակ և անբերրի բլուրները, հեռաւոր դորշագոյն հորիզոնը, մերկ ժայռերու և ամայացած գետիններու տխրազդեցիկ երեւոյթը՝ տարօրինակ հակապատկեր մը կը կազմէին իրենց թողած երկրային դրախտին հետ: Սակայն անոնք Երուսաղէմ կ'երթային եւ ամէն զեղեցկութիւն կը չքանար այս անունին առջև: Զիթենեաց լեռնէն սկսելով ճամբան հետզհետէ հեշտաւի կը դառնար, ամբողջովին եզերուած՝ ձիթենիներով, նոճիներով, մրտենիներով և արմաւենիներով, որոնցմէ վեր կը բարձրանային դարաւոր մայրիները, որոնց վրայ կը թառէին բազմաթիւ աղաւնիներ: Հոս էր որ մեծ քահանայապետը, Աննա, վաճառորդներու կրպակներ չինել տուած էր Տաճարին նպաստի համար և իր ու իր եղբայրներուն հարստութեան մէկ մասը այս առուտուրէն կը դոյանար:

Ճամբուն մէկ դարձուածքով, անակնկալօրէն կ'որոշուէր Երուսաղէմ քաղաքը՝ բոլորովին ձերմակ, անիրական տեսիլքի մը նման իր պալատներով և աշտարակներով՝ որոնք ոսկիի ու մարմարիոնի ձոխութիւն մը կը ներկայացնէին և կը պաշտպանուէին հաստ զոյգ պարիսպներով: Մէկ կողմէն կցուած չրջակայ հողերուն եւ միւս կողմերէն չրջապատուած կեդրոն եւ Հինոմ կոչուած խորունկ հեղեղատներով՝ Սուրբ Քաղաքը վահափառօրէն կը կանգնէր և անառիկ երեւոյթ մը ունէր: Հարիւր աշտարակներ զայն կը պաշտպանէին: Հեռուէն կը նշմարուէին ասոնց ամէնէն նորակերտները և վիթխարիները՝ որոնք կը կոչուէին Հիպիքուս, Ֆալսէլ, Մարիան: Եթերին ջինջ թափանցկութեանը

մէջէն յատկօրէն կ'որոշուէին չորս բլուրները, Սիօնը՝ որուն գագաթը կը գտնուէր Հերովդէսի պալատը իր հրաշալի պարտէզներով եւ գեղեցիկ սրահներով՝ որոնք շինուած էին թանկագին քարերով ու մարգարիտներով դրուագուած ճանդոսի փայտէ։ Փեղէթան՝ նոր քաղաքը, որ դեռ պատերէն դուրս կը մնար. Աքրան, հեթանոս ոստանը, նշանաւոր իր թատրոններով, ջերմուկներով եւ զբօսատեղիներով։ Ասոր դարատափներուն վրայ կային տօնավաճառներուն կարգադրութիւնը, շուկաները, հարթ տանիքով եւ սակաւաթիւ երկայն պատուհաններով ցած տունները, օձապտոյտ փողոցները, որոնց մէկ մասը կամարակապ էին, նաեւ վարդենիներու հոջակաւոր բուրաստանը՝ որ Բարբրիներէ երգուած էր։ Վերջապէս, առաջին կարգին վրայ, վեհ առանձնութեան մը մէջ՝ Մորիայի լեռան կը տիրապետէր Տաճարը, հրաշալիքներու հրաշալիքը, Անտոնիայի ահարկու աշտարակին պաշտպանութեան կամ սպանալիքին տակ։ Ո՛հ, երուսաղէմի այս Տաճարը. «Ով որ զայն տեսած է, չի գիտէր թէ ի՛նչ է գեղեցկութիւնը,» կ'ըսէին Բաբելոնները։ Գետնայարկի երկնեանք քարերը երեք հարիւր ոտք խորութիւնով ուղղաձիգ կը կանգնէին զմայլելի յոխորտանքով մը։ Աւելի բարձրը, արեւելեան երկինքի զօրաւոր կապոյտին մէջ, կը գծագրուէին դաւիթները, երեք շարք սիւներով, իրերայաջորդ դըստիկոնները եւ հսկայ խորանը, այս բոլորը՝ շլացուցիչ կուտակում մըն էր մարմարներու, նրբանցներու, պատըշգամներու եւ ոսկեպատ դռներու՝ որոնց վերեւ կը տեսնուէր սրբազան Նաոսի խորհրդաւոր սպիտակութիւնը։ Ջրեղեգաց լեռան դարատափներէն տեսնուած այս պատկերը՝ զայն գիտողին հիացում եւ միանգամայն չփոթութիւն կը պատճառէր, իր արտակարգ շքե-

ղութեանը պատճառով՝ որուն քով շատ ետ կը մնային Սողոմոնի Տաճարին շքեղութիւնները։ Եւ Սրբութեան ու Սրբութիւն Սրբութեանցի ոսկեղէն ցցուածքները հազարաւոր բոցեր կ'ուղղէին մարը մտնող արեգակին եւ լուսաշող պայծառութիւնով մը կ'ողողէին անմատչելի սրբարանը։

Շուշանի եւ Գամաղիէլի նման ճշմարիտ Հրէաներ չէին կրնար ջերմօրէն չսիրել Երուսաղէմը։ Սակայն քաղաքին եւ Տաճարին շքեղութիւնը չէր միայն պատճառը՝ որ զանոնք կը յափշտակէր, այլ անոնց եղական սրբութիւնը։ Ամբողջ աշխարհի մէջ չկար տեղ մը՝ որ այնքան սրբազան ըլլար իրենց համար. անիկա Աստուծոյ բնակարանը եւ իրենց հօգիներուն հայրենիքն էր միանգամայն։ Շուշան մտքովը կ'երգէր Դաւիթի աստիճաններուն երգը.

«Երուսաղէմ շինուած է անառիկ բերդի մը նման, անոնք որ քեզ կը սիրեն, թող իրենց փափաքին համաձայն քեզ վայելեն։

«Խաղաղութիւն թող տիրէ քու պարիսպներուդ մէջ եւ առատութիւն՝ քու պալատներուդ մէջ։

«Մեր Տէր Աստուծոյն տանը համար քեզի բարութիւն պիտի ուղեմ...»

Եւ աւելի ջերմ եռանդով մը շարունակեց.

«Տէրը Սիօնը ընտրած է, իրեն ժառանգութեան համար ընտրած է զայն։

«Այս է իմ մշտնջենական հանգստեան տեղս, ես հօն պիտի բնակիմ, ինչու՞ որ այսպէս ուղեցի։

«Ճրագ պիտի պատրաստեմ իմ օձեալիս համար, անոր թշնամիներուն ամօթ՝ պիտի հազցնեմ։»

Շուշանի այս բարեպաշտ խորհուրդներուն կը խառնուէր ուրիշ զգացողութիւն մըն ալ. Նիկողեմոս ըսած էր իրեն թէ Յիսուս Նազովրեցին յաճախ կը քարոզէր

տաճարին գաւիթին մէջ. ուրեմն ինք ալ ամբոխին խառնուելով՝ կրնար լսել զայն. երկու օրէն Զատիկ էր և Յիսուս իր աշակերտներուն հետ անպատճառ Երուսաղէմ պիտի գար Զատիկը տօնելու: Քաղաքը արդէն տօնական երեւոյթ մը առած էր. ամէն կողմ բացօթեայ իջեւաններ, գետինը տարածուած գորգերու բարձեր. կարաւաններ ամբողջովին խռնուած էին դռներուն առջեւ, միօրինակ չափով կրկնելով սրբազան երգերը. պերճաշուք կամ համեստ բնակարաններէն կախուող վարագոյրները ցոյց կուտային թէ հոն ազատ մօտք կար օտարականին և աղքատին համար. մէկ միլիոնէն աւելի բաղմունքիւն մը կը խուժէր պատերէն ներս և կը տարածուէր մինչև Զիթենեաց լեռը և Բեթանիա: Շուշան և Գամաղիէլ դժուարաւ կրցան անցք մը բանալ իրենց համար: Քոխթուս կոչուող ահագին հրապարակն ալ՝ որ քահանայապետին պալատին ստորոտը կը գտնուէր և կը տարածուէր Սիօն լեռան արեւելեան կողմը, նոյնպէս խճողուած էր ուխտաւորներով, մանուկներով, էջերով և ուղտերով՝ որոնք խառն ի խուռն կը կենային կամ ապաստանած էին հըրապարակը շրջապատող սիւներուն տակ: Շուշան մեծ հաճոյք կը զգար այս տեսարանէն և անսովոր եռուզեռէն. ան իր բնակարանը հասաւ հոգին յոյսով լեցուած: Տաճարին ճիշդ դիմացը կը բնակէին անոնք, ոչ չատ հեռու արքայական կամուրջէն՝ որուն հաստատուն կամարները, ձգուած Թիրօփէոնի վրայ՝ Սիօնը և Մօրիան իրարու կը միացնէին:

Իրենց խաղաղ և ազահով բնակարանին մէջ հազիւ տեղաւորուած՝ Շուշանի առաջին մտածումը եղաւ իրենց դրան առջեւ կախել վառ գոյներով չղարչ մը. այս հիւրասէր տունը ամէն տարի բաց էր օտարականներու առջեւ. սակայն այս անգամ Շուշան իր մտա-

ծումներուն մէջ աւելի բարեպաշտութիւն, աւելի սէր և աւելի եռանդ դրած էր: Ո՛վ գիտէր թէ Յիսուս Նազովրեցին հոնկէ անցած ատեն ներս չպիտի մտնէր. ո՛վ գիտէր թէ ան չպիտի գար և իրենց սեղանը նըստէր, ինչպէս ուրիշ ատեն ըրած էր Սիմոն Փարիսեցիին տունը, և չպիտի մասնակցէր իրենց հետ զատակահան գառնուկին խորհրդանշական ճաշին:

Սակայն տօնի օրերը անցան և Ա՛ն չերեւցաւ. ոչ թէ միայն իրենց ղուռը չբաղխեց՝ այլ չտեսնուեցաւ Տաճարին մէջ ալ, Երուսաղէմի մէջ ալ: Ան իր առաքելութիւնը կը շարունակէր աւելի հեռուն: Հիմա Դեկապօլիսի, Տիւրոսի և Սիդոնի վրայ կը խօսուէր: Ան այլ եւս չէր մօտենալ Սուրբ Քաղաքին: Նիսանը, ծաղիկներու ամիսը անցաւ ամբողջովին, սակայն ան չերեւցաւ. Իճարը, Արեւելքի երկինքի քաղցր Մայիսը, ճանաչագեղ Սիվանը, Թաւնուը և պտուղներու ամիսը Ապր, Խոլը վերջապէս և իր այգեկութեան կ'անցնէին զանդաղօրէն, առանց զայն բերելու: Դեռ կը սպասէ՞ր անոր Շուշան, ինքն ալ չէր կրնար ըսել. սակայն զինքը շրջապատող ժողովուրդին յուզումը տարօրինակ էր. իւրաքանչիւր մեծ տօնի վրդովումով կը հարցնէին իւրարու. «Ո՛ւր է անիկա» Հակասական շշուկներ շրջան կ'ընէին անոր մասին. կարծիքները կը տարբերէին: Ոմանք կը հաւատային անոր՝ իր ըրած բարիքներուն համար. ասոնք պարզամիտներն էին: Ուրիշներ զայն կը նկատէին ամբոխը մոլորեցնող խաբեբայ մը. ասոնք անոնք էին՝ որոնց յանցանքները կը մատնանըչէր Յիսուս և որոնք հարուստ, գիտուն և զօրաւոր էին. ասոնք չէին վիճաբաներ այլ կ'արհամարհէին զայն և իրենք իրենց մէջ կ'ըսէին. Կա՞յ մէկը որ հաւատայ այս մարդուն: Նիկողեմոս, որ միշտ վախկոտ էր, կը լռէր: Գամաղիէլ այս վիճաբանութիւններէն հե-

ռու կը մնար. ան սկսած էր իր դասաւանդութիւններուն՝ որոնց կը հետեւէր ուսումնասէր ու եռանդուն երիտասարդութիւն մը, որ օրէ օր աւելի խանդավառութիւնով կը կապուէր. մեծ վարդապետին: Գամաղիէլի ուսուցումը կը պահէր իր համբերութեան և մեծութեան անձնական դրոշմը՝ որ Բաբբի մը համար խիստ արտասովոր էր, խառնուած թերեւս զգացողութեան մը հետ, որ աւելի կը շեշտուէր իր սաստիկ յոգնած երեւոյթով. ան երբեք չէր խօսեր Մեսիայի վրայ. սակայն շատ անգամներ կը խորհէր թերեւս:

Թիշրիկ (Սեպտեմբեր և Հոկտեմբեր) հասաւ դարձեալ, բերելով իր տօներու հանդիսութիւնները: Նախ, քառութեան մեծ օրը, տարւոյն միակ օրը՝ երբ քահանայապետը ձերմակներ հագած, կ'անցնէր սրբարանին ահաւոր սեմէն և կը մտնէր Սրբութիւն Սրբութեանցը: Այդ օրը, խիստ ծոմապահութենէ մը վերջ, ան զոհ կը մատուցանէր իր և իր ժողովուրդին մեղքերուն համար և զէպի անապատը կը հալածէր քառութեան նոխազը՝ որուն եղջիւրներուն մէջտեղ ծիրանեգոյն կտոր մը կապուած էր: Տասը տարիէ ի վեր քահանայապետ էր, Աննայի փեսան, Յովսէփ Կայիափա. Աննա կէս դարէ ի վեր նենգութիւնով և ճարպիկութիւնով իր ընտանիքին մէջ պահած էր քահանայապետութիւնը. իր զաւակներէն չորսը և իր փեսան կը կատարէին այդ պաշտօնը կարգով, Քանթերօսներու և Ֆապիներու հետ փոխնիփոխ: Ժողովուրդը կ'ատէր և կ'արհամարհէր բոլորն ալ: Արդէն այս կնամարդի, դաժան ու փարթամ քահանաներուն անցած ատեն՝ Հրէաները ցած ձայնով անէծքներ կը մոմաւային, անէծքներ՝ զորս աւելի վերջը, անոնց երեսին պիտի զարնէին:

«Անէ՛ծք Պօէթոսի ընտանիքին վրայ. Անէ՛ծք իրենց հարուածներուն համար:

«Անէ՛ծք Աննայի ընտանիքին վրայ: Անէ՛ծք իրենց թիկնուն սուլումին համար:

«Անէ՛ծք Քանթերօսի ընտանիքին վրայ: Անէ՛ծք իրենց անուանարկիչ գրիչներուն համար:

«Անէ՛ծք Իսմայէլ պէն Ֆապիի ընտանիքին վրայ: Անէ՛ծք իրենց բոլորեցներուն ծանրութեանը համար:

«Անոնք քահանայապետներ են, իրենց որդիները գանձապահ, իրենց փեսաները տաճարին պետեր և իրենց ծառաները՝ մեծ գաւազաններով կը ծեծեն:»

Ահաւասիկ ատոնք էին Աստուծոյ ժողովուրդին քահանաներուն դասը:

Քառութեան հանդէսէն հինգ օր վերջ՝ կը սկսէր ցնծութեան տօնը, Տաղաւարահարաց տօնը. ասիկա շաբաթ մը կը տեւէր, Թիշրի ամսուան 15 էն սկսեալ մինչեւ 21: Այս ժամանակամիջոցին մէջ՝ բոլոր ժողովուրդը պարտաւոր էր սաղարդներով չինուած տաղաւարներու մէջ բնակիլ, ի յիշատակ Իսրայէլացեաց անապատէն անցնելուն. ոչինչ աւելի նկարագեղ և աւելի հրապուրիչ էր՝ քան Երուսաղեմի ատկերը այդ օրերուն: Տուներուն տանիքներուն վրայ, բակերու ու պարտէզներուն մէջ և հրապարակներուն վրայ նուրբ հովանիներ բարձրացած էին, Հոկտեմբերի պայծառ ու զուարթ երկինքին տակ Սուրբ քաղաքը փոխակերպելով կանանչներու հիանալի փունջի մը: Եւ մինչ Տաճարին մէջ կը մատուցուէին ընդհանուր զոհերը՝ որոնց թիւը օրական տասներեքէն եօթնի կ'իջնէր՝ արօյրէ ծանր դուռները կը բացուէին կէս գիշերէն սկսեալ մասնաւոր զոհերը ընդունելու համար: Հինգ հարիւր քահանաներ հազիւ կը բաւէին այս զոհերը մօրթելու:

Շուշան շատ քիչ անգամ Տաճար կ'երթար և միայն արտաւորիչ ծէսերու ժամանակ. սակայն յաճախ Սի-

նակով կ'երթար, Պեթ Խերէմի կոյս քարերով և տաս-
նըչորս մէթր լայնքով անեղ խորանը — այս հսկայ խո-
րանը՝ որմէ արիւն կը կաթէր — տեսակ մը սարսափ
կ'ազդէր Շուշանի: Երեք կրակ կը վառէր հոն շարու-
նակաբար. մին, Արեւելեան կողմը, միւսը, Հարաւա-
յին կողմը խնկահոտ փայտերով, որոնց վրայ անուշա-
հոտութիւն լեցուած էր, այրած միսին սարսափելի հո-
տը խափանելու համար. իսկ վերջին կրակը կը վառէր
Հիւսիւսային կողմը, միւս երկու կրակները արծար-
ծելու համար: Իրենց տանը պատշգամին վրայ գտնու-
ող տերեւէ նուրբ հովանիին տակ նստած Շուշան
մութին մէջէն կը դիտէր կրակին փալփալը և կը լը-
սէր զոհերուն աղաղակը: Ան յաճախ երկար ժամեր
արթուն մնալով փափաք կը զգար իր մէջ աւելի մա-
քուր և աւելի աննիւթական զոհի մը: Ան կ'երազէր
ուրիշ զոհեր Անոր համար՝ զոր պէտք էր պաշտել հո-
գիով ու ճշմարտութիւնով, ինչպէս Յիսուս ըսած էր:
Եւ իր խորհուրդները՝ տակաւին աղօտ, սակայն կոյս
սրտերու պայծառատեսութիւնով կը բարձրանային,
ինչպէս խունկերու մուխը՝ որ անարկու խորանէն վեր
կը բարձրանար դանդաղօրէն ու ոլորապտոյտ այդ գաղջ
ու մութ գիշերուան մէջ...

Է

Տօնին վերջին օրն էր և ամէնէն հանդիսաւորը.
Տաճարին խորհրդանշական արարողութիւնները՝ իրենց
կը քաշէին բարեպաշտ Հրէաները: Անոնք պարտաւոր
էին հոն ներկայ ըլլալու, ինչպէս արդէն ամէն չաբաթ.
աջ ձեռքերնին բռնած լուղալը, խուրձ մը որ կազմուած
էր մրտենիներու, ձիթենիներու և ուռենիներու ճիւ-
ղերէ, իսկ ձախ ձեռքերնին բռնած կօթօկը, տե-
սակ մը կիզրոն, ի յիշատակ խոտաղեալ երկրին: Այս
մեծ օրուան առաւօտուն, հաւատացեալները երեք
խումբերու կը բաժնուէին. ոմանք կ'օգնէին զոհի
պատրաստութիւններուն, ուրիշներ քահանային ընկե-
րացած կ'երթային Մօյա, Կեդրոն հեղեղատին մէջէն
ուռենիի ճիւղեր հաւաքելու և անոնցմով խորանին մէկ
մասը ծածկելու համար. վերջին խումբն ալ Սելովամի
աւազանը կ'իջնէր: Շուշան միշտ այս վերջիններուն
կ'ընկերանար, որովհետեւ շատ կը սիրէր դիտել ա-
նոնք՝ երբ ջուրը վեր քաշէին. ասիկա յիշատակու-
թիւնն էր անապատին մէջ ապառաժէն հանուած ջու-
րին: Ան կը սիրէր նաեւ օրհնել զԱստուած անցեալի
չնորհներուն համար և այն հրաշքներուն շարքին հա-
մար՝ զոր կատարած էր միայն Հրէաներուն ի նպաստ
և որ զանոնք պատուած էր և որ զանոնք զատած էր
ընդ միշտ ուրիշ ժողովուրդներէն: Շուշանի երախտա-
գիտութեան կը խառնուէր նաեւ իր ցեղային հպար-
տութիւնը. սակայն ինքը այս տկարութեան անգիտա-

ծանուցանէր թէ Ալէլուիան կը սկսէր: Եւ անմիջապէս խիստ պարզ չափի մը վրայ երգուող սաղմոսներուն կը պատասխանէին սրբազան գործիքները, նեպէլը, ֆիւնօրը, սօֆաորը և վիներու, կիթաոններու և երգէտնի տեսակներ: Ո՛հ, Տաճարին այս երաժշտութիւնը: Հազարաւորներու մասնակցութեամբ խմբերգները և Ղեւ տացիներու ու վճիտ ձայնով մանուկներու երգերը, քնարներու օրօրը, որոնք ամբողջ ժողովուրդի մը հոգին միահաղորդ երազով մը կը լեցնէին: Ալէլուիայի իւրաքանչիւր տող կ'ընդմիջուէր սա մեծ բաղադրան-չութիւնով, «Ալէլուիա: Փա՛ռք քեզ, ո՛վ Եհովա.» և ժողովուրդը 113 բզ և 118 բզ սաղմոսներու սրբազան բառերէն մասեր կը կրկնէր, մրտենիի և ուռնիի ճիւղեր շարժելով խորանին ուղղութեամբ:

Այդ օրը քահանաներու ճերմակ թափօրը, եօթը անգամ չրջան կ'ընէր խորանին բոլորտիքը, ի յիշատակ Երիքովի գրաւման: Անոնք հիմա անցեալը կը վերապրէին միայն ապագան պատրաստելու համար ու կ'ազօթէին հեթանոսութեան պատնէչին խորտակմանը և ամբողջ աշխարհի վրայ Տէրոջը տիրապետութեանը համար: Եռանդուն բառերով կ'աղերսէին անոնք ապագայի այդ երանելի օրերուն համար:

«Ազատէ՛ մեզ, քեզի կը պաղատինք, ո՛վ Եհովա:

«Ո՛վ Եհովա, քեզի կը պաղատինք, զրկէ՛ մեզի քու բոլոր բարիքներդ:

«Օրհնեալ ըլլայ ան՝ որ Տէրոջը անունովը կուգայ:»

Եւ ամէնքը կը լռէին այս գերազոյն բառէն վերջ: Քնարները միայն տակաւին կը թրթռային ջինջ եւ դողդոջուն, հուսկ ուրեմն անոնց վերջին թրթռումն ալ կը մարէր եթերային սլացքով մը:

Եւ ահա ճիշդ այն վայրկեանին՝ երբ ժողովուրդին

յափշտակութիւնը իր գազաթնակէտին հասած էր՝ կոչի աղաղակ մը բարձրացաւ.

«Ան որ ծարաւի է թող ինձի գայ ու խմէ որովհետեւ ես անոր պիտի տամ կենդանի ջուրի աղբիւր մը՝ որ յաւիտենական կեանքի համար կը բղխի...»

Ձայնը շատ զօրաւոր էր և ընդարձակ տաճարին մէջ ամէն կողմէն կը լսուէր: Անպատմելիօրէն քաղցր ձայն մըն էր ան: Շուշան երջանկութեան սարսուռ մը ունեցաւ: Այս ձայնը իր սրտին մէջ կը թափանցէր, ինչպէս արեւու ճառագայթ մը մութ երկինքին վրան: Ան էր:

Ան էր, Յիսուս Նազովրեցին, ճիշդ իրեն մօտը, գանձանակին քով կայնած, Ան, որուն այնքան սպասած էր և այնքան փափաքած տեսնելու, սակայն իր բոլոր յաջորդական յուսախաբութիւններէն վերջ՝ չէր համարձակած դիմել անոր: Ան եկած էր, Ան կը խօսէր վերջապէ՛ս, Տաճարին մէջ, վեհապետի մը հեղինակութիւնով: Շուշան մտիկ կ'ընէր անոր ուրախութեան խելակորոյս: Ձկնորսները և հասարակ ժողովուրդը չէին որոնք հիմա կ'ուսնկընդդէին Յիսուսի, այլ գիտուն և հզօր Երուսաղէմը, Տաճարը իր պաշտօնեաներով եւ բոլոր Սանհէտրինը... Արքայի մը նման կը խօսէր ան և պէտք էր որ Արքայ մը ըլլար: Ո՛հ, այս վեհափառութիւնը, այս փառքը, այս խելայեղ բազմութիւնը և այս յաղթական Ովսանանները: Շուշան արդէն այս բոլորը դրած էր Յիսուսի ոտքերուն առջեւ և իր Հրէայի հոգին կ'երգէր իր ուրախութեան երգը՝ Գրիստոս թագաւորին համար ու յաղթական գալուստ մը կը մաղթէր անոր:

Ան եկած էր ամէնուն համար և կը հրաւիրէր ամէնքը. անոնք որ ծարաւի են, անոնք որ կ'իյնան ճամբաներուն վրայ, նաեւ բոլոր չքաւորները ու բո-

զոր կեանքի մէջ քաղցածները: Անտարակոյս, Շուշան
զայն «Տէր և Իշխան» կ'երազէր, ինչպէս ամէն ճըշ-
մարիտ Իսրայելացի կ'երազէր իր Մեսիան, սակայն
Շուշան կը դիմէր ամէնէն աւելի, ո՛հ, ամէնէն աւելի,
հոգիներու մեծ Բժիշկին: Ան կը դիմէր Անոր՝
սրբազան խօսքերու սուրբ ծարաւով մը: Այս եղած
էր իր լուռ աղօթքը, իրենց առաջին հանդիպումին՝
ինչպէս կը յիշուի: Սրտով մաքուր եղողներու երա-
նութիւնը, զոր Յիսուս իրեն ուղղած էր ամիսներ առաջ,
ան իւրացուցած էր իր սրտին մէջ, իր ըմբռու-
նած չափովը: Եւ այդ ատենէն սկսեալ՝ ան աղօթած
էր, տառապած էր եւ իր միտքը լուսաւորուած էր:
Նախ Յիսուսի վարմունքը՝ Մարիամ Մագդաղենացիին
հանդէպ, սորվեցուցած էր իրեն ոչ ոք արհամարհել,
սակայն հետզհետէ այս արտաքին և նիւթական մաք-
րութիւնը, անկատար երեւցած էր իրեն: Ան փոր-
ձած էր ինքզինքը ազատել ոչնչութիւններէն, երկրա-
յին և անձնասէր խորհուրդներէն: Ան կը մտածէր թէ
իր հոգին պէտք էր պահէր գերազանց պայծառութիւն
մը՝ Աստուծոյ կեանքին արժանի ըլլալու համար: Ինչ-
պէ՞ս պիտի կրնար տեսնել զԱստուած իր մեռնելէն
առաջ: Ամէն վայրկեան ան կը բաղխէր մութ կէտե-
րու: Սակայն այլ եւս ոչինչ կը խռովէր զինքը: Ան
հո՛ն էր: Պիտի երթար Անոր՝ երբ ա՛ն ուղէր, քանի
որ կ'ըսէր. «Ան որ ծարաւի է թող ինծի գայ ու խմէ»:

Տարօրինակ ազդեցութեան մը տակ էր ժողո-
վուրդը: Կ'երթային, կուգային, զինքը կը փնտռէին
ամէն կողմերէն. ոմանք մարգարէ կը կոչէին զայն,
ուրիշներ Մեսիա և անմիջապէս վիճաբանութիւնները
կը սկսէին:

«Ձեռք գիտէր մենք թէ Քրիստոսը Դաւիթի որ-
դին պէտք է ըլլայ» Իսկ ուրիշներ կը պոռային, «Երբ

Քրիստոսը գայ, ասկէ աւելի՞ մեծ բաներ պիտի ընէ»:
«Մեսիան յանկարծ պիտի գայ, կ'աւելցնէր Բարբի մը,
չգիտցուիր ո՛ւրկէ պիտի գայ: Սակայն ասիկա՞, մենք
չե՛նք գիտէր որ ասիկա հիւսնի մը որդին է» Եւ կը
հեռանար արհամարհանքով ուսերը թօթուելով: Ժո-
ժովուրդը բարձրաձայն կը վիճաբանէր նոյն իսկ՝ զի-
րար վիրաւորելու աստիճան: Տաճարին պետը՝ ամբո-
խին մէջէն ճամբայ մը բանալով Յիսուսի մօտեցաւ,
լուրթիւնով մտիկ ըրաւ անոր և հեռացաւ մտածկոտ:
Շուշան լսեց երբ Աննա քահանայապետը զայրացած կը
հարցնէր թէ՛ ինչո՞ւ չեն ձերբակալէր այս Գալիլիա-
ցին: Շուշան լսեց նաեւ ազդեցունքներուն եւ իրենց
պետերուն քաջ պատասխանը, «Երբեք մարդ մը ա-
սոր պէս խօսած չէ» Լսեց նաեւ Փարիսեցիներուն
խօսքերը՝ երբ իրենց կատաղի բարկութիւնը թափե-
լով անոնց վրայ՝ կ'ըսէին, «Դո՛ւք ալ անկէ հրապուր-
ուած էք, դո՛ւք ալ, սակայն նկատեցէ՛ք թէ ժողո-
վուրդին մեծերէն մէկը, կամ բարեպաշտերէն մէկը հա-
ւատա՞ց անոր, իսկ անոնք որ օրէնքը չեն գիտեր, ա-
նոնք բոլորը անիծեալ են»:

Մեծ քահանայապետին Սէիդին ոսկի զանգակնե-
րուն ձայնը կը խառնուէր այս աղաղակներուն եւ ա-
նէծքներուն հետ: Ան կ'երթար անպատուաբեր ստրու-
կութիւնով մը, իր հազած սրբազան հազուստները յանձ-
նել Հովովմայեցի զինուորներու պահպանութեան, եւ
որքան որ ալ վարժուած ըլլար, որքան որ ալ անտար-
բեր ըլլար այս ստրկութեան և ամօթին՝ երբեմն մաս-
նաւոր օրերու մէջ, ան խորունկ դառնութիւն մը կը
զգար: Այս հիւսնի որդին, այս հեզիկ երազատեսը չէր
որ պիտի տապալէր Անտոնիայի բերդը, սակայն ան
կրնար, ժողովուրդին վրայ իր ունեցած ազդեցութիւ-
նովը քիչ մը աղմուկ յարուցանել և թերեւս այդ պատ-

ճառով Հոռովմայեցիները աւերէին այս փարթամ քաղաքը... Դժոխային ժպիտ մը երեւցաւ Կայիափայի զէմքին վրայ...:

Փայլուն զանգակիկները, իր ամէն քայլափոխին, տօնական զուարթ խաղ մը կը խառնէին, հետզհետէ աճող ժխորին մէջ: Ծուշան կը փափաքէր հանդիպիլ ծանօթ զէմքի մը: Գամաղիէլ մեկնած էր ողջակէզը լմնալէն առաջ: Փարիսեցիները և ժողովուրդին մեծերը, իրենց ժողովատեղիին, Կազիքի մէջ հաւաքուելու գացած էին. իսկ Յիսուս՝ մեծ բազմութենէ մը շրջապատուած ըլլալով, Ծուշան չէր համարձակեր անոր մօտենալու: Քիչ վերջ Կազիքը բաժնող վարագոյրը բացուեցաւ: Սանհետրինի անդամները մեկնեցան հըպարտ ու ամբարտաւան, բարձրաձայն խօսակցելով: Նիկողեմոս ալ իր կարգին անցաւ լուսանցքին մէջէն: Ընկճուած էր ան և ինքզինքէն ամէցած կ'երեւէր:

Ծուշան անոր մօտեցաւ կիներու գաւթին սիւներուն տակ և հրճուանքով ցուցնելով զերազրդիւ բազմութիւնը՝ ըսաւ անոր.

— Յիսուս Նազովրեցին հոն է, ժողովուրդը զայն կը կոչէ մեծ մարգարէ, Մեսիա: Ամէնքը անոր մօտ կը վազեն: Տեսէ՛ք թէ ինչպէս կը սիրեն զայն:

— Տես թէ ինչպէ՛ս կ'ատեն զայն, ըսաւ Նիկողեմոս, երկչոտ շարժումով մը ցոյց տալով խուժը մը՝ իշխաններու, քահանաներու և ծերերու, որոնք կը հեռանային: Իրեն համար աղէկ չէ որ հոս մնայ: Եթէ ճանչնա՛ր զանոնք, եթէ գիտնա՛ր թէ ի՞նչ կատաղութիւնով կ'ուզեն զինքը կորսնցնել... Սակայն ի՞նչպէս լուր պիտի տրուի իրեն որ փախչի:

— Փախչի՞լ, ինչո՞ւ փախչիլ, հարցուց Ծուշան հանդարտութիւնով. անոնք բան մը չեն կրնար ընել: Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի անոնց ատելութիւնը: Մի-

թէ Աստուած իր Քրիստոսին համար ըսած չէ՞. «Ես Անոր հետ պիտի քալեմ, իր թշնամիները չփոթութեան պիտի մատնեմ, պիտի խորտակեմ անոնց գլուխները և զանոնք իր ոտքերուն պատուանդամ պիտի ընեմ»: Յիսուս Նազովրեցին այս բաները շատ աղէկ գիտէ: Եթէ մենք այսքան երկար ատեն սպասեցինք իրեն՝ ինքն ալ անտարակոյս իր ժամուն կը սպասէ: Առանց աղմուկի զինուած է ան պայքարելու համար: Հիմա անիկա իր ոյժին գիտակցութիւնը ունի: Ան եկած է յաղթելու...:

Նիկողեմոս ըսաւ, ինքնիրեն խօսածի նման. «Ան եկած է թերեւս մեռնելու համար»:

Ը

Շուշանի ուրախութիւնը խոյս տուաւ իրմէ։ Նիւ
կողեմոսի այս խօսքը յուղարկաւորութեան երգի մը
պէս կը հնչէր իր ականջներուն, թէեւ կիսովին միայն
կը հաւատար ատոր։ Եթէ Յիսուս Մեսիան էր, որուն
վտան էր իր բոլոր սրտով՝ ան չէր կրնար մեռնիլ,
ան չէր կրնար դատապարտուիլ խորհրդաժողովին քա-
հանաներուն կողմէ։

Երբ իր խաղաղութեան գործը հիմնէր, երբ իր
թագաւորական զանին վրայ բաղմէր և վերջնականա-
պէս բանար մարգարէներուն երգած երջանկութեան
դարաշրջանը՝ այն ատեն թերեւս, այն ատեն կրնար
փառքով ննջել մեծ քունը, օրօրուած իր ժողովուրդին
գոհաբանութիւններով։ Թերեւս ալ եղիայի նման կրա-
կէ կառքով մը վեր բարձրանար, առանց մահուան
ստուերոտ ժամէն անցնելու։ Աստուծոյ բարեկամներուն
համար, Սուրբ Գիրքի մէջ յիշուած բոլոր խոստումնե-
րը՝ չպիտի հանգչին Տէրոջ առաքեալին, Սուրբին,
Միածինին, վերջապէս Քրիստոսի գլխուն վրայ։ Մար-
դոյ չար կամեցողութիւնը ոչինչ կրնայ ընել Աստուծոյ
դէմ։ «Տէրը կը խնդայ չարերու ժողովին վրայ, Ան
կը ցրուէ զանոնք թեթեւ մառախուղի նման»։ Ուրեմն
ինք ինչո՞ւ կը զոգար այսպէս։

Աւա՛ղ, նոյն իսկ իր խանդաղատանքը իր հաւատ-
քը երերուն կ'ընէր։ Ո՛րքան խորհրդաւոր կը մնար
Քրիստոսը։ Ծշմարիտ է որ ան չէր արգիլեր խելայեղ

բաղմութեան աղաղակը. «Քրիստոսն է, Մեսիան է»։
Բայց ան չէր պահանջէր ո'ւ եւ է տիտղոս, և անոնց
կոյր եռանդը մեծ սխալ մըն էր։ Ժողովուրդը կը հա-
ւատար իրեն իր կատարած հրաշալի գործերուն հա-
մար։ Սակայն և այնպէս ուրիշներ ալ կատարած էին
հրաշալի գործեր, ուրիշներ ալ մարգարէութիւն ըրած
էին և իրենց ժողովուրդը աղատագրած էին. Աս-
տուծոյ ընտրեալները եղած էին դժնդակ մահով մը
մեռնելու համար։ Եւ արիւնալի տեսիլքը կ'անցնէր
Շուշանի աչքերուն առջեւէն, սոսկումի յիշատակով
մը։ Մակարայեցի հերոսները՝ որ մի առ մի կ'իյնա-
յին սուրին տակ, իրենց հայրենիքին պաշտպանու-
թեանը համար, մարգարէներ՝ որոնք աւելի տխուր
մահեր ունեցան, մարդոց ատելութեան և կուրութեան
պատճառով. արգար Աբելէն սկսեալ՝ մինչեւ երկուքի
սղոցուած Նոային և Զաքարիան ալ որ սպաննուեցաւ
Տաճարին և խորանին մէջտեղ։ Եւ ուրիշ անանուն
բաղմութիւն մը մարդոց՝ որոնք եկած էին իրենց հո-
գիին աղաղակը բարձրացնելու աշխարհի առջեւ և ու-
րոնք սակայն հօգոնները դժգոհ թողած ըլլալու մեծ
ոճիրը քաւած էին՝ երկաթի և քարերու տարափի մը
տակ։ Որքա՛ն արիւններ խմած էին այս ճամբաները
և հրապարակները դարերէ ի վեր։ Որքա՛ն հերոսներ
և սուրբեր բնաջնջուած էին այս կարճատև ժողո-
վուրդին ձեռքով։ Բոլոր ասոնք խորհելով՝ սարսափէն
կը ցնցուէր Շուշան և բաղկատարած կ'աղօթէր Աս-
տուծոյ՝ որ եթէ նոյն իսկ Յիսուս մարգարէ մըն էր,
գլխար անոր վրայ և թոյլ չտար որ մեռնէր, ուրիշնե-
րու նման՝ արցունքի և ամօթի մէջ։

Յաջորդ օրերը շատ տագնապալից եղան Շուշանի
համար։ Յիսուս Տաճարին մէջն էր ամէն առաւօտ։
Շուշան, կ'երթար զինքը մտիկ ընելու, վախով և
միանգամայն յափշտակութիւնով։ Մեծ պայքարներու,

նենդամիտ հարցումներու և շարունակական տանջանքի ժամն էր այս: Փարիսեցիները և Սադուկեցիները, առանձնակի կամ խումբերով կը մօտենային Յիսուսի և շարունակ նոր հարցումներ մէջտեղ դնելով կը փորձէին զայն, անոր խօսքերուն մէջ սխալներ գտնելու համար և սակայն միշտ չփոթած ետ կը քաշուէին ու զարմանքով իրարու կ'ըսէին. «Ասիկա ո՞ւր սորված է Սուրբ Գիրքը:» Յիսուսի խօսքերէն ոմանք Շուշանի ականջներուն կը հասնէին մարգարէական բառերու պէս և իր մտահոգութեան չափը կ'աւելցնէին: Ան կ'ըսէր. «Դուք զիս մեռցնել կ'ուզէք, որովհետեւ իմ խօսքերս ձեր մէջը չէք ընդունած:» «Եթէ Աստուած ձեր հայրը ըլլար՝ դուք զիս պիտի սիրէիք. ընդհակառակը դուք զիս կ'ատէք և կ'ուզէք զիս սպաննել:» «Ես կ'երթամ և ուր որ ես կ'երթամ դուք չէք կրնար գալ:» Անոնք անոր խօսքերը կը ժխտէին և վիճաբանութիւնները կը վերսկսէին, աւելի կծու և զայրազին: Շուշան սարսափով տեսաւ թէ ինչպէս անոնցմէ ամէնէն մոլեռանդները քարեր առին, վարդապետը քարկոծելու համար:

Այդ օրերը, յուզումը իր դադաթնակէտին հասաւ: Կը պատմէին թէ Նազովրեցիս ամբողջ քաղաքին ծանօթ կոյր մը բժշկած էր. Շուշան շատ անգամներ Տաճարը ելլելու ատեն, ողորմութիւն տուած էր անոր: Այս մարդը՝ որուն աչքերը բացուած էին հիմա՝ կը վիճաբանէր ամբոխին հետ և անդադար կը կրկնէր իր վկայութիւնը, որուն միշտ կը հակառակէին: «Կոյր էի և հիմա կը տեսնեմ:» Իր ծնողքն ալ նոյն բանը կ'ըսէին քահանաներուն և հետաքրքիր ժողովուրդին: Ժխտող աննկարագրելի էր, ամէն ոք կը փութար բժշկուողին մօտ, զայն տեսնելու և լսելու համար: Գամաղիէլ Տաճարին մէջն էր. հոն էր ան ամէն օր, արքայական

զաւիթին կամ կիներու բակին մէջ. երկա՛ր ժամեր ան կը դիտէր երիտասարդ վարդապետը և մտիկ կ'ընէր անոր, մերթ առանձին, մերթ Նիկողեմոսի հետ վամ Բեթանիացի նոր աշակերտի մը հետ՝ որուն անունը Ղազարոս էր. բայց աւելի յաճախ առանձին՝ ոչ ուն համար մարդ չէր զարմանար, քանի որ անոր վերապահ հպարտութիւնը ամէնուն ծանօթ էր: Լուրջ և հանդարտ կերպով, Գամաղիէլ իրեն քով կանչեց Կրքեմի կոյրը և հարցուց անոր.

— Ինչպէ՞ս բացուեցան քու աչքերդ:

Ան պատասխանեց. «Այն մարդը որ Յիսուս կը կոչուի, ցեխ չինեց, աչքերուս վրայ դրաւ և ինձի քսաւ. 'Գնա՛ Սելովամի աւազանը և լուացուէ':» Գացի, լուացուեցայ և կը տեսնեմ:»

Ամէնքը կը հարցնէին. «Ո՞ւր է Յիսուս:»

Կոյրը կը պատասխանէր. «Չեմ գիտեր:»

Արդ, Փարիսեցիները չկարենալով ուրանալ հրաշք մը՝ որուն ստուգութիւնը ամէն վայրկեան կը հաստատուէր, նոր փաստ մը յղացան: Կոյրը Շաբաթ օրուան մէջ բժշկուած էր և ասիկա բաւական էր նենդամիտ թելադրութիւն մը ընելու ժողովուրդին թէ «Յիսուսը Աստուծոյ որդին չէ, քանի որ Շաբաթը չը պահեր:» Գամաղիէլ սաստիկ զայրացաւ. Ի՛նչ, բժշկե՛կե՛լ, փրկե՛լ, ազատե՛լ մարդ մը սոսկալի ախտէ մը և զայն վերադարձնել կեանքին ուրախ և առողջ: Միթէ ասիկա Աստուծոյ գործը չէ՞ր: «Մեղաւոր մը ինչպէ՞ս կրնայ այսպիսի հրաշքներ գործել:» հարցուց ան պաղ կերպով. ամէնքը լուռ մնացին և Գամաղիէլ հեռացաւ:

Նիկողեմոսի նման, ինքն ալ տխուր խորհուրդներ ունեցաւ, գէշ նախազգացումներ պաշարեցին զինքը: Ան կը զգար թէ գերագոյն խաղը կը խաղացուէր, որուն մէկ կողմը կար ամբողջ հրէականութիւնը՝

այն վիճակին մէջ՝ ուր հասցուցած էր զայն վարդապետներու աւանդութիւնը և միւս կողմը քաղցրաբարոյ բարեկարգիչը, այնքան վստահ իր առաքելութեան վրայ, ա՛յնքան կռթնած Աստուծոյ, սակայն ա՛յնքան արհամարհոտ մարդկային միջոցներուն հանդէպ, ա՛յնքան յանդուգն իր հրաբորբ կշտամբանքներուն մէջ: Պայքարը, իրապէս, շատ անհաւասար կը թուէր իրեն: Մէկ կողմը զօրութիւնը և տիրապետութիւնը՝ ժողովուրդին վրայ, կեանքի ու մահուան իրաւունքը, ոյժը, ի սպաս դրուած անյաղթելի նախապաշարունակներու և փակուած խղճմտանքներու համար: Միւս կողմը, այս երիտասարդը, երազայոյզ և եռանդուն, որ սիրտ մը ունի սոսկ և որ կ'աղաղակէ. «Ասոնք ձեզ կը խաբեն, այս նեղսիրտ ձեւապաշտութիւնը՝ մահն է կրօնքին և մահն է հոգիին: Աստուած հոգի է: Դուք անոր կրնաք մօտենալ միայն ձեր բարութեան, ուղղամտութեան ողորմասիրութեան և մաքրութեան չափովը, անկեղծօրէն և ձեր հոգիներուն խորէն: Բանդի այս հոգին է որ կենդանութիւն կուտայ. մարմինը բանի մը չծառայեր: Ան զիս զրկեց: Ան ու ես մէկ ենք. ես եմ ձամբան, ես եմ ձգմարտութիւնը, ես եմ կեանքը:»

Գամաղիէլ խանթակաթ հոգածութիւնով մը կը հետեւէր այս մահացու մենամարտին: Անիկա Տաճարը բնաւ չթողուց, Տաղաւարահարաց տօնին ամբողջ շաբաթը և անոր յաջորդող օրերուն: Քրիստոսի հոգին զինքը իրեն կը քաշէր, և կը տիրապետէր իր վրայ: Ամէն անգամ որ Յիսուս Նազովրեցին իր պատասխաններով կը շփոթեցնէր իր հակառակորդները և պարզ բառով մը կը խափանէր անոնց վատ խորամանկութիւնները՝ Գամաղիէլ ակամայ կը ժպտէր, չափահաս վարդապետի իր զգայուն ժպիտովը, մատաղ և գեղե-

ցիկ իմացականութեան մը առջեւ՝ որ ի յայտ կուգար: Ան շատ բարձր կը գտնէր զայն՝ որ առանձին կը գօտեմարտէր այս ատելավատ խոսժանին հետ և պաղաքիւնութիւնով ու հանդարտ շարժումով մը կը ցրուէր ու կը չքացնէր զանոնք: Հետզհետէ այս տարօրինակ ու զարմանալի երեւոյթը բռնուն համակրութիւն մը կը ստեղծէր իր մէջ Յիսուսի նկարագրին հանդէպ, հակառակ անոր առաքելութեան մասին իր ունեցած կասկածին: Գամաղիէլ կը սիրէր Յիսուսը, անոր արդար ցասումները, անոր առաջներուն նրբութիւնը, —ինչպէս Բարի Հովիւին առակը՝ որ այդ օրերուն պատմած էր,— և անոր տարօրինակ խօսքերուն խորութիւնը՝ երկա՛ր ժամեր խոկալ կուտային իրեն...: Սակայն Գամաղիէլ երբեք ուղղակի չէր խօսէր Յիսուսի հետ, ոչ ալ հարցումներ կ'ուղղէր անոր, բայց և այնպէս լըրջօրէն կ'ուսումնասիրէր զայն և շուտով կատարեալ համոզում գոյացուց անոր հոգւոյն չքնաղ ուղղամտութեան մասին:

Այն ատեն վարդապետը ինքզինքը երկընտրանքի մը առջեւ գտաւ որոշապէս: Եթէ Յիսուս Քրիստոսն էր, որչափ որ բաղդը իրեն հակառակ ըլլար՝ Աստուած էր, որչափ որ բաղդը իրեն հակառակ ըլլար՝ Աստուած էր թշնամիներուն ձեռքէն պիտի ազատէր զինքը: Իսկ եթէ, ինչ որ աւելի հաւանական էր, երիտասարդ Նազովրեցին լոկ մարդարէ մըն էր Աստուծոյ սիրուած, իր խորհուրդներուն և կեանքին մաքրութեանը համար, սակայն ինքզինքին տալով երեւակայական առաքելութիւն մը և խաբելով ինքզինքը իր եռանդին ծայրայեղութեանը մէջ, — մարդ մը վերջապէս, առանց աստուած մը ըլլալու, — ուրեմն պէտք էր զայն ազատել: Պէտք էր զայն պաշտպանել իր անխոհմտութիւններուն և ուրիշներուն կատաղութեանը դէմ: Եւ Գամաղիէլ որոշեց Յիսուսը զգուշացնել, եթէ վտանգը

աւելի սպառնալից դառնար և եթէ պէտք ըլլար՝ ապաստան մը ընծայել անոր իր բնակարանին մէջ։ Ուրովհետեւ ինք զայն կը սիրէր։

Նոյն իրիկունը ազնիւ վարդապետը իր ամբողջ խորհուրդը մէջտեղ բերաւ Շուշանի և քանի մը բարեկամներու ներկայութեան՝ որոնք էին Նիկողեմոս, Բեթանիացի նոր աշակերտը Ղազարոս և մեծահասակ Գովսէփ Արիմաթացին։ Երբեք անիկա այսքան պերճախօս և այսքան մեծանձն եղած չէր։ Անոր բարձր հոգին կամովին յաղթած էր իր առաջին տառապանքին։ Ան այլ եւս իր քրոջմէն — իր զաւկէն — չէր հեռացնէր օտար ազդեցութիւնը և որքան որ տակաւին իր սրտին մէջ անտեսանելի վէրք մը ունէր՝ բայց և այնպէս իր ձեռքը դրաւ Շուշանի թուխ և գեղեցիկ գլխուն վրայ և երդում ըրաւ ազատելու Յիսուս Նազովրեցին՝ եթէ կարելի ըլլար։ Դեռատի աղջիկը իր շրթներուն մօտեցուց այդ օրհնեալ ձեռքը, ան գրեթէ կատարելապէս համոզուած էր, Գամաղիէլ տարակոյսի մէջ էր տակաւին, սակայն գլխաւոր կէտերու մէջ, դադափարի այսքան մեծ տարբերութիւն մը ունենալով հանդերձ՝ անոնք միեւնոյն մտածումին կը յանգէին, ազատել մարդարէն։ Նիկողեմոս կը հաւատար և կը վախնար։ Գովսէփ Արիմաթացին նշանի մը միայն կը սպասէր՝ կրակոտ հայրենասէրներու գունդ մը Յիսուսի տրամադրութեանը տակ դնելու համար։ Ղազարոս կը սիրէր և կը հաւատար, նորընծայի մը եռանդով և նուրբ ու անբացատրելի երախտադիտութիւնով մը։ Գամաղիէլէն քաջալերուած՝ ան պատմեց թէ ինչպէս Յիսուս իրենց վերադարձուց մաքրուած և կերպարանափոխուած քոյր մը՝ զոր բոլորովին կորսուած կը նկատէին։ Բեթանիացի ընտանիքը և Յիսուս Նազովրեցին հիմա ամենաքաղցր բարեկամու-

թիւնով մը կապուած էին։ Այս ճշգրիտ մանրամասնութիւններուն առջեւ՝ ներկաները զարմանքով լեցուեցան, յիշելով Փարիսեցիին ճաշկերոյթը և տեղեկանալով այսպէս՝ թէ Ղազարոսի քոյրը՝ Մարիամ Մագդաղենացին էր...։ Այս հանդիպումին առջեւ սքանչացումով համակուած՝ Շուշան երկա՛ր ատեն լուռ մնաց, մտածելով թէ Աստուած ի՛նչ անբացատրելի միջոցներով ամէնքը առաջնորդած էր։

Շաբա՛թներ անցան և Յիսուս Տաճարին մէջ չեւեւեւաւ։ Ասիկա, Շուշանի համար տեսակ մը սփոփանք եղաւ։ Ան կը զգար թէ գէթ առայժմ Յիսուս զերծ կը մնար քահանաներուն վրէժխնդրութենէն, և կը յուսար թէ ժամանակի ընթացքին անոր անունը պիտի դադրէր գայթակղութեան քար ըլլալէ։ Սակայն ամբոխը կը մնար նոյնչափ պառակտուած և նոյնչափ խռովայոյզ, այնպէս որ, երբ Յիսուս նորէն երեւցաւ ձմեռուան մէջ նաւակատիքի տօնին առթիւ՝ պայքարը վերսկսաւ ճիշդ նոյն կերպով։ Առաջին հարցումը որ իրեն ուղղուեցաւ կը պատկերացնէր ամբողջ Երուսաղէմի հոգեկան վիճակը։

— Մինչեւ ե՛րբ մեզ տարակուսանքի մէջ պիտի պահես, եթէ դո՛ւն ես Քրիստոսը, բացայայտ ըսէ մեզի։

Եւ պատասխանը կը խայտառակէր անոնց կամաւոր կուրութիւնը։

— Ես ձեզի կ'ըսեմ և դուք ինծի չէք հաւատար։ Սակայն իմ գործերս կը վկայեն ինծի համար։

Եւ կարծես թէ չահելու համար անոնց սիրտը՝ որոնց միտքը չէր կրցած համոզել, ըսաւ.

— Իմ ոչխարներս իմ ձայնս կը լսեն։ Ես զանոնք կը ճանչնամ և անոնք ինծի կը հետեւին։ Ես անոնց կուտամ յաւիտենական կեանքը։ Անոնք երբեք չպիտի

կորսուին եւ մէկը խմ ձեռքէս պիտի չյափշտակէ զանոնք:

Սիւնի մը հովանիին տակ կեցած՝ Շուշան մտիկ կ'ընէր Յիսուսի՝ որ կ'երթեւեկէր սիւներուն տակ, Գանձարանին մօտ: Այս վերջին խօսքերը ըսած ատեն, ան կ'անցնէր Շուշանի ճիշդ մօտէն. Յովիաղայի մահէն ի վեր, առաջին անգամն էր որ Շուշան կը հանդիպէր Քրիստոսի նայուածքին՝ որ հիմա աւելի բարեկամական և աւելի քաղցր էր, սակայն աւելի տըխուր, անբացատրելիօրէն աւելի տխուր: Ան անցաւ... Շուշան վայրկենական զգացողութիւն մը ունեցաւ թէ՛ Յիսուս նոյն իսկ իր կեանքը պիտի տար, իրենց անստոյգ խեղճ հոգիները իր ձեռքին մէջ պահելու համար և աչքերը արցունքով լեցունեցան:

Երբ Շուշան ինքզինքը գտաւ, ուղեց անոր ետեւէն հասնիլ խնդրելու համար անկէ՝ որպէս զի ինքն ալ իրեններուն կարգը դասուի, սակայն տեսաւ որ ան արդէն Տաճարէն դուրս ելած էր և իրմէ հեռու կը գտնուէր, սպառնալիքներու տակ, ազաղակներու եւ զարհուրելի խօսքերու մէջ:

«Դուք որ մարդ ես, ինքզինքդ Աստուած կ'ընես»

Այն ատեն, լոյսի ողողումի մը մէջէն, Քաւութեան մեծ օրուան տեսիլքը պարզուեցաւ Շուշանի առջեւ: Ան տեսաւ տարօրինակ տեսարան մը, իր ամենափոքր մանրամասնութիւններով: Ղեւտացիներ, քահանաներ և մեծ քահանայապետը կայիափան՝ իր երկար ձերմակ զգեստով՝ դէպ ի անապատը կը հալածէին քաւութեան նոխաղը: Ան տեսաւ թէ ինչպէս, անիծուած կենդանին կը փախչէր շուարած, պոռչաւորներուն մէջէն անոնց՝ որոնց ոճիւրները իր վրայ կը կրէր, ծիրանի կտոր մը ունենալով իր եղջիւրներուն մէջտեղ...:

Եւ Գալիլիացին ինքն ալ կ'իջնէր Տաճարին բլու-

րէն վար, ընդհանուրին նդովքներուն տակ: Անոր վերայ նշան դրուած չէր ծիրանի կտոր մը, սակայն իր ներսիդին կ'արիւնէր խորունկ վէրքը՝ «զոր ստացած էր բնակարանին մէջ անոնց՝ զորոնք կը սիրէր»:

Եւ ահա՛, վերջալոյսի մութ կարմիրին մէջ, փոթորիկի մռնչիւնին տակ՝ անոնք կը յառաջանային միեւնոյն տաղնապալից քայլով, մին՝ մարդարէական խորհրդանշանը և միւսը՝ որ կը մարմնացնէր այդ խորհրդանշանը, սրտաձմիկ կերպով...: Տխուր երեւակայութիւնով մը, իրեն այնպէս թուեցաւ թէ՛ անոնք երկուքը կը նոյնանային և կը ձուլուէին սարսեցուցիչ իրականութեան մը մէջ, այնքա՛ն ցաւազին՝ որ Շուշան, օրհասականի ազաղակի մը նման՝ Եսայիի հետեւալ խօսքը արտասանեց.

«Տէրը մեր ամէնուն անօրէնութիւնները անոր վրայ դրաւ»:

Թ

Յաջորդ շաբաթներուն մէջ, Գամաղիէլ շատ անգամներ հրաւիրուեցաւ իր նոր աշակերտին՝ Բեթանիացի Ղազարոսի տունը։ Կարգալից և սիրալիր մտերմութիւն մը հաստատուած էր այս խելացի ու զարգացեալ երիտասարդին ու հրէայ մեծ վարդապետին միջեւ։ Այնպէս որ, նաւակաւորի տօնէն քիչ վերջ՝ երբ Ղազարոս սաստիկ ջերմէ մը բռնուեցաւ, որդիական վստահութիւնով մը, անմիջապէս իր հիւանդութիւնը իմացուց իր ուսուցիչին։

Գամաղիէլ նոյն օրն իսկ եկաւ անոր քով։ Հիւանդին քով իր երկար այցելութիւններու միջոցին՝ ան յաճախ տեսաւ Ղազարոսի քոյրերը՝ որոնք զայն կը խնամէին։ Մարթան՝ գործունեայ և անձնուէր։ Մարիամը՝ ալ աւելի փափուկ իր չնորհալիութեանը մէջ և մեղամաղձոտ, — աս ան Մարիամն էր՝ զոր նախապէս Սիմոնի տան մէջ արհամարհանքով դիտուած էր — այնպիսի խաղաղաւետ վեհութիւն մը ունէր անոնց փարթամ բնակարանը՝ որ Գամաղիէլ խոստացաւ երկու քոյրերուն, յաջորդ անգամ Շուշանն ալ մէկտեղ բերել։ Սակայն իր այս փափաքը իրագործելէ առաջ՝ հիւանդին վիճակը յանկարծ ծանրացաւ և Ղազարոս իր հոգին աւանդեց անոնց բաղուկներուն մէջ, մեղմիկ և հեղահամբոյր մահու մէջ՝ ինչպէս եղած էր կեանքի մէջ։ մինչև վերջին վայրկեանը մտիկ ընելով մեծ վար-

դապետին՝ որ իր մահիճին վրայ ծռած, յաւիտենականութեան խոստումները կը կրկնէր անոր։

Երբ Շուշան հասաւ, ամէն բան վերջացած էր։ Լալկան կիները իրենց աղաղակներով օդը կը թնդացնէին և նրբաձայն սրինգները թախծազին ողբեր կ'արձակէին։ Տանը մէջ նստարանները գլխավայր դարձուած էին, հրէական սովորութեան համեմատ, իսկ փսիաթները և բարձերը անկանոն կերպով մէկ կողմ դրուած էին։ Վերը ալիսային մէջ կը հանգչէր մեռեալը պատանքով փաթթուած, զմուռսով ու հալուէով օծուած և գլուխը վարչամակով մը ծածկուած։ սակայն առանց այն զարգարանքներուն՝ զորս արեւելեան պերճանքը կը ցուցադրէր այդ դարուն։ Գամաղիէլ կը պահանջէր որ իր աշակերտները պարզ կտաւէ զգեստով մը թաղուին։ Մարթա և Մարիամ սիրով հետեւած էին անոր խորհուրդներուն՝ որոնք խիստ համաձայն էին իրենց փափաքներուն։

Մեռելական թափօրը ճամբայ ելաւ։ Յուդարկաւորութեան համար մասնաւոր կրօնական արարողութիւն մը չկար, ոչ քահանայ և ոչ երգեցողութիւն։ Թափօրին առջեւէն կ'երթային լացողները և նուագածունները՝ որոնք առաւել կամ նուազ մեծաթիւ կ'ըլլային ընտանիքին հարստութեանը համեմատ։ Ղազարոս բաց դադաղին մէջ պառկած, կը տարուէր իր բարեկամներուն կողմէ որոնք յաճախակի կը փոխուէին, թէեւ տունէն իր մասնաւոր գերեզմանը՝ երթալու ճամբան շատ կարճ էր։ Իսկ ննջեցեալին ետեւէն կ'երթային կիները, իբրեւ մահը առաջին անգամ աշխարհ մտցնողներ։ Թէեւ ասիկա հակառակ էր Գալիլիայի սովորութեան՝ ուր կիները միշտ մեռեալին առջեւէն կ'երթային։ յետոյ կ'երթային իր ծնողքը, ազգականները, բարեկամները, պարզ ծանօթները և նոյն իսկ անոնք՝

որոնք ճամբուհն վրայ կը հանդիպէին յուզարկաւորեն ըստ տխուր խումբին: Շուշան եւս բազմութեան միացաւ առանց ո եւ է մէկուն հետ խօսելու: Հրէական սովորութիւնը կը պահանջէր որ մէկ քանի ճառեր արտասանուէին ճամբուհն վրայ կամ դամբարանին առջև: Այդ օրը Գամաղիէլ ինքն էր որ խօսեցաւ: Լացող կիները իրենց աղաղակները ընդհատեցին և սրինգներն ալ իրենց տխուր երգերը: Ամէնքը ուշադիր մտիկ կ'ընէին հռչակաւոր վարդապետին: Գամաղիէլ շատ պարզ և լուրջ կերպով խօսեցաւ, առանց նմանելու անոնց՝ որոնք շատ յաճախ ծայրայեղ գովեստներ կը շռայլեն ննջեցեալին հասցէին. ան խօսեցաւ քանի մը վայրկեան միայն իրենց շատ սիրելի եզոզ մէկ նիւթին վերայ. «Անիկա լուսաւորութենէ լուսաւորութիւն պիտի երթայ:» Կարծես վերջին դասն էր որ կուտար իր աշակերտին, դաս մը սակայն, որուն մէջ մէկդի կը ձգուէին բոլոր սնտոի վէճերը. մեծ վարդապետը թոյլ տուաւ իր հոգիին որ խօսի այս հանդիսաւոր և խանդաղատալի ողջերթին միջոցաւ:

Գամաղիէլ ներքնապէս կը զարմանար թէ ինչո՞ւ այս ազնիւ ընտանիքին գերազանց բարեկամը, նոյն իսկ ինքզինքը վտանգի ենթարկելով, չէր մօտենար անոնց, իրենց տառապանքի ժամերուն մէջ: Եւ ինք, ա՛յնքան արհամարհոտ եւ հպարտացած մարդկային փառաբանութիւններով, ինք, ա՛յնքան վարժուած ամէնուն հիացումին, իր շուրջը կը դիտէր և կը թուէր փնտռել բացակայ ունկնդիր մը, զԱյն, որուն ինք մըտիկ ըրեր էր ասկէ առաջ և որուն այսօրուան սուգին մասնակցիլը պիտի ուզէր տեսնել:

Թափորը հասաւ դամբարան: Նրբանցքի նմանող ճամբայ մը կ'առաջնորդէր սգաւորները հոն՝ ուր ասպառափին երկու կողմերը և յառաջամասին վրայ եօթը

ութը փոսեր փորուած էին հորիզոնական ձեւով: Ընտանիքին անդամները արդէն գրաւեցին պատուոյ տեղերը: Դազարոս ճիշդ մուտքին դիմացը դրուեցաւ լերկ ժայռին վրայ առանց դադարի, միայն պատանքով փաթթուած և գլուխը վարչամակով մը ծածկուած: Մեծ քար մը բոլորովին փակեց գերեզմանին մուտքը:

Այն ատեն ողբերը և աղաղակները աւելի ուժգին կերպով արձակուեցան: Լալկան կիները իրենց հանգերձները կը պատուէին, իրենց մաղերը կը փետտէին և ինքզինքնին տարօրինակ դալարումներու կ'ենթարկէին: Այս գերագոյն վայրկեանի խառնաշփոթութեան ու ժխորին մէջէն կին մը յառաջ գալով խոնարհեցաւ, լուռ իր սուգի քօղին տակ և իր չրթունքները գերեզմանին փակցուցած մնաց երկա՛ր ատեն: Ոչ մէկը ուշադրութիւն ըրաւ այս այնքան պարզ շարժումին. սակայն Շուշան տեսաւ և կրցաւ գուշակել թէ ով էր այս կինը, ան ճանչցաւ անոր կեցուածքին արքայական շնորհքը և ճանչցաւ անոր արցունքները, ուրիշ անմոռանալի պահու մը մէջ տեսած ըլլալով անոնց հոսիլը. Մարիամն էր ան, Դազարոսի քոյրը:

Արարողութիւնները իրարու յաջորդեցին, ծէսերու ճշգրիտ կատարումով մը: Երբ յուզարկաւորութենէն տուն վերադարձան, ամէնքը զետնին վրայ նըստան լուռ և հանդարտ. քանի մը մխիթարական բռներ փորձելէ առաջ՝ ներկաները պարտաւոր էին սպասել, որպէս զի նախ ընտանիքի անդամներէն մէկը խօսի: Մեծամասնութիւնը կուլար հիմա, Մարթայի և Մարիամի սուգը ամէնուն սուգն էր. ոմանք կարճ նախադասութիւններ կ'ըսէին, գրեթէ միշտ սա խօսքը. «Աստուած արդար դատաւոր մըն է:» Ուրիշներ ալ, իրենց վերարկուներովը գլուխնին ծածկած, կը խոկային ունայնութեանը վրայ մարդկային մարմնոյն՝

որ խոտի նման կ'անցնի: Ատեն ատեն բոլորը ոտքի կ'ելլեն, իրարու կը մօտենային ու կրկին կ'իյնային վշտահար և ասիկա կը կրկնուէր մինչև որ մեռելական ճաշը՝ որ «սուգի ճաշ» կը կոչուէր, բաղմաթիւ սեղաններու առջեւ խմբէր բոլոր «լալու համար եկողները»: Յետոյ տասը բաժակներ կը պարպուէին յաջորդաբար, ի պատիւ ննջեցեալին՝ որուն հոգին կը հաւատային թէ ներկայ էր իրենց մէջ, կը լսէր իրենց խօսքերը և կը քննէր իրենց ընթացքը...:

Երկու քոյրերը կարելի եղածին չափ պարզութիւն դրած էին այս արարողութիւններուն մէջ: Գամաղիէլ, ինքն ալ շատ չէր սիրէր այս ծէսերը եւ տեսարանները՝ զորս ընդհանուր սովորութիւնը նուիրագործած էր: Յոգնած և տխուր, ան կանուխ մեկնեցաւ իր հետ տանելով Շուշանը՝ որ իր ծայրեցեղ երկջոտութեան պատճառով, չէր համարձակած մօտենալու և խօսելու Մարթայի ու Մարիամի հետ:

Սակայն ան պարտաւոր էր շատ չանցած կրկին դալու: Հրէական աւանդութիւնները, բարեգործութիւններու մէջ, առաջին կարգին վրայ կը դասէին, վշտացեալներու մխիթարութեան երթալը. Շուշան մասնաւոր հրապոյր մը կը գտնէր այսոր մէջ այս պարագային: Նախ, ան կը խորհէր Մարիամը տեսնել և զայն մօտէն ուսումնասիրել. յետոյ կը մտածէր թէ, Յիսուս ո եւ է պատգամ մը պլտի զրկէր թերեւս և ինք պիտի լսէր Անոր վրայ խօսուիլը: Ան կը յուսար թէ Յիսուս իր թշնամիներուն պատճառով չպիտի մօտենար Երուսաղէմի: Ան կը յուսար... ան կը վախնար թերեւս: Որքան որ իր հաւատքը կ'աւելնար, այնքան անկարելի կը թուէր որ Ան յաղթուի և այն ատեն զայն կրկին տեսնելու փափաքը ստիպողական կը դառնար իր մէջ: Եւ միշտ իր հոգիին մխիթարա-

կան անբնութեանը մէջ, ան կ'երազէր մօտենալ Անոր, Արարամի կնոջ Սառայի նման՝ որ մօտեցած էր Աստուծոյ հրեշտակներուն, — անոր ոտքերուն առջեւ ծնրադրելու եւ անոր ծառայելու համար: Անսահման անբնութեան եւ պաշտումի զօրաւոր ձգտում մըն էր այս:

Երբ Շուշան կրկին եկաւ Բեթանիա և մտաւ այն սրահը՝ որուն նեղ լուսամուտները փակուած էին իւրեւ սուգի նշան, հոն գտնուող կիները՝ որոնք կուլային գլուխին վեր վերցուցին. Մարիամ զայն նըշմարելով զարմանքի շարժում մը ըրաւ և այնպիսի խոնարհ ու փափուկ գորովանքով մը իր քովը կանչեց զայն՝ որ իր քոյրը Մարթա նշանացի հարցուց իրեն: «Շուշանն է, Գամաղիէլի քոյրը», պատասխանեց Մարիամ: Եւ առանց ակնարկութիւն մը ընելու իրենց առաջին հանդիպումին մասին, Շուշանը նստեցուց իր քովը փախաթին վրայ և ցած ձայնով ըսաւ. «Եթէ Յիսուս հոս ըլլար իմ եղբայրս չէր մեռներ:»

Տունը լեցուն էր Երուսաղէմէն եկած Հրէաներով և տեղացի երեւելի անձերով: Սակայն երկու դեռատի կիները չուտով կարողացան առանձնանալ և Մարիամ արցունքոտ աչքերով երկար ատեն խօսեցաւ Ղազարոսի վրայ, այն սիրոյն վրայ, որ զիրենք իրարու կը կապէր, անոր մահուան պատճառած դառն վիշտին վրայ և նաեւ բարեկամին վրայ՝ որուն լուր տրուած էր չորս օրէ ի վեր...: Անոր բացակայութիւնը չէր զարմացներ Մարիամը. ան չէր դանդատեր, ինչ որ Յիսուս կ'ընէր միշտ լաւագոյնն էր, նոյն իսկ եթէ ինք չհասկնար:

Շուշան մտիկ կ'ընէր մտածկոտ. խանդակաթ հետաքրքրութիւնով մը կը դիտէր անոր գեղեցիկ դէմքին չքնաղ գիծերը, հիմա ներքին լոյսով մը աւելի

պայծառացած: Եւ կը զարմանար գտնելով զայն այսպէս, առանց հետք մը ունենալու անցեալի մոլութիւններէն. այն Մարիամը՝ որուն նայելու իսկ չէր համարձակեր ուրիշ ատեն, երբ իր տիրական գեղեցկութեան վեսութեանը մէջ կը գտնուէր:

Օրը կը յառաջանար: Մարթա դուրս ելած էր, կանչուած ըլլալով, առանց ո եւ է մէկուն զարմանք պատճառելու, քանի որ տանը ամբողջ կառավարութիւնը իր վրայ կը ծանրանար: Քանի մը վայրկեան վերջ, ածապարանքով վերադարձաւ և ցած ձայնով մը ըսաւ իր քրոջը, «Վարդապետը հոս է և քեզ կը կանչէ:» Մարիամ արտօրնօք դուրս ելաւ, Հրէաներն ալ իրեն հետեւեցան. խորհելով որ գերեզման կ'երթար: Սակայն ան, պարտէզին մէջի ամայի ճամբէն յառաջացաւ: Հրէաները միշտ կ'ընկերանային իրեն: Շուշան, որ ամէն բան լսած էր, Մարիամի ճիշդ քովէն կը քայլէր: Եւ ահա գիւղին մուտքին մօտ, ճամբու մը անկիւնը, Մարիամ հանդիպեցաւ Յիսուս Նազովրեցիին: Ան մօտեցաւ Յիսուսի, միեւնոյն խօսքերը կրկնելով՝ զորս ըսած էր Շուշանի, այս խօսքերը յանդիմանութիւն մը չէին, այլ յաւէտ գերագոյն խոստովանութիւն մը՝ որ եթէ Յիսուս հոն ըլլար, ո եւ է դժբաղդութիւն չպիտի հարուածէր զիրենք:

«Տէ՛ր, եթէ հոս ըլլայիր, իմ եղբայրս չէր մեռնէր:»

Եւ Շուշան տարօրինակ բաղդատութիւն մը ըրաւ իր մտքին մէջ: Մարիամ, որ հիմա վստահութեան և բարեկամութեան այս խօսքերը կ'ըսէր, տկար սրտի մը բողոքը բերելով ամենազօր սրտի մը, այս նոյն այն կիներն էր՝ որ ուրիշ անգամ Տէրոջը ոտքերուն առջեւ տարած էր անառակութեան երկար տարիներու ամօթը...: Այս հոգիին այլափոխումը, այնքան արմա-

տական եղած էր, որ մեղաւորունին բարեկամունի դարձած էր...: Ուրեմն, ա՛յդ աստիճան ներողամիտ էր Ան...: Եւ Շուշան շփոթած կը մնար:

Մարիամ ծունկի եկած էր, արցունքներով ողորուած: Ներկայ եղող Հրէաներն ալ կուլային: Այս լացը մեռելական ողբերու ձեւակերպութիւն մը չէր, ոչ ալ սրինգներու մեղեդին և ոչ ալ կիներու աններդաշնակ աղաղակները: Խորունկ վիշտն էր այս, վէրքը՝ որ բաժանումը կը պատճառէ սրտին, կորուստին ցաւը՝ զոր ոչ մէկ գուրդուրանք կրնայ ամօքել: Ասիկա փոթորիկին շունչն էր, որ կը ցնցէր և արմատախիլ կ'ընէր ամբողջ եութիւնը ներքին...: Երանելի են ահոնք՝ որոնք այսպիսի ցաւազին պահերու մէջ, գիտեն քանի մը քայլ առնելով երթալ Վարդապետին ոտքը, անոր առջեւ դնելով իրենց արիւնհոտ սիրտը, պատմելով անոր իրենց տառապանքը և իրենց բողոքը, սիրոյ անպատմելի ազատութիւնովը:

«Տէ՛ր, եթէ հոս ըլլայիր, իմ եղբայրս չէր մեռնէր:»

Եւ Շուշան հոն էր, երբ Յիսուս Նազովրեցին մեր երկրային ցաւերուն հետ դէմ առ դէմ կուգար: Ան տեսած էր Վարդապետը, բոլոր ֆիզիքական թշուառութիւններուն առջեւ, Քուրն-Լատինի չողջողուն դարատափներուն վրայ, կոյրերուն, համբերուն և խուլերուն մէջ, երբ կ'անցնէր ան բարիք գործելով և ամէնքը բուժելով: Որքա՛ն ողորմած էր և որքա՛ն բարի, սակայն ան կը կատարէր հրաման մը, հրաշքի մեծ փաստով. հաստատելով թէ՛ ինք Աստուծոյ զրկուած պատգամաւորն էր...:

Շուշան տեսած էր զայն աւելի գէշ թշուառութիւններու առջեւ, ամօթապարտ յանցանքի և բարոյական անկումի առջեւ: Եւ ան ձեռք կարկառած ու

ներած էր, այն անսահման կարեկցութիւնովը՝ որով կարծես չարիքը կը թաղուէր գթութեան ներքեւ: Բայց այս իսկ զինքը կը բարձրացնէր և աւելի մօտ կը բերէր Տէր Եհովային, որուն վերջնականապէս կը պատկանէր ներելու իրաւունքը. ասիկա, Յիսուսը մեր մարմնաւոր սրտերուն չէր մօտեցնէր....:

Միթէ Ան մեր տառապանքներուն հանդէպ կրնա՞ր անտարբեր, անզուրկ և անմատչելի մնալ: Ան՝ որ ձգած էր իր մայրը մարդոց մէջ քարոզելու համար և որ կ'ըսէր թէ մարդ իր սիրոյն համար պէտք է մինչեւ իսկ իր անձը առէ, ի՞նչ պիտի խորհէր այն փորձութիւններու մասին որոնք մեզ կը քայքայեն: Քանի որ այս աշխարհը անցաւոր է, անոր համար անշուշտ կարեւորութիւն չունէին այս նեղութեան աղաղակները՝ որոնք տառապագին անցկութեան մէջէն կ'արձակուէին: Բաժանումը, մահը, քանի մը օրերու սուգը, ի՞նչ են ասոնք վերջապէս, բաղդատմամբ յաւիտենական տարիներու:

Շուշանի յուզումը այնքան սաստիկ էր որ ան չէր համարձակեր վարդապետին երեսը նայելու, վախնալով զայն գտնել անզգաց և հոն կարդալ լուռ դատապարտութիւնը իր ունեցած բոլոր խանդաղատանքին և վախնալով որ պիտի զգար ցաւագինօրէն, ո՛հ, շատ ցաւագինօրէն, որ ան շատ հեռու էր իրենցմէ: Բայց ճշմարտութիւնը գիտնալու պէտքը իրեն համար ստիպողական էր, այնպէս որ յամբօրէն գլուխը վեր առաւ և ձմեռնային այս յետ միջօրէի ցուրտ պայծառութեան մէջէն, ան տեսաւ Մարթան ու Մարիամը իրենց արցունքներուն մէջ, դիտեց զանոնք չրջապատող վշտահար Հրէաները և տեսաւ Յիսուսը մարդկային ցաւին հետ դէմ յանդիման....:

Եւ Յիսուս կուշար:

Ամէնքն ալ հիմա դէպ ի գերեզման կ'երթային: Հանդարտ և գեղեցիկ օր մըն էր: Արմաւենիները իրենց ցրտահար ձիւղերը կը կծկէին. ոչ թուփեր և ոչ ծաղիկներ կային ճամբուն վրայ, միայն ձիւթենիներ կային իրենց անփայլ կանանչութիւնովը: Պայծառ ու շատ զօրաւոր լոյս մը, կարծես բիրտ կերպով կը կտրտէր քարերուն սուր ծայրերը և շատ ցանցառ ծառերուն մերկ ձիւղերը: Շուշան, վճռական ժամերու յատուկ մտասեւեռումով մը, մեքենաբար կը դիտէր Յիսուսի վերարկուն ծայրը գործուած երբայական գիւրերը, ի զո՛ւր ջանալով հասկնալ անոնց իմաստը. գիւրերը կը մեծնային, իրարու կը խառնուէին և տարօրինակ երեւոյթ մը կը ստանային: Շուշան կը մաքատէր ինքն իր դէմ և հոտ կը մղէր այն տեսակ մը սըրքազան արհաւիրքը՝ որ զինքը կը դողացնէր:

Իր չուրջը գտնուող Հրէաները կ'ըսէին. «Քանի որ Յիսուս Նազովրեցին զայն այսչա՛փ կը սիրէր, չէ՞ր վրնար արգիլել որ ան չմեռնի: Ինքը, որ ի ծնէ կոյրին աչքերը բացաւ:»

Օղը այնքան խաղաղ էր որ իւրաքանչիւր քայլ որոշապէս կը հնչէր կարծր գետնին վրայ: Շուշան կը քալէր որպէս երազի մը մէջ: Այս երբայական գիրերը մուրճի հարուածներ կուտային իր ուղեղին և իր մէջ կը դրոշմուէին հրեղէն գիրերով: «Երանի թէ Գամազիէլ հոս ըլլար,» խորհեցաւ ան:

Հիմա անոնք պարտէզ հասած և դամբարանին դրան առջեւն էին: Քարայր մըն էր ան: Քար մը գոցած էր անոր մուտքը: Յիսուս ըսաւ.

— Մէկդի ըրէ՛ք այդ քարը:

Մարթա չուտով յառաջ նետուեցաւ.

— Տէ՛ր, ատիկա անկարելի է: Ան աւրուած է հիմա: Զորս օրէ ի վեր մեռած է:

— Զեզի ըսած չե՞մ որ եթէ հաւատաք, Աստուծոյ Փառքը պիտի տեսնէք ըսաւ, Յիսուս:

Քանի մը մարդիկ յառաջացան: Քարը գլտորեցաւ փոսին մէջ: Եւ ժայռին լայն բացուածքը երեւան եկաւ: Աղօտ լոյս մը կը լուսաւորէր նախասենեակը՝ որ դամբարան կ'առաջնորդէր. խորը, ստուերին մէջ, մեռելափոսերը տարտամօրէն կ'ուրուագծուէին:

Շուշան ակամայ կը մտածէր. «Կ'երեւի թէ մեռելը տեսնել կ'ուզէ:» Եւ դող մը պատեց իր մարմինը: Մարթա սոսկումի շարժում մը ըրաւ. Մարիամ գէպ ի առաջ ծռած՝ Վարդապետը կը դիտէր:

Յիսուս, միայնակ քանի մը քայլ յառաջ գնաց հանդարտ վեհափառութիւնով մը: Իր ձեռքերը վեր վերցուց և բարձր ձայնով աղօթեց.

«Հա՛յր, շնորհակալ եմ քեզմէ որ ինծի լսեցիր: Ու ես զիտէի որ ամէն ատեն ինծի կը լսես: Բայց այս զիս չըջապատող ժողովուրդին համար ըսի, որպէս զի հաւատան թէ դուն զրկեցիր զիս:»

Իր խորունկ ձայնին թրթռումները մարեցան խաղաղ մթնոլորտին մէջ: Հանդիսաւոր լռութիւն մը կը սաւառնէր ժողովուրդին վրայ: Շուշան կիսովին նուազած՝ աչքերը փակեց...

Յիսուս բարձր ձայնով մը կանչեց.

«Ղազարո՛ս, դուրս եկո՛ւր:»

Եւ ահա՛, ինչ որ տեղի ունեցաւ աննկարագրելի էր: Զարհուրանքի հոսանք մը, ամենի կոհակի մը նման, ալեկոծեց բոլոր հոն գտնուողներուն հոգիները: Անորոշ բան մը կը խլրտար շուքին մէջ, որ ձեւ կ'առնէր և կը յառաջանար դամբարանէն գէպի նախասենեակը: Ղազարոսն էր ան, որ իրիկուան աղօտ լոյսին մէջէն

կ'որոշուէր, ոտքերը և ձեռքերը պատանքով փաթթուած և գլուխը վարչամակով ծածկուած: Սարսափի և ապշութեան աղաղակ մը թռաւ բոլոր կուրծքերէն: Մարթա իր եղբորը վրայ խոյացաւ ուրախութենէն խելայեղ...:

Եւ Մարիամ Վարդապետին ոտքերը կը համբուրէր հանդարտօրէն, երկիւղածօրէն...:

Ժ

Շուշան ինչպէ՞ս կրցաւ ներկայ գտնուիլ այս տա-
րօրինակ տեսարանին սկիզբէն մինչև վերջը: Ինչպէ՞ս,
հակառակ Մարիամի թախանձանքներուն, ան ճամբայ
ելաւ դէպի Երուսաղէմ Սառայի հետ: Վերջապէս, ինչ-
պէ՞ս իր բնակարանը հասաւ ան, աւելի տոգոյն քան
մեռելով՝ որուն պատանքը քակեր էին: Շուշան եր-
բէ՛ք չէր կրնար ասոնք բացատրել: Սակայն երբ Գա-
մաղիէլ, իրիկնամուտին պատշգամին պատին կռթնած՝
տեսաւ իր քրոջ արագ քայլերով տուն գալը, աղէտի մը
նախազգացումը ունեցաւ. և մինչ Շուշան, սովորաբար
այնքան վերապահ, իրեն մօտեցաւ պոռալով. «Բեթա-
նիացի Ղազարոսը յարութիւն առաւ,» Գամաղիէլի
մտատանջութիւնը մահացու տագնապի մը փոխուեցաւ:

Ան իր ձեռքը դրաւ դեռատի աղջկան ճակտին վը-
րայ և տեսաւ որ կ'այրէր: Գուրգուրանքով՝ ինչպէս
կը խնամեն հիւանդ մանուկ մը, Գամաղիէլ առաջնոր-
դեց զայն մինչեւ անոր փոքրիկ սենեակը և ստիպեց
որ ընկողմանի ցածը դրուած խոշոր բարձերուն վրայ.
յետոյ խմցուց անոր քանի մը կաթիլ արմաւօղի: Նաև
խնդրեց անկէ որ այս ընտանեկան քաղցր շրջանակին
մէջ, աւելորդ խորհուրդներ չունենայ և չաւելցնէ իր
տենդը, որ չուտ պիտի անցնէր, եթէ քիչ մը հան-
գիստ ընէր: Ան նստաւ անոր քով ուշադիր և գորո-
վալից, ինչպէս մայր մը:

— Ես պիտի պաշտպանեմ քեզ, կ'ըսէր անոր Գա-

մաղիէլ: Երբ դուն փոքր էիր, ձեռքդ ձեռքիս մէջ
կ'առնէի և բանէ մը չէիր վախնար: Ես պիտի հսկեմ
քու վրադ այսպէս և դուն պիտի քնանաս...:

— Սակայն ես հիւանդ չեմ, եղբայր, ըսաւ Շու-
շան: Ես զառանցանք ալ չունիմ. ես աղէկ գիտեմ ինչ որ
կ'ըսեմ: Յիսուս Նազովրեցին ճիշդ այսօր Բեթանիա եկած
է: Ան լացաւ տեսնելով մեզ ամէնքս որ կուլայինք:

Շուշան վայրկեան մը կանգ առաւ այս անմո-
ռանալի յիշատակին առջեւ, ժպտելով իր անտեսանելի
բարեկամին:

— Եւ Յիսուս հարցուց. 'Ո՛ւր դրած էք զայն':
Ամբողջ բազմութիւնը իրեն ընկերացաւ մինչև գերեզ-
ման: Ան ըսաւ. 'Ղազարո՛ս, դուրս ելի՛ր': Եւ Ղա-
զարոս դուրս եկաւ, տակաւին իր պատանքով փաթ-
թուած: Մարթան էր որ անոր պատանքը քակեց և
Ղազարոս Յիսուսի ոտքը ինկաւ:

— Բայց անկա՛րելի է ատիկա, գոչեց Գամաղիէլ:
Երեք օր առաջ ան մեռաւ իմ բազուկներուս մէջ, դեռ
այնքան երիտասարդ, այնքան շնչասպառ իր օրնա-
սականի կռիւնն մէջ: Եւ ես անոր դագաղին ընկերա-
ցայ մինչե՛ւ գերեզման: Դուն պատրանքի մը զոհը ե-
ղած ես, սիրելի՛ս:

— Հարցո՛ւր Սառային, ըսաւ Շուշան: Խեղճ ծեր
սպասուհին սարսափահար եղաւ:

— Հարցո՛ւր Հասետիմներուն, հարցուր ամէնուն:
Այնքան շատ բազմութիւն կար հոն: Յիսուս աղօթեց
իր Հօրը. 'Այս ժողովուրդին համար է որ այս բաները
կ'ընեմ, որպէս զի հաւատան թէ դուն զրկեցիր զիս':
Ո՛հ, դուն ալ, չե՞ս հաւատար, եղբայր:

— Առաւօտուն կանուխ պիտի երթամ Բեթանիա,
ընդմիջեց Գամաղիէլ, շատ ազդուած այս որոշ մանրա-
մասնութիւններէն: Դուն հանգիստ ըրէ, կը խնդրեմ

և թող ոչ մէկ բան նեղէ քեզ: Վերադարձիս ամէն բան պիտի կրնամ բացատրել քեզի:

— Ես ի՞նչ բանէ պիտի նեղուիմ: Կեանքը և մահը անոր ձեռքերուն մէջ են: Անիկա է Տէրը: Եւ հրեշտակային արտայայտութիւնով մը ան կրկնեց. «Անիկա իմ Տէրս ալ է»: Եւ մանուկի մը նման խաղաղած ու հանգարտած. գլուխը վար դրաւ ասեղնադործուած գեղեցիկ բարձի մը վրայ և քնացաւ:

Գամաղիէլ արշալոյսին մեկնեցաւ: Իր մեկնելէն վերջ Նիկողեմոս շատ անգամներ եկած և դուռը դարկած էր: Երեսօղէմի մէջ, այս հրաշքին վրայ միայն կը խօսէին: Հրէաները խմբովին Բեթանիա կը դիմէին: Սանհէտրինի բոլոր անդամները ժողովի կանչուած էին: Նիկողեմոս եկած էր իր զարմիկն ալ տանելու այս նիստին՝ որ փոթորկալից ըլլալ կը սպառնար: Ժողովը գումարուեցաւ մեծ վարդապետին վերադառնալէն առաջ: Ան տուն հասաւ վեցերորդ ժամուն միայն, առանց ծածկելու իր ապշութիւնը:

— Տարակուսելու պատճառ չկայ, ըսաւ ան Շուշանի: Դուն պատրանքի մը զոհը չես եղած և ոչ ալ խենդութեան: Յիսուս Նազովրեցին, Եղիայի նման, մեռելներուն յարութիւն առնել կուտայ: Ես տեսայ Ղազարոսը և խօսեցայ անոր հետ: Եւ ի՞նչ անբացատրելի յուզումով: Ուրեմն այս մեռեալը թափանցած է միւս աշխարհի սարսափելի գաղտնիքներուն: Սակայն ան մունջ կը մնայ այս բաներուն մասին: Կ'ըսուի թէ վարադոյր մը եկած է դարձեալ իր և անտեսանելի աշխարհին մէջտեղ: Կամ թէ բնաւ բան մը տեսած չէ և կամ բան մը չը յիշեր: Ինք կ'ըսէ միայն թէ, անօրինակ լուսաւորութեան մը տպաւորութիւնը պահած է իր վերջին ժամէն սկսեալ, երբ ես իր աչքերը փակեցի: Յետոյ յաւիտենական լուծիւն...: Ան միւս-

նոյնը մնացած է, նոյնքան յարգալից և նոյնքան քաղցրաբարոյ: Երբե՛ք, երբե՛ք, իմ ամբողջ կեանքիս մէջ, ունեցած չեմ այնքա՛ն մեծ ապշութիւն՝ որքան երբ ես կրկին տեսայ զայն՝ որ կը խօսէր հետս, որ կը նայէր ինծի...: Ո՛հ, այդ նայուածքը մանաւանդ, որ յաւիտենական անդունդները խորաչափած է...:

— Եւ Յիսուս, հարցուց Շուշան:

— Ան կարծես անգիտակ է այս յաղթանակին, ըսաւ Գամաղիէլ հիացումով: Ան այս հրաշալի գործերը կը կատարէ այնպէս՝ ինչպէս մենք մեր ամենօրեայ գործերը կ'ընենք: Այսպէս կ'ըսէր ան այսօր. «Քալեցէ՛ք, քանի որ լոյսը ձեզի հետ ունիք:» Ասով որոշապէս կ'ակնարկէր մարդկային զօրութենէ վեր եւ զոգ հրաշքներուն: Աստուած կ'օգնէ իրեն տեսանելի կերպով: Ըստ իս, չղթային մէկ օղակը միայն կը պակսի, ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վախճանը: Այս հրաշքները իսկ զինքը չե՞ն խաբած արդեօք իր առաքելութեան մասին: Եղիա ինքն ալ մեռելները կը յարուցանէր: Մէկը կրնայ մեծ մարդարէ մը ըլլալ առանց Մեսիան ըլլալու. ոչ Մովսէս, ոչ Նոայի և ոչ ալ պատգամախօսներէն ո եւ է մէկը մեզի ծանուցած է թէ հիւսնի մը որդին պիտի ըլլայ Մեսիան: Վերջապէս, Աստուածային ծրագիրը հետզհետէ պիտի յայտնուի մեզի...: Սպասել գիտնա՛նք:

— Դուն անոր հետ խօսեցայ, հարցուց Շուշան:

— Ատիկա շատ դժուար էր, ըսաւ Գամաղիէլ, ան չըջապատուած էր իր աշակերտներով և անհամար բազմութիւնով: Ես երբե՛ք անոր չմօտեցայ: Ան ալ զիս կը ձանձնայ միայն այն զրոյցներէն զորս մարդիկ կ'ընեն իմ անունիս շուրջ: Եւ որչափ որ զէպքերը արտակարգ ըլլան, սակայն և այնպէս ես չեմ կրնար զերերը յեղաշրջել: Մարդիկ զիս կը հարցաքննեն,

ես չեմ հարցաքններ: Սակայն եւ այնպէս...:

— Սակայն եւ այնպէս... կրկնեց Շուշան անձկութիւնով:

— Միջոց մը, երբ ես իրեն շատ մօտն էի, ուրիշներ քանի մը հարցումներ ըրին անոր, սակայն ես չկրցի հասկնալ աղմուկին պատճառով: Յիսուս պատասխանեց անոնց. 'Ան որ ինծի հակառակ չէ ինծի հետ է:' 'Ղազարոս խանդավառանքով ըսաւ ինծի. 'Վարդապետ, այս խօսքերը քեզի համար են, Յիսուս քեզի կը նայի:' Եւ ասիկա ճշմարիտ էր: Խորհեցաք թէ երկուսսարդ վարդապետը գուշակած էր իմ բնաղդական համակրութիւնս եւ ես իր նայուածքին ժպիտով մը պատասխանեցի:

Այդ միջոցին Նիկողեմոս ներս մտաւ խռոված:

— Հրաշքը գիտե՞ս, գոչեց Գամաղիէլ:

— Ո՛հ, հրաշքը, ո՛վ չգիտեր: Ամբողջ Երուսաղէմը Բեթանիայի ճամբուն վրայ է: Քաղաքը անսովոր յուզումի մը մէջ է: Ասիկա յանկարծական խանդավառութիւն մըն է. Մեսիա՛ն, Մեսիա՛ն, մենք գտա՛ծ ենք Մեսիան, կը գոչէ ժողովուրդը: Եւ անոնք, այս եւրազներէն եւ յոյսերէն տարուած՝ մոլեգնութեան աստիճան գրգռուած են: Այդ պատճառաւ այս հրաշքը զիս նուազ կը մտահոգէ քան անոր հետեւանքները:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, մրմնջեց Շուշան:

— Այսօր երեք անգամ եկած եմ քեզ փնտռելու, վարդապետ, շարունակեց Նիկողեմոս, առանց լսելու Շուշանի հարցումը. եւ դուն միշտ բացակայ էիր: Սանհեարինը գումարուեցաւ հապճեպով: Դուն հոն չէիր, սակայն դուն գիտես քահանաներուն նենգամբտութիւնը: Անոնք գիտեն որ Ղազարոս քու աշակերտդ է եւ կը խորհին թէ, որովհետեւ Յիսուս անոր յարուսթիւն առնել տուաւ, կրնայ ըլլալ որ դուն անոր կողմ-

նակից ես. այնպէս որ բացակայ ըլլալդ կարեւորութիւն չունեցաւ:

«Ամէնքն ալ ժողովի կանչուած էին. Սաղուկեցիները մեծ թիւ մը կը կազմէին: Խառնաշփոթութիւն մը եւ խլացուցիչ աղմուկ մը կը տիրէր: Այս կղերական ազնուապետականութիւնը յիմարացած էր: Անոնք կ'ըսէին. 'Ամէնքը անոր ետեւէն կ'երթան: Եթէ թոյլ տանք որ շարունակեն, խռովութիւն մը պիտի պայթի: Հռովմայեցիները գալով քաղաքին պիտի տիրեն եւ մեզ պիտի նուաճեն:' Չանոնք տեսնելը զգուանք կ'ազդէր: Աննան եւ իր ընտանիքը բորենիի հեգնական ծիծաղ մը ունէին: Անոնք շարունակ կը մոլտային թէ՛ դեւն ալ եթէ ուղէ կրնայ հրաշքի նշաններ ցուցնել եւ թէ այս Գալիլացին դիւանար մըն է — դուն գիտես թէ անոնք որքա՛ն դիւրին կը զըրպարտեն — եւ թէ՛ պէտք էր զայն բռնել տալ դրամական պարգեւի մը փոխարէն եւ սպաննել: Սամուէլ-պէն-Յապին ալ մարդու մը գլուխը աճուրդի դրուիլը իր ծիրանի պատմութեանին վրայ զգուշութիւնով ծալք մը շինելով եւ քակելով մտիկ կ'ընէր: Իր անթերի վայելչութիւնը թոյլ չէր տար զբաղիլ այս տեսակ ոչնչութիւններով. Իսաքար կը խնդար եւ կ'ըսէր թէ կայսրութիւններու եւ մարդոց ճակատագիրները՝ բաժակ ի ձեռին միայն կարելի էր կարգադրել, եւ փառաւոր խնձոյքի մը հրաւիրեց ներկաները: Չարագուշակ ու քսամենլի էին անոնք: Ասոնք ստորին հոգիներ են եւ պարագային համեմատ չափազանց անգութ. յետոյ, անոնք վրէժ ունին: Անոր դէմ, խարաղանով ճաճարէն դուրս վռնտեց իրենց մարդիկը ու խանդարեց իրենց առուտուրը...:

«Գալով մեր Փարիսեցի եղբայրներուն, անոնք թէեւ նուազ ստորին, բայց աւելի անդրդուելի՝ իրենց անո-

դոք ատելութեանը մէջ, հպարտ արհամարհանքով մը կը կրկնէին Յիսուսի անէծքները, և Եօխանան կ'ըսէր թէ՝ այս բոլոր նշովքները պիտի թափին Նազովրեցիին գլխուն վրայ: 'Վա՛յ անոր որ մեղի դէմ կ'ելլէ:՝ Ոորհէ՛, վարդապետ, եթէ անիկա բռնուի, այս դատաւորներուն առջե՛ւ պիտի դատուի: Եւ ի՛նչ նախատինքներով, ի՛նչ չարչարանքներով, անոնք պիտի մեռցնեն զայն:»

— Իսկ դուն բան մը չըսի՞ր զայն պաշտպանելու համար, հարցուց Շուշան չկարենալով ինքզինքը զսպել:

— Ոմանք ինձի հետ բողոքեցին: Անոնք Հիլէլին կամ քու աշակերտներդ էին, օրհնեալ ըլլաս, վարդապետ: Ոչ թէ հաւատալով որ դուն Յիսուսի կողմնակից ես, բայց որովհետեւ համբերող հոգի մը ունիս և կը սոսկաս հալածանքէ: Ո՛հ, հազիւ երեք կամ չորս հոգի էինք մենք. սակայն վերջապէս այդ խռովութեան մէջ դուիս բարձրացուցինք:

«Եւ ահա յանկարծ կայիափա ոտքի ելաւ ու այսպէս պոռաց.

— Դուք վտանգը չէ՛ք տեսներ ուրեմն: Աղէկ է մեզի՛ որ մարդ մը ժողովուրդին համար մեռնի, և բոլոր ազգը չկորսուի:

«Այս խօսքերը ոգեւորութեամբ ընդունուեցան և վերջին հարուածը տրուեցաւ տկարները համոզելու: Հոովմի ուրուականը, պատերազմ, կործանում, ասոնք բաւական էին մարդ մը մեռցնելու համար: Սակայն և այնպէս, անոնք գիտեն որ Յիսուս մոլորեցուցիչ մը չէ, անոնք գիտեն թէ ան փախաւ երբ կ'ուզէին զինքը թաղաւոր հռչակել, գիտեն թէ ան կը կրկնէր միշտ. 'Իմ թաղաւորութիւնս այս աշխարհէն չէ:՝»

— Դուն այս բաները անոնց ըսի՞ր, հարցուց Գամաղիէլ լրջութեամբ:

— Անոնք չեն ուզեր մտիկ ընել, պատասխանեց Նիկողեմոս շփոթած: Անոնց փնտռածը լոկ պատճառանք մըն է, մնացեալը ժամանակի հարց մըն է միայն:

— Մենք զայն պիտի փրկենք անոնց ձեռքէն, ըսաւ մեծ վարդապետը: Ես երդում ըրած եմ պաշտպանելու զայն և ազատելու: Ուստի մէկ բան մը կայ ընելիք, անոնց ատելութեան սահմաններէն հեռացնել զայն: Փիլիպպոս Չորրորդապետը՝ խելացի և մարդասէր իշխան մըն է: Յիսուս կրնայ ապահով բնակիլ Իթուրիայի մէջ: Ես գիտեմ թէ ան անգամ մը առանձնացած է հոն արդէն: Քանի մը տարիներ և թերեւ միայն քանի մը ամիսներ պիտի անցնին և բոլոր այս գրգռութիւնը պիտի մոռցուի: Կեանքը մեզ յառաջ կը մղէ և մարդիկ կը փոխուին: Յիսուս շատ երիտասարդ է և սպասելու շատ ժամանակ ունի: Պէտք է իմացնել իրեն:

— Սակայն դուն շատ աղէկ գիտես որ Յիսուս Նազովրեցիին հսկողութեան տակ է, բան մը որ մինչեւ հիմա եղած չէր, ընդմիջեց Նիկողեմոս յուզուած: Քահանաները ամէն տեղ լրտեսներ ունին: Եթէ տեսնեն մեզմէ մէկը՝ որ անոր հետ մտերմական խօսակցութեան մէջ է, ամէնքս ալ վտանգի պիտի ենթարկուինք և ազգանշան մը տուած պիտի ըլլանք:

— Դազարոսի միջոցով կրնայինք լուր տալ իրեն: Սակայն ուրիշ բան մը կը խորհիմ ես: Շուշան, Մարիամին և Մարթային այցելութեան մը երթալ պարտաւոր է. ան կրնայ լուր տալ 'վարդապետին' և ըսել անոր ինչ որ հիմա լսեց մեզմէ: Սովորական կերպ մը չէ այսպէս գործելը, սակայն պարագան բացառիկ է: 'Անոնք որ կը սիրեն, անոնք միայն վերահաս ա-

ղէտներու յայտնատեսութիւնը ունին՝ աւելցուց Գամաղիէլ մեղամաղձիկ տխրութիւնով մը. Անոնք իրենց սրտով է որ կը տեսնեն՝

— Կ'երթամ, ո՛հ, կ'երթամ, նոյն իսկ եթէ հարկ ըլլայ իմ կեանքս կը զոհեմ Անոր համար, գոչեց Շուշան: Ինչո՞ւ մենք, կիներս, չենք կրնար մտնել այս ժողովներուն մէջ: Ինծի այնպէս կը թուի որ, սրբազան դատի մը համար մենք ուրիշ կերպ պիտի պայքարէինք: Ես քեզ չեմ ամբաստաներ, սակայն և այնպէս, դուն որ հոն էիր, ինչպէ՞ս չգիտցար ամօթահար ընել զանոնք:

— Մէկ հոգի մը այս ամէնուն դէմ... , ըսաւ Նիկողեմոս երկչոտութիւնով:

— Սակայն ասիկա ճշմարտութիւնն է մոլորութեան դէմ, ըսաւ Շուշան: Ի՛նչ կարեւորութիւն ունի մէկ հոգի ըլլալ կամ հազար հոգի: Եթէ Յիսուս մեռնի, կը կարծես որ անոր արիւնը իր թշնամիներուն գլխուն վրայ միայն պիտի թափի. զինքը լքող բարեկամներուն գլխուն վրայ ալ պիտի ըլլայ... :

— Ճշմարիտ է, ըսաւ Գամաղիէլ: Միայն թէ, չատանգամ, լաւագոյն դատերն իսկ կը վտանգուին անսոսնեմ պաշտպանութիւններով: Դուն չես ճանչնար այս մարդիկը: Նիկողեմոս բան մը չէր կրնար ընել զանոնք համոզելու համար: Երբ ատելութիւնը և վախը կը միանան՝ ոչինչ կրնայ յաղթել անոնց: Ասիկա այնքան ճշմարիտ է որ, եթէ դժբաղդ դիպուածով մը Յիսուս ձերբակալուի, ես չեմ ուզեր ներկայ ըլլալ Սանհեարինի ժողովին, զարհուրելի տեսարանի մը ապիկար վկան չըլլալու համար: Եւ նորէն կ'ըսեմ, մէկ միջոց մը միայն կայ. հեռացնել զայն: Եւ Շուշան, դուն պիտի ըլլաս այն անձը՝ որ պիտի ջանայ համոզել Յիսուսը: Բան մը մի ըսեր մեր Բեթանիացի բարե-

կամներուն: Անոնց ուրախութիւնը մի խանդարեր: — Շնորհակա՛լ եմ, ո՛հ, շնորհակա՛լ եմ, եղբա՛յր, գոչեց Շուշան եռանդով:

Գամաղիէլ աւելի լուրջ երեւոյթ մը առաւ.

— Երդում ըրած եմ զայն պաշտպանել և իմ ուխտըս կը պահեմ: Ըսէ՛ իրեն, որ կ'ուզեմ զինքը ազատել, որովհետեւ ինքը լուսաւոր հոգի մը ունի և որովհետեւ հրաշալի բաներ կը խօսի: Ըսէ՛ իրեն, թէ՛ ես յունական շունչով օրորուած ծեր վարդապետ մը, պիտի մեռնիմ, լոյսի և գեղեցկութեան պաշտամունքին տի մեռնիմ, լոյսի և գեղեցկութեան պաշտամունքին հաւատարիմ մնալով և եթէ իրենց առաքելութեամբ և երազով յափշտակուած ուրիշ շատերու նման ինքն ալ արժէք չտար կեանքի ու մահուան, ըսէ՛ իրեն, Գամաղիէլ զիս քեզի զրկեց որ ըսեմ քեզի. Աշխարհը այնքան խաւարակուոն է՝ որ զայն լուսաւորողները պէտք չէ ժամանակէն առաջ մեկնին:

— Եւ ես պիտի ըսեմ նաեւ իրեն որ ձեր երկուքին հոգիները այնքան չքնաղ են, որ պէտք չէ առանց զիրար հասկնալու մնան միշտ:

Շուշան կեցաւ և անհուն գորովով մը իր եղբորը վրայ ծռած, իր անբիծ աչքերը անոր վրայ սեռեռելով ըսաւ.

— Եւ եթէ համարձակիմ բան մը աւելցնել, պիտի աւելցնեմ սա. «Տէ՛ր, ան կը հաւատայ, օգնէ իր թերահաւատութեանը:»

ԺԱ.

Երուսաղէմէն Բեթանիա դացող բաղմութիւնը, հետզհետէ կը ստուարանար: Շարունակական երթեւեկ մըն էր այս հաւատացեալներու, հակառակորդներու և մանաւանդ հետաքրքիրներու: Դէպքին տարօրինակ բնոյթը՝ յուզած էր նոյն իսկ սովորաբար անտարբեր եղող հոգիները: Յարութեան հրաշքը՝ միւս աշխարհէն կը բերէր խորհրդաւոր ցոլացում մը, Յիսուսի անունին շուրջ, մարդիկ անոր վրայ կը խօսէին զարմացումով և գրեթէ սոսկումով: Սակայն ասիկա անոր համբաւը աւելի կը տարածէր և զայն անզուգական կ'ընէր. այնպէս որ ժողովուրդին յեղյեղուկ հոգին անոր առջեւ կ'երկրպագէր: Բոլոր երթեւեկող խումբերէն սա բացառանշութիւնը կը լսուէր. «Քրիստոսն է, Մեսիան է:» Եւ սակայն այս բաղմութեան վրայ տարուած յաղթանակը՝ ո՛չ վստահելի էր և ո՛չ ալ վերջնական: Այս այնքան ջերմ հաւատքը կրնար անհետանալ այնպէս՝ ինչպէս եկած էր արտաքին ցընցումով մը: Լոյսի դիմ մըն էր այս որ կը քերէր ջուրին մակերեսը, առանց թափանցելու անոր յատակը. ամպ մը կրնար անցնիլ և ամէն բան կրնար թողուլ ստուերին մէջ:

Շուշան բնաւ չէր փափաքէր խառնուիլ այս հաւաքոյթներուն և քննադատութիւններուն: Իր եղբօրը Թելադրութիւնովը ան քանի մը օր սպասեց որպէսզի յուզումները քիչ մը հանգարտին: Եւ վերջապէս օր մը,

արեւածագին ճամբայ ելաւ. ան կը քալէր աւելի անսխիւթական քան երբեք ներքին յուզումի մը ազդեցութեան տակ տփուռնելով տակաւ...: Գամաղիէլ տեսաւ անոր մեկնելը, աշխարհն բարձունքէն՝ ուր ելած էր աղօթելու...:

Սաղաղ ու պայծառ առաւօտ մըն էր: Այս առանձնաշնորհեալ կլիմաներուն տակ, ձմեռը կը կորսուէր դարնան քաղցրութեան մէջ, գրեթէ առանց փոխանցման չրջանի. այս այն պայծառ օրերէն մէկն էր՝ որուն մէջ լոյսն իսկ աւելի թափանցիկ և աւելի հեշտ է: Տարտամ մշուշ մը կը պատէր թխագոյն բլուրներուն հորիզոնները, կը հարթէր անկիւնները և չոր հողին կուտար գոլորշուտ հեռանկարի մը քաղցրութիւնը: Շուշան դանդաղաքայլ կը յառաջանար, իր հոգին ներգաշնակ զգալով արշալոյսի այս զովութեան հետ և հետեւելով իր ներքին մեծ երազին՝ առանց խօսելու, գրեթէ առանց տեսնելու:

Այսպէս, ան կտրեց անցաւ երկու մղոնի հեռաւորութիւնը՝ որ զինքը կը բաժնէր Բեթանիայէն. թէ կ'աճապարէր և թէ կը վախնար հոն հասնելու, չգիտնալով թէ ինչպէ՞ս պիտի մօտենար Վարդապետին և թէ ինչպէ՞ս պիտի համարձակէր խօսիլ անոր հետ: Իրենց հաղուադէպ հանդիպումներու միջոցին Շուշան շատ աղէկ հասկցած էր թէ անկարելի պիտի ըլլար իր շրթունքները բանալ անոր ներկայութեան: Սակայն այսօր, զայն ազատելու խորհուրդը քիչ մը աւելի ապահովութիւն կը ներշնչէր իրեն և ինքնիրեն կ'ըսէր թէ, որպէս զի արժանի ըլլայ անկէ ունկնդրուելու, անոր պիտի կրկնէր Գամաղիէլի ներդաշնակ բառերը և սաղմոսներէն հատուածներ, մանաւանդ Ալէլուիան յին սա մասը. «Օրհնեալ ըլլայ ան որ Տէրօջը անունովը կուգայ:» Եւ այս մանկական պատրաստութիւնը

զինքը հանդարտեցուց ու ինքզինքը անկէ նուազ հեռու զգալու պատրանքը տուաւ: Սակայն երբ Ղաղարոսի դրան առջեւ հասաւ, յանկարծական երկչոտութիւն մը պատեց զինքը և Սառային դառնալով մրմնջեց. «Աւելի չեմ համարձակիր» ու վայրկեան մը շուարած մնաց դրանը մուտքին առջեւ: Սակայն շատ մարդիկ կ'անցնէին նոյն ճամբէն և իրենց հետաքրքիր նայուածքներով կը նեղէին զինքը: Ուստի մեծ ճիգ մը ընելով անցաւ առաջին դաւիթը եւ ներս մտաւ:

Այս տունը այլ եւս ընտանի դարձած էր իրեն: Երբ Շուշան արդէն նրբանցքէն անցնելով կը մտնէր գեանայարկի մեծ սրահը՝ խնճոյքներու եւ ընտանեկան հաւաքոյթներու սրահը, իր դէմը ելաւ Մարիամ, Ղաղարոսի քոյրը: Շուշան զայն տեսնելով թեթեւօրէն կարմրեցաւ: Մարիամ իր վրայ կը կրէր ոսկեղոծ դիծերով այն քօղը՝ զոր գեոտտի աղջիկը իրեն տուած էր Սիմոն Փարիսեցիին տան մէջ: Մարիամ իրեն մօտեցաւ ճառագայթող դէմքով մը.

— Որքա՛ն երջանիկ օրեր են ասոնք, ըսաւ ան: Ես փափաքեցայ հաւաքել բոլոր այն յիշատակները՝ որոնք շատ սիրելի են ինծի: Սուգի քօղը վերցնելէս ի վեր — դուն գիտես թէ ի՞նչ ուրախութիւնով — քու քօղդ միշտ վրաս կը կրեմ: Մարթա Վարդապետին պատմեց թէ ի՞նչ պարագաներու տակ դուն զայն ինծի տուիր և Ան հետեւեալ մարդարէական խօսքերը ըսաւ քեզի համար. «Եւ ես ալ, իր գլխուն վրայ պիտի դնեմ ցնձութեան պսակը:»

— Ո՛րքան բարի է, ըսաւ Շուշան չփութած: Սակայն ան չէր գիտեր թերեւս որ այն հեռաւոր ժամէն ի վեր ես քեզ կը սիրէի:

— Ան գիտէ՛ր: Դուն չե՞ս հաւատար որ ան ամէն

բան գիտէ, հարցուց Մարիամ ժպտելով: Ի՞նչ ստորին վիճակէ մը զիս վեր հանեց ա՛ն, — և դուն առաջինը եղար որ զթացիր և բարեացակամ եղար ինծի հանդէպ:

— Կը կարծե՞ս որ զինքը պիտի կրնամ տեսնել, ընդմիջեց Շուշան երկչոտութիւնով: Գամաղիէլի կողմէ պատգամ մը բերած եմ իրեն: Շատ լուրջ խնդիր մըն է: Եղբայրս պիտի փափաքէր որ ես կարենայի առանձին խօսիլ անոր հետ:

Մարիամ իր հետը առնելով Շուշանը, անցաւ ներքին երկրորդ դաւիթէն, իր ու Մարթայի յարկաբաժիններէն և հասաւ պարտէզ:

— Վարդապետը հոն է, ըսաւ Մարիամ, կրնաս երթալ անոր քով. Ղաղարոս վայրկեանպէս ձեզ առանձին պիտի թողու:

— Անմիջա՞պէս, առա՞նց լուր մը տալու, հարցուց Շուշան, աւելի սեղմուելով Մարիամի մօտ: Ան պիտի զարմանայ թերեւս իմ յանդգնութեանս վրայ: Ան զիս չճանչնար:

Մարիամ մեծ քրոջ մը ներողամիտ ժպտովը ժպտեցաւ:

— Յիսուս մեր վարդապետներուն և մեր գիտուններուն չնմանիր: Ան երբե՛ք մէկը չմերժեր: Ան մեզ ամէնքս կը կանչէ: Գնա՛ իր քով, դեռ բաղմութիւնը չհաւաքուած:

Արեւը արդէն հորիզոնէն վեր բարձրացած էր եւ զօրաւոր լոյսով մը կ'ողողէր այն գեղեցիկ պարտէզը՝ որ լեցուն էր արմաւենիներով, դափնիներով և ամէն եղանակի բացուող սքանչելի վարդերով: Երկու կամ երեք մշտադալար ժանտաթղենիներ՝ իրենց ահագին բունները կը տարածէին և իրենց ճիւղերով տեսակ մը օրօրան կը կազմէին: Քանի մը արջտակներ (Cyclamen)

սկսած էին բացուիլ։ Այս խիստ կանխահաս ծաղիկները, փափուկ գեղեցկութեան մը հրապոյրը ունէին։ Այս պարտէզէն անդին կար ուրիշ պարտէզ մը, աւելի բարձրահայեաց՝ ուր կը գտնուէր դամբարանը և որ աւելի պաշտպանուած էր և աւելի տաք։

Շուշան չէր յիշեր ուրիշ ատեն հոս եկած ըլլալը՝ որովհետեւ ամէն բան նոր էր իրեն համար։ Կիսաբաց շուշաններով կազմուած ցանկերը՝ թեթեւ անուշահոտութիւն մը կը տարածէին մաքուր օդին մէջ...

Յիսուս այս անհաստատ ցանկին մօտ, մամռապատ քարի մը վրայ նստած էր։ Մինակ էր ան. գլուխը ծռած, այնքա՛ն լուրջ և կարծես այնքա՛ն հեռու այս աշխարհէն՝ որ Շուշան քանի վայրկեանի չափ չհամարձակեցաւ անոր մօտենալ։ Սակայն Ան, զինքը տեսաւ հեռուէն և նշան ըրաւ որ մօտենայ։ Դեռատի աղջիկը շատ մօտ եկաւ և անոր ոտքերուն առջեւ ծընրադրեց։

— Տէ՛ր, ըսաւ ցած ձայնով, Գամաղիէլ իմ եղբայրս, զիս քեզի դրկեց։ Ան կ'ուզէ որ քեզի ըսեմ...

Աւա՛ղ, բռներ կը պակսէին խօսելու և կը կարծեր թէ կեանքն իսկ կանգ կ'առնէր իր մէջ, այս անսրկարագրելի յուզումէն։

— Քաջաբերուէ՛, ըսաւ Յիսուս անսահման քաղցրութիւնով մը։ Մի՛ վախնար։ Ես եմ։

Ես եւ։ Արդարեւ այս խօսքը ամէն երկիւղ կը վանէր։ Շուշանի բոլոր անձկութիւնները և վախերը լուծուեցան անհուն խաղաղութեան մը մէջ։ Ինքն էր, ինքը, հեզութիւնը և անսահման բարութիւնը։ Ան հաճոյքով զգաց իր տկար և ոչինչ ըլլալը մեծ մարգարէին առջեւ։ Մոռցաւ այն բոլորը՝ զորս կրկնած էր ձամբան քալած միջոցին։ Իրեն այնպէս թուեցաւ թէ իր հոգին կ'արձակուէր թռչունի մը նման, որ իր առաջին թռիչքը կ'առնէ։

— Տէ՛ր, ըսաւ ան անկեղծ պարզութիւնով մը։ Ես աշխատեցայ գտնել բռներ՝ որոնք նուազ անարժան ըլլային քեզի, իմ եղբորս բերնին խօսքերը, երգի մը պէս ներդաշնակ։ Բան մը չեմ գիտեր հիմա։ Իմ հոգիս կը բերեմ քեզի, տկար և վարանոտ։ Թափանցէ անոր այս անորոշ բռներուն մէջէն։ Եւ քանի որ չնորձը ունեցած եմ քու ձամբուղ վրայ գտնուելու, կ'աղաչեմ քեզի, գթա՛ ինծի։ Ես զԱստուած կը փրնտոեմ, սակայն կարծես ըստ բաղդի, աղջամուղջին մէջէն, առանց կարենալ անոր ընծայելու իմ սրտիս ամբողջ աղապատանքը, սրտիս՝ որ անոր երթալու համար ձամբայ մը չգիտեր...

Եւ Յիսուս ըսաւ.

— Ես եմ ձամբան։

— Տէ՛ր, ըսաւ Շուշան, ուրիշներ մեզի շատ խորթիւն բաներ կը սորվեցնեն, բաներ՝ որոնք սարսուռ կը պատճառեն մեզի և մեր զուարթ խանդավառութիւնները կը սառեցնեն։ Բոլոր ատոնք չեն մեռնիր սակայն, քանի որ քու խօսքերդ լսելով, ամէն բան նորէն կ'արթննայ իմ մէջս։ Դուն այնպիսի խօսքեր ըսիր՝ որոնք մինչեւ հիմա երբեք լսած չէի, խօսքեր՝ որոնց կը սպասէի, առանց զանոնք գիտնալու։ Խիստ շատեր սակայն չեն ընդունիր և զանց կ'ընեն բարութեան, սրբութեան և զԱստուած ու մարդիկը սիրելու մասին քու ըսած խօսքերդ։ Անոնք, արտաքին կանոններու մէջ կը սահմանափակեն մեր յարաբերութիւնները Աստուծոյ հետ, առանց զբաղելու մեր հոգիով իսկ, հոգին՝ որ կ'արտասուէ մեր մէջ, հոգին՝ որ կ'երգէ մեր մէջ։ Մեր ընտրեալ դասակարգը կ'ըսէ թէ պէտք չէ ուրիշներու հետ խառնուիլ, քանզի մենք ուրիշներուն պէս չենք... Դուն չես սիրեր այս բաները։ Սակայն այս բոլոր հակասութիւնները այնքա՛ն կը նեղեն...

Եւ Յիսուս ըսաւ .

— Ես եմ ճշմարտութիւնը :

— Տէ՛ր, բաւական չէ ճամբան գիտնալ և քու լոյսովդ լուսաւորուիլ : Այնքա՛ն տկար ենք մենք : Ես յաճախ կը փափաքիմ և չեմ կրնար : Եւ կը մնամ նո՛րէն նոյնքան թշուառ : Որքա՛ն բաներ կան մեզ տա՛ռապեցնող և մեզ յուսահատեցնող : Պէտք է որ շարու՛նակ ձեռք մը երկարի և օգնէ մեզի : Զեռք մը խիստ զօրաւոր... , և նաեւ խիստ գորովալի : Շատ անգամ ինծի կը թուի թէ , եթէ առանձին թողուիմ , ամէն քայլափոխիս պիտի իյնամ... :

Եւ Յիսուս ըսաւ .

— Ես եմ կեանքը : Ես եկայ որ դուք կեանք ունենաք եւ ա՛լ աւելի ունենաք . որ դուք կեանք ունենաս :

— Ո՛հ, Տէր, քանի որ այսպէս դուն ամէն բան ես, մեր քովը կեցիր, գոչեց Շուշան պաղատագինս : Դուն այնքա՛ն բարձր ես և մենք այնքա՛ն զուրկ ենք քու ունեցած փառքէդ : Գամաղիէլ կ'ուզէ որ ըսեմ քեզի . «Ժամանակէն առաջ մի մեկնիր աշխարհէն» : Քեզի համար էր որ ես հոս եկած էի . սակայն իմ հոգիս քեզի բանալու ուրախութիւնս պատճառ եղաւ որ նախ իմ անձիս վրայ խօսիմ : Քահանաները այլ եւս չեն ծածկեր իրենց ատելութիւնը . անոնք քու դուրսդ աճուրդի դրած են : Իթուրիա ապաստանէ , Փիլիպպոս իշխանին մօտ : Այս հրաշքը զօրաւոր փոթորիկ մը բերաւ քու վրադ : Իրապէս խաւարին ժամն է այս :

— Բայց ես այս ժամուն համար եկած եմ, ըսաւ Վարդապետը լրջօրէն : Եթէ ցորենի հատիկը չը մեռնի, մինակ կը մնայ . բայց եթէ մեռնի շատ պտուղ կուտայ :

— Դուն չես կրնար այսպէս տխուր վախճան մը

ուսննալ, դուն՝ որ մեռելները կը յարուցանես : Տէրը քեզ այս մարդոց ձեռքը չպիտի յանձնէ : Դուն չես գիտեր թէ ի՞նչ են անոնք և ի՞նչ տեսակ մահ մը կը սպասէ քեզի... :

Յիսուս իր տխուր նայուածքը յառեց Շուշանի վրայ և ըսաւ .

— Պէտք է որ հովիւը զարնուի և հօտին ոչխարները ցրուին . անոնք իմ ձայնս կը լսեն և ես կը ճանչնամ զանոնք . ինչպէս անոնք ալ զիս կը ճանչնան... անոնք՝ որոնք ես սիրած եմ : Անոնք զիս պիտի լըքեն... և դուն... :

— Բայց ես պատրաստ եմ քեզի համար մեռնելու, Վարդապետ, գոչեց Շուշան : Գիտեմ թէ ես բան մը չեմ արժեր և ես կը զգամ ասիկա ներքին երջանկութիւնով մը՝ երբ քեզի մօտ եմ : Թէեւ շատ անարժան քու խորհուրդներուդ խառնուելու՝ սակայն կը համարձակիմ աղաչելու քեզի որ ազատես ինքզինքդ, մեզի համար : Եթէ պէտք է որ մեռնիս, գոնէ թող քիչ մը աւելի ուշ ըլլայ այդ օրը, երբ դո՛ւն արդէն աւարտած ըլլաս քու գործդ : Թոյլ տուր որ քեզ պաշտպանենք... : Գթա՛ մեզի և հեռացուր այս մահը՝ որ պանենք... : Գթա՛ մեզի և հեռացուր այս մահը՝ որ մարդոց ատելութիւնը կը սպառնայ քեզի : Ո՞վ պիտի հաւատայ քեզի եթէ այսպէս մեկնիս : Բառեր չեմ գրտներ քեզի ըսելու... , շատ կը տառապիմ... :

Շուշան դադրեցաւ խօսելէ, զգալով որ արցունքները կը վազէին : Յիսուս դէպի անոր ծոցեցաւ խիստ քաղցր դթութիւնով մը լեցուած .

— Մի՛ լար : Մտիկ ըրէ՛ , այս բաները միայն ժամանակի մը համար են : Եւ իմ Հայրս քեզ կը սիրէ , ինչպէս կը սիրէ բոլոր անոնք՝ որոնք զիս սիրեցին :

Շուշան, առանց տեսնելու, պատահաբար կոթընեցաւ անհաստատ ցանկապատին : Բարձրագլուխ եւ

կէս բացուած շուշան մը, ծոցեցաւ իր ձեռքին տակ և ինկաւ վարդապետին ոտքերուն առջև: Շուշան ակամայ նայեցաւ ծաղիկին, խորհելով թէ իր մէջն ալ տխրաբեկ բան մը կը խորտակուէր:

Յիսուս անբացատրելի կարեկցութիւնով մը աւելցուց.

— Դուն չես կրնար հասկնալ հիմա: Նոյն իսկ քեզի համար աղէկ է որ ես երթամ: Ըսէ՛ Գամաղիէլին. «վարդապետը այսպէս կ'ըսէ. պիտի չխմեմ այն բաժակը՝ որ իմ Հայրս ինծի տուած է խմելու: Սակայն, ես ասոր համար եկած եմ»: Եւ յետոյ. յարութիւնը տեղի պիտի ունենայ, այն ուրախութիւնը՝ զոր ոչ ոք կրնայ յաիշտակել քեզմէ:

Շուշան տագնապալից նայուածք մը ուղղեց անոր.

— Ուրեմն, ըսաւ ան, դուն որ ամէն բանի կարող ես, զթա՛ և խոնարհէ՛ ինծի: Երբ գիտնաս թէ այդ ժամը հասած է, հրաման ըրէ՛ որ ես ալ երթամ: Աշխարհ որքա՛ն ամայի է, և ես ինքզինքս առանձին կը զգամ գերեզմանի մը մէջ կ'ըլլածի պէս:

Յիսուս խորունկ նայուածքով մը գիտեց այս անմեղ էակը՝ որ իրեն կ'աղերսէր: Թերեւս վարդապետին խոհուն նայուածքին առջև՝ այս անկեղծ տըխրութիւնը աւելի կը մթնցնէր Գողգոթայի այնքա՛ն սեւ երկինքը: Թերեւս ան կշռեց այս երկչոտ հոգին և զայն անհամեմատ գտաւ տագնապին ծանրութեան հետ: Եւ Յիսուս չուզեց աւելի բանալ այս վարաբոյժը՝ որուն ետեւ կը ծածկուէին այնքա՛ն նուաստացում և այնքա՛ն չարչարանք: «Անոնք ամէնքն ալ զիս մինակ պիտի թողուն», մրմնջեց Յիսուս: Սակայն ուրիշ խօսքեր աւելցնելէ առաջ, Շուշան խօսիլ սկսաւ յանկարծական խանդով մը:

— Ո՛հ, ըսաւ ան, մտիկ մի՛ ընեք այդ աղօթքին:

Ատիկա վատ բան մըն է: Պէտք չէ՛ որ քեզի հաւատարիմ եղողները՝ ինքզինքնին ծածկեն քեզմէ: Ամէն բան մութ է հիմա. ես պիտի հասկնամ երբ դուն ուզես որ հասկնամ: Բայց եթէ քու գործդ քեզի հետ չպիտի մեռնի, ես իմ անձս կուտամ քու գործիդ ծառայութեան համար: Ես հոն պիտի ըլլամ, կարելի եղածին չափ մօտ, որքան ատեն որ քիչ մը ուժ ունենամ: Եւ եթէ դուն զիս չտեսնես այլ եւս, պատճառը այն պիտի ըլլայ որ ձախողած եմ հակառակ կամքիս: Իսկ եթէ պէտք է որ դուն մեռնիս, — և այս բառը հեկեկանքի նման օղբ կը թնդացնէր — դուն նուազ տխրութեամբ պիտի մեռնիս՝ խորհելով որ հոս կը թողուս բարեկամներ՝ որոնք պատրաստ են ժառանգելու քու աշխատութիւնդ, քու չարչարանքդ և եթէ պէտք ըլլայ մահդ: Եւ յետոյ... դուն պիտի յաղթանակես, դուն պիտի տիրապետես: Որքա՛ն խորհրդաւոր են այս ամէնը. սակայն ես իմ հոգիս կը նուիրեմ քեզի, այս մթութիւններուն մէջէն՝ որոնք սրբազան են ինծի համար. որովհետեւ դուն կ'ուզես որ ասոնք մութ մնան, ի՛մ օգտին համար:

Յիսուս, վսեմ շարժումով մը, տարածեց իր ձեռքերը և դրաւ զանոնք դեռատիւ առջկան գլխուն վըրայ, կարծես հոն ժողովել ուղեւոր երկրի եւ երկինքի բոլոր օրհնութիւնները և ըսաւ.

«Ես ալ երբոր երկրէս բարձրանամ, քեզ ինծի պիտի քաջեմ:»

Շուշան ոտքի ելաւ կերպարանափոխուած, որովհետեւ իր անձը ամբողջովին նուիրած էր եւ Յիսուս ընդունած էր այս նուէրը: Իրեն այնպէս կը թուէր թէ իր չուրջը ամէն բան կերպարանափոխուած էր, ամէն բան նոր էր եւ սուրբ: Բան մը ընդունած չէր, սակայն կը զգար թէ բարձրացած եւ երջա-

նիկ էր, որովհետեւ ինք իր բոլոր ունեցածը տը-
ւած էր:

Յանկապատի մը նման բարձրացած կիսաբաց շու-
շանները, մեղկ բուրում մը կը տարածէին մաքուր օ-
դին մէջ...:

ԺԲ

Սիրող սիրտերը յոյսի մշտնջենական աղբիւրներ
ունին իրենց մէջ: Յիսուսի և Շուշանի խօսակցութիւ-
նը՝ տարակոյս չէր թողուր այլ եւս Վարդապետին ա-
ռաքելութեան ելքին մասին: Դեռատի աղջիկը գիտէր
թէ ան «պիտի խմէր այն բաժակը, զոր իր Հայրը կու-
տար», ինչպէս Յիսուս ըսած էր իրեն: Սակայն ի՞նչ
էր այս բաժակը և մինչեւ ո՞ր աստիճան դառն էր ան:
Ասոր վրայ կ'աւելնային խորհրդաւոր գուշակութիւն-
ները. «Թէ յարութիւն պիտի առնէր ան, թէ՛ պիտի
դար գիրենք ալ առնելու, թէ՛ ո՛չ մէկ բան պիտի
կրնար խլել իրենցմէ այս մեծ ուրախութիւնը»: Ան կը
խօսէր մահուան վրայ և մանաւանդ կը խօսէր կեան-
քի վրայ...:

Մինչ Շուշան կը յառաջանար Բեթանիայէն Երու-
սաղէմ երկարող ճամբէն, վերջին մութ ստուերները
տակաւ կը կորսուէին արշալոյսին ցոլքերուն մէջ:
Որքան որ ինք անկեղծ էր ինքզինքը Վարդապետին
գործին նուիրելու փափաքին մէջ, սակայն և այնպէս
ան չէր տեսներ աստուածային խորհուրդը: Եւ ինչ-
պէ՞ս կարելի էր որ տեսնէր: Քսան դարեր վերջը
միայն, մենք կրնանք դատել այս մեծ գործը: Զայն
պաշտենք կամ անտարբեր ըլլանք անոր հանդէպ, վեր-
ջապէս չենք կրնար ուրանալ դայն: Ինչ որ մենք հի-
մա կը տեսնենք ամբողջութիւնով՝ Յիսուսի ժամանա-
կակիցներուն համար, ասոնք տեղի ունեցած են մաս-

առ մաս և օրէ օր: Առաքեալները՝ որոնք շարունակական վկաներն էին Վարդապետին կեանքին, չհասկըցան արդարեւ, մինչև որ «Հոգին Սուրբ անոնց սուրճեցուց ամէն բաները:»

Գամաղիէլ շատ ուշադրութիւնով մտիկ ըրաւ Շուշանի պատմութիւնը: Այս տխուր դուշակութիւնները և սիրով մահուան յօժարիլը, այնքա՛ն երիտասարդ էակի մը համար, շատ տարօրինակ կը թուէին իրեն: Եւ այս բոլորը վերադրեց վաղանցիկ խանդավառութեան մը: Նաեւ այն իրողութեան թէ՛ մեծ հոգիները, որոշ պահերու մէջ, անդիմադրելի ձգտում մը կը զգան իրենց անձերը ամբողջովին զոհեալ:

— Տարակոյս չկայ թէ, ան ինքզինը այժմէն երանութեան մէջ թաղուած կը տեսնէ, ըսաւ Գամաղիէլ Շուշանի: Հրեշտակային էակները պէտք չէ ծերանան: Ամբիծ երիտասարդութեան զոհաբերութեան մէջ՝ այնպիսի բանաստեղծութիւն մը կայ, որուն ոչինչ կրնայ հաւաստարիլ: Անոնք որ գեղեցկութեան դիտութիւնը ունին, անոնք կը զգան ասիկա: Մարդկութեան օրէնքն է այս. դիւցազնական մահ մը մեղ կը սրբագործէ: Երանի՛ անոնց՝ որոնց վրայ կը յարձակի մահը՝ իրենց ծաղիկ հասակին մէջ: Բայց այս բարձրացումը պիտի անցնի Յիսուսի համար, իր գործած հրաշքին մեծ աղմուկին հետ: Ի՞նչ պիտի չահի ան կանխահաս մահով մը: Եթէ ան կ'ուզէ որ իր ստեղծած շարժումը աւելի երկարատեւ ըլլայ, պէտք է որ աւելի տեւական մղում մը տայ անոր: Դուն կը տեսնես որ միշտ և հակառակ մեր կամքին, ան մեզի համար առեղծուած մը կը մնայ: Մարգարէ մըն է անշուշտ: Մեսիա՞, ո՛վ գիտէ: Ինչո՞ւ դուն իրեն չհարցուցիր թէ ինք ի՞նչ կ'ըսէ իրեն համար:

— Կարելի՞ է հարցնել անոր, «Ո՞վ ես դուն.»

անոր, որ ինքզինքը կը կոչէ ճամբան, ճամարութիւնը և կեանքը: Ան ինծի բացատրեց թէ շատ մը բաներ՝ հիմա չէի կրնար հասկնալ ես: Ան շուտով փառաւոր աստուածային յայտնութիւն մը պիտի ընէ մեզի: Ան ինծի խոստացաւ որ ես պիտի աեսնեմ այս ամէնը, քիչ մը աւելի ուշ և որ ան զիս իր լոյսին մէջ պիտի քաշէ, երբ այս երկրէն բարձրանայ...: Երբ այս երկրէն բարձրանայ...: Դուն կը հասկնա՞ս այս բառերը, եղբայր: Իր իշխանութեանը օրուան համար ըսել կ'ուզէ անշուշտ: Պէտք է որ ան մեռնի, ինչպէս մենք ամէնքս: Սակայն ի՞նչ հրաշքներ տեղի պիտի ունենան իր մահուան ատեն և անկէ վերջ: Զարմանալի բաներ պիտի տեսնենք մենք: Ան մեզի պիտի վերադարձուի ալ աւելի բարձրացած և աւելի երջանիկ: Մենք անոր պիտի ծառայենք, այնպէս չէ՞, Գամաղիէլ: Դուն ալ պէտք է այս գործին նուիրուիս ինծի նման, ըլլայ ան փառաւոր կամ անշուք:

— Մանաւանդ որ ան պիտի օգտուի քու խորհուրդներէդ, ընդմիջեց Յովսէփ Արիմատացին՝ որ ներս կը մտնէր զուարթութիւնով: Խաղաղութիւն ըլլայ այս տանս, վարդապետ: Ղազարոս զիս քեզի զըրկեց իմացնելու համար որ Յիսուս Բեթանիայէն հեռացած և անապատէն անդին գտնուող անձանօթ քաղաք մը քաշուած է: Քահանաները իրենց կատաղութենէն կը փրփրին: Որսը ձեռքերնուն պրծած է եւ ասիկա քեզի կը պարտինք:

— Ազատեցա՛ւ, գոչեց Գամաղիէլ սփոփանքի հառաչանքով մը:

— Չէի կարծեր որ յաջողած եմ, մրմնջեց Շուշան շառագունած: Ան ինծի չըսաւ թէ պիտի մեկնէր: Թե՛րեւս ես ամէն բան սխալ հասկեցայ: Այնքա՛ն մտահոգուած էի որ իր խօսքերէն շատերը չսեցի:

Գամաղիէլ ազնիւ հպարտութիւնով մը ժպտեցաւ զւրաւ .

— Խոհեմութիւնը իմաստուններուն հետ սեղան կը նստի եւ ծերերուն յարգանք տուող մարդը ինքզինքը կը զօրացնէ։ Այս երիտասարդ մարդարէն վախճանաւ պատճառ մը չունի, որքան ատեն որ Գամաղիէլի խրատներուն կը հետեւի։ Երթա՛նք առաջին բաժակը առաջարկենք ի պատիւ իրեն։ Հոգիս թեթեւցած կը զգամ։ Այնքա՛ն կ'ողջէի զինքը ազատել։ Կ'ողջէի իրեն համար, ձեզի համար և նաեւ ինծի համար։ Կեանքի մէջ շատ վսեմ խորհուրդներ կան, որոնք պարտականութեան չափ ստիպողական են և յետոյ . . . :

Քանի մը վայրկեան կեցաւ և, իր գէմքը ազնիւ ուրախութիւնով մը ճառագայթելով, ըսաւ .

— Շուշա՛ն, երբ ես վերջին քունովս հանգչիմ, կ'ողջէի որ կարող ըլլաս ըսելու, «Գամաղիէլ ազատեց Յիսուս Նազովրեցին . . . » :

Եւ երբ գինին հալած ոսկիի նման լեցուեցաւ փայլուն գաւաթներուն մէջ, մեծ վարդապետը օրհնութեան սովորական բանաձեւէն վերջ՝ իր աչքերը վեր բարձրացուց և ըսաւ . «Տէ՛ր, Օրհնեալ ըլլաս դուն՝ որ քու լոյսդ մեր վրայ կը փայլեցնես, դո՛ւն՝ որ կ'օգնես մեզի խաւարին բաները որոշելու և կը սորվեցընես հեռու մնալ անոնցմէ։ Օրհնեա՛լ ըլլաս դո՛ւն, որ անմեղ մը ազատելու գաղափարը ներշնչեցիր ինծի, դո՛ւն որ յօժարեցուցիր զիս սիրել զայն՝ որ անգիտակցաբար հեռացուց ինձմէ իմ սրտիս հպարտութիւնը, սիրելու համար զայն իմ անձիս պէս . . . » Եւ աւելցուց մտախոհ . «Իմ անձէս ա՛լ աւելի։»

Շուշան այս ուրախութեան և այս զարմացումին մէջ մնաց բաւական օրեր։ Շատ առանձնացած կ'ապ-

րէր և այդ պատճառաւ այլ եւս չէր լսեր Յիսուսի մասին խօսուածքները։ Ատելութեան և դաւադրութեան խնդիր չկար այլ եւս։ Դեռատի աղջիկը երկար ժամեր կուտար Սուրբ Գիրքը ուսումնասիրելու համար, մանաւանդ մարգարէութիւնները և Սաղմոսները մեծ խրնամքով կը քննէր։

Գամաղիէլ կը ժպտէր այս ուսումնասիրութեան եռանդը տեսնելով, որուն պատճառը կը գուշակէր։ Դժուարին հատուածներու մէջ կ'օգնէր անոր։ Երբայական հին բնագիրը՝ որուն միայն գիտունները կըրնային ղիւրաւ թափանցել, Շուշանի համար ո եւ է գաղտնիք չունէր այլ եւս, շնորհիւ իր եղբօրը օգնութեան։ Զբաղած այս ուսումնասիրութիւններով, Տաճարով՝ և ժողովարանով Շուշանի համար օրերը և չաբաթները կը սահէին արագ և բազմաառարար հանդարտութեան մէջ . սակայն իրականութեան մէջ, ան միայն յոյսով կ'ապրէր։

Վերջին գէպքերէն քիչ վերջ, առաւօտ մը, երբ Շուշան ալիսիւն մէջ նստած էր, Եսայիի թանկագին մագաղաթը ձեռքը՝ արտակարգ շարժում մը իր ուշադրութիւնը գրաւեց։ Արեւելեան այս տուներու տանիքները, ղեռնէն հազիւ քանի մը թիզ բարձր էին։ Այնպէս որ Շուշան կրնար տեսնել փողոցի իրարանցումը իր բոլոր մանրամասնութիւններով։ Զատիկը մօտ ըլլալուն պատճառով, հազարաւոր օտարականներ սովորականին պէս կը խուժէին Սուրբ Քաղաքը։ Բայց Ապրիլի այս առաւօտուն երթեւեկը չէր նմաներ երբեք ուրիշ օրերու երթեւեկին։ Տարօրինակ գերազրգուծութիւն մը կը տիրէր . խուճապով կը վազվզէին և կուրդային պոռոչուքներ կ'արձակէին։ Շուշան կը խորհէր . «Մարդ ինքզինքը Գալիլիայի մէջ կը կարծէ։»

Արդարեւ գրեթէ բոլոր ժողովուրդը՝ որ կը վազէր

փողոցին մէջ, օտարականներ ըլլալ կը թուէին: Անոնք ամէնքն ալ կը խօսէին դաւառի լեզուն՝ որ անանդաշնակ և անտաշ էր: Ինչպէս ըսուեցաւ, Գամազլէի տունը կը գտնուէր Հերովդէսի պալատին ստորոտը. գրեթէ կից արքայական այն հոյակապ կամուրջին որ Սիօնը կը կապէր Մօրիայի արուարձաններուն և մինչեւ Զիթենեաց լեռան առաջին կանանչազարդ զառիթափներուն՝ որոնք շրջակայ չորութեան մէջ գեղեցիկ զանազանութիւն մը կը կազմէին:

Շուշան զարմանքով կը դիտէր որ գրեթէ բոլոր ժողովուրդը կանանչ ձիւղեր կը կտրէր՝ ինչպէս կ'ընէին Տաղաւարահարաց տօնին և դէպի բլուրին բարձունքը կ'ուղղուէր: Խօլ եռանդ մը կը տիրէր, երգերու և աղաղակներու խառնակութիւն մը, տօնական խուճապ մը...: Շուշան ալիսյե՛ն դուրս ելլելով եկաւ պատշգամբին եզերքը: Սակայն անմիջապէս ինքզինքը ծածկեց վանդակապատին ետեւը, տեսնելով Երուսաղէմացիներ և խումբ մը Փարիսեցիներ՝ որոնք կուգային սաստեկով ժողովուրդը եւ անէծքի լուսանքներ արձակելով այս տգէտներուն և անիծեալներուն հասցէին:

Վերը, Զիթենեաց լեռան բարձունքին վրայ կը նշմարուէր փոշիի ամպ մը՝ որ ուրիշ բազմութեան մը գալուստը կ'իմացնէր, Բեթանիայէն և Բեթփաղէէն: Երկու խումբերը իրար միացան և զուարթ թափօրը կ'իջնէր դէպի քաղաք, արմաւենիի ոստեր շարժելով ու ցնծութեան աղաղակներով օդը թնդացնելով, հասկայ ալիքներու նման՝ որոնք կը բարձրանան ու յետոյ կը փշուրին: Հիմա ամէն բան աւելի որոշ կ'երեւէր: Անդուգական էր այս. «Ովսանա, որդի՛ Դաւէթի, Օրհնեալ է ան որ Տէրոջը անունովը կուգայ:» Եւ երգին իւրաքանչիւր պարբերութենէն վերջ կը

կենային, եւ կը կրկնէին, Ալէլուիա, Փա՛ռք քեզ, ո՛վ Նոյա:

Շուշանի սիրտը պայթելու աստիճան կը բարախէր: Այս թագաւորը՝ որուն համար այս փառաւոր մուտքը պատրաստուած էր, ուրիշ մէկը չէր կրնար ըլլալ, բայց միայն Յիսուս Նազովրեցին: Սակայն ինչպէ՞ս տեղի կ'ունենար այս բանը: Ուրեմն ան կը վերադառնա՞ր: Այո՛, ան կը վերադառնար յաղթականի մը նման: Այս էր ուրեմն, որուն մասին դեռ ըսել չէր ուզած իրեն: Ան կը յաղթանակէ՛ր: Ան կը տիրապետէ՛ր: Այս յաղթանակին շունչին տակ, Շուշանի մէջ արթնցաւ իր ժառանգական ամբողջ հպարտութիւնը: Ինքն ալ, ինքը եւս կը ծափահարէր այս օրհնեալ թագաւորը՝ որմէ կը պակսէր միայն մարդկային փառքի այս լուսապսակը. Շուշան շատ աղէկ կը զգար հիմա ասիկա:

Ան սուրբ, ողորմած և քաղցր էր և նաեւ վերջապէս երազուած յաղթականը: Երուսաղէմ ծափահարութիւններով կը դիմաւորէր իրեն արժանի թագաւորը, իր Մեսիան և իր Բրիստոսը: Շուշան առանց վերապահումի բարձրաձայն կ'ըսէր. «Ահա քու թագաւորդ քեզի կուգայ քաղցրութիւնով լեցուն: Այդ օրերուն՝ երկիրը պիտի ցնծայ և կղզիները ծափ պիտի զարնեն: Ժողովուրդներ անոր առջեւ ծովու աւազի նման պիտի ըլլան:» Եւ մանուկներու ձայները՝ ովսանայի թեւերով, դէպի լուսաւոր երկինքը կը բարձրացնէին իր յաղթական երազը:

«Օրհնեալ ըլլայ ան՝ որ Տէրոջը անունովը կուգայ:»

Ա՛ն էր, ահա՛ կը մօտենար: Միայն հարիւր քայլի չափ հեռու իրմէ, այնքա՛ն հեզ ու խոնարհ, նոտած աւանակի մը վրայ — երկրին սովորութեանը համե-

մատ — իր կեցուածքին մէջ չունենալով երբեք թափառորի մը հպարտութիւնը: Եւ միշտ նոյն անչափելի նայուածքը՝ որ կարծես մարդկային խորհուրդներու մակերեսէն անդին կը թափանցէր և ցնծութեան վարդոյրին ետեւ տաքնապի անդունդներ կը նշմարէր:

Շուշան այնքա՛ն խելայեղ ուրախութեան մէջ էր որ չէր կրնար զգալ Յիսուսի տխրութիւնը: Ինք իր երազը կ'ապրէր: Բայց յանկարծ ամօթի զգացում մը ունեցաւ, իբրեւ պարզ հանդիսատես մը ըլլալուն համար, առանց զարդարելու անոր յաղթանակը:

Աւա՛ղ, ժամանակ չկար այլ եւս, ձիթենիի եւ դափնիի գիւղեր կտրելու բլուրին զառթեմութիւն: Վարդապետը կը մօտենար: Շա՛տ ուշ էր հիմա: Իրենց մօտը կամ շրջակաները պարտէզ ալ չկար. վարդերու հոշակաւոր պարտէզէն դատ՝ խոտակրօն չրէտները ուրիշ պարտէզներ չունէին Երուսաղէմի մէջ: Սակայն Շուշան վար իջաւ դրանը առջեւ, հոգ չէ թէ առանց պատրաստութեան, որպէսզի Յիսուս զինքը տեսնէ:

ձերմակ մարմարիոնով սալայատակուած փողոցը, լեցուած էր զուարթ բազմութիւնով մը, սրպղուն պատմութեաններով, ծանր գծաւոր փաթթոցներով, ձեռքերնին լեցուն ծաղիկներով եւ արմաւենիներով: Արեւելեան գիւթիչ տեսարան մըն էր այս, չքնաղ եւ նկարագեղ: Ամբոխը շատ դանդաղօրէն յառաջ կ'երթար, փողոցներուն խճողուած ըլլալուն պատճառաւ: Շուշան անմիջապէս, ուրախութիւնով նշմարեց իր Բեթանիացի բարեկամները: Եւ անոնք սիրալիր նշաններ փոխանակեցին զիրար կանչելու համար: Անոնց մէջ կար կին մը, խիստ գեղեցիկ, որ անբացատրելի սիրոյ արտայայտութիւնով մը, յաճախ կը նայէր ան կողմը՝ ուրկէ Յիսուս պիտի գար:

Ան թաղուհիի մը պէս վեհաշուք էր եւ մանուկի

մը պէս պարզ: Իր վճիտ աչքերը այնպիսի երկնային խանդաղատանքով մը կը ճառագայթէին՝ որ Շուշան չէր կրնար իր նայուածքը հեռացնել այս հրեշտակային գէմքէն: Շուշան ցած ծայնով մը հարցուց Մարթայի.

— Ո՞վ է այս կինը:

Մարթա պատասխանեց.

— Յիսուսի մայրն է:

Շուշան յանկարծական բնազդումով մը, յառաջ նետուեցաւ կիներու ամէնէն անմեղին և ամէնէն քաղցրին քով: Ան ծռեցաւ երկչոտ ու շնորհալի շարժումով մը, և ժամանակին սովորութեան համեմատ, բարեւեց զայն համբոյրով մը: Եւ յետոյ սիրուն ու խոնարհ շարժումով մը, իր պարապ ձեռքերը ցուցնելով ըսաւ.

— Մայր, ես բան մը չբերի մեր թաղաւորին յաղթանակին համար: Սարոնի բոլոր վարդերը՝ է՛ն Կատտիի բոլոր արմաւենիները՝ իր ոտքերուն տակ պիտի ուղէի նետել. բայց իմ յուզումս այնքա՛ն սաստիկ եւ զաւ, որ բոլոր ուրիշ խորհուրդներս ցրուեցան: Հո՛ն է Ան... և ես բան մը չունիմ:

Եւ այն կինը՝ որ Կանայի հարսնիքին մէջ, առաջին հրաշքը գործել տուած էր Յիսուսի, անմեղ ուրախութիւննին աւելցնելու համար, ուղեց ամոքել Շուշանի անկեղծ վիշտը և քաղցր ժպիտով մը ըսաւ.

— Ա՛ն ուրիշ բան մը չպահանջէր բայց միայն մեր սրտերը:

ԺԳ

Այս ուրախութիւնները խոստովութիւններ են եղան: Գամաղիէլ հպարտ դժգոհութիւնով մը իմացաւ Յիսուսի վերադարձը. «Ան չհաւատար մեզի, և կամ մեռնիլ կ'ուզէ», կ'ըսէր: Ամբոխին ովսանանները և ծափահարութիւնները կ'ընդմիջէին նոյն իսկ մեծ վարդապետը, որ իր սովորութեանը համեմատ, իր աշակերտներուն հետ կը ճեմէր տաճարին կամարներուն տակ. այս անկեղծ սակայն շուտ մարող եռանդը բնավ ստահութիւն չէր ներշնչէր իրեն: Ան կը ճանչնար այս ժողովուրդին արտառոց նկարագիրը և յանկարծակի փոփոխամտութիւնը: Մանաւանդ գաւառներէն եկող այս ժողովուրդին նկարագիրը՝ որոնցմով կը կազմուէր Յիսուսի ընկերացող ամբոխը: Ան կը տեսնէր թէ ինչպէ՞ս քահանաները անզօր կատաղութիւնով մը կը փրփրէին և Յիսուսի դիմելով կ'ըսէին.

— Հրաման ըրէ՛ որ լռեն ատոնք:

Աւա՛ղ, յաջորդ քանի մը օրերուն մէջ, Հրէայ վարդապետին անձկութիւնը կրկնապատկուեցաւ: Երկրորդ անգամ ըլլալով Յիսուս Տաճարէն վոնտած էր առուտուր ընողները. երկրորդ անգամ ըլլալով, ստակ փոխողներուն ոսկիի և արծաթի սեղանները տապալած էր մարմարէ գաւիթին մէջ, սա շանթահարիչ և սաստող բառերով. «Ի՞նչ է ձեր տունը աւազակներու այր ըրիք»: Եւ քահանաները իրենց բարկութեան գա-

ղաթնակէտը հասած՝ անոր մօտենալով, հարցուցին չարամտօրէն.

«Ըսէ՛ մեզի, ի՞նչ իշխանութիւնով կ'ընես աս բաները:

Գամաղիէլ կը տեսնէր թէ ամպերը կը կուտակուէին այս երիտասարդին գլխուն վրայ՝ որ կարծես շանթը կ'արհամարհէր: Յոյս մը միայն կը մնար ազնիւ Հրէային համար: Քահանաները ամբաստանելով, բնականաբար Յիսուս ժողովրդականութիւն կը շահէր Փարիսեցիներուն և օրէնքի վարդապետներուն մօտ, քանի որ այս մրցակից ուժերուն միջև սոսկալի ատելութիւն մը կար: Գամաղիէլ առանց ինքզինքին մեծ պատրանք մը տալու, հաշտութեան մը կարելիութիւնը կը յուսար Յիսուսի և Հասիտիմներու միջև: Սակայն այս յոյսն ալ պարապ ելաւ: Անյաղ վաճառականներու վոնմակը, այծերու երամակի մը պէս, խարազանով գուրս վոնտելէն հաղիւ քանի մը օր անցած, Յիսուս միեւնոյն վսեմ բարկութեամբ շողացող աչքերով, միևնոյն փայլակնացայտ լոյսով ճառագայթող ճակատով, շանթահարիչ անէծքներ արձակեց Փարիսեցիներուն եւ զպիրներուն ուղղուած, բոլոր ժողովուրդին ներկայութեանը:

— Յաղթանակին բարձրացումն է որ զինքը կը մոլորեցնէ, կ'ըսէր Գամաղիէլ: Ան կը մոռնայ ամէն զգուշաւորութիւն: Իր խօսքը աւելի կիզիչ է քան կրակէ գաւազան մը: Անտարակոյս ան կը խորհի թէ ժողովուրդին ծայրայեղ եռանդը զինքը պիտի պաշտպանէ վրէժխնդրութեան դէմ — մահուան դէմ: Իր ըսածը ճիշդ է. «Ես այս ժամուն համար եկած եմ»: Բայց եթէ տեսնէր թէ որչա՛փ մօտ է այս ժամը, որքա՛ն նախատալից, արիւնոտ և անխուսափելի, չեմ կարծեր որ միեւնոյն ստոյիկեան անտարբերութիւնը ունենար:

Ան կը խաբէ ինքզինքը: Ան կը կարծէ թէ Աստուծոյ մը ամենակարողութիւնը ունի:

Գամաղիէլ կ'երթեւեկէր խնճոյքի սրահին մէջ, մըմնջելով այս բառերը՝ ընդհատուած երկարատեւ լռութիւններով: Զատկի իրիկունն էր այս: Անհետացող արեւուն վերջին ճառագայթները՝ իրենց կարմրորակ ցուքերը կը նետէին թանձր ապակիներուն վրայ: Շուշան մտիկ կ'ընէր անձկանօք: Ոսկեծաղիկներով ասեղնազործուած նուրբ հագուստ մը հագած էր. իր քօղը վեր բռնուած էր մարգարիտներու երեք շարքերով: Տօներու տօնն էր այս: Ան կը հսկէր վերջին կարգադրութիւններուն վրայ, իր բնութեանը համեմատ կատարեալ ընելով ամէն բան:

Արդէն սեղանին վրայ կարգով շարուած էին, ափիօնոնը՝ տեսակ մը անխմոր հաց, լեզի խոտերը, խոռոսեքը՝ քացախի մէջ թաթխուած պտուղներու խառնուրդ մը, խակիկան՝ խորանին մատուցուելիք գառնուկը կամ ուլը: Աղքատ զբաղիները և քանի մը բարեկամներ հրաւիրուած էին՝ որոնց մէջ էին Յովսէփ Արիմաթացին և Նիկողեմոսը. ամէնը տասը հրաւիրեալներ էին օրինական պատուէրներուն համեմատ: Հակառակ այն սովորութեան որ Հրէաներու տան մէջ կիները առանձին կը ճաշէին, Գամաղիէլ միշտ այնպէս կարգադրած էր որ իր տան մէջ կիները միասին կը ճաշէին: Միայն Հասիտիմներու եւ վարդապետներու խնճոյքներու ատեն իր քոյրը կը զատուէր իրմէ: Զատկի այս իրիկունը, դեռատի աղջիկը իր հիւրերը պատուելու համար, ցած սեղանները պատած էր կարմիր հարսնուկներու պսակներով. ծիրանեղոյն այս գեղեցիկ ծաղիկները՝ կարծես կ'արիւնէին վերջալոյսի ազօտ լոյսին մէջ. մինչ Շուշան, անուշահոտ ծաղկեփունջը թեւերուն մէջ, իր պարզ եւ մաքուր գեղեց-

կութիւնովը, կ'անցնէր հանդարտ քայլերով . . . :

Քանի մը վայրկեան վերջ, Գամաղիէլ շարունակեց.

— Եւ սակայն Յիսուս Նազովրեցին գերիվեր էակ մըն է: Ի՛նչ ճարտասանութիւն: Ի՛նչ զարմանալի բան մըն է քաջութիւնը: Եթէ դուն լսած ըլլայիր այն ազդու ընդդիմախօսութիւնները. կարծես թէ բառերը բնական կերպով կուգային իր չրթունքներուն վրայ. «Դուք տասանորդը կը վճարէք անանուխին, անխոնին և չամանին, բայց կ'անտեսէք բարութիւնը, արդարութիւնը և իրաւունքը:» Կը տեսնե՞ս հեգնութիւնը, այս անհունապէս փոքր բաներուն, բաղդատմամբ յաւիտենական բաներու: Եւ նաեւ սա խօսքերը. «Վա՛յ ձեզի, որ մարգարէներու համար գերեզմաններ կը չինէք, այն մարգարէներուն՝ որոնք սպաննուեցան ձեր հայրերուն ձեռքով և որ կ'ըսէք. եթէ մենք անոնց օրերուն մէջ ապրէինք, անոնց մեղսակից չպիտի ըլլայինք: Օձե՛րու և իժե՛րու ծնունդներ: Ուրեմն դուք ալ ձեր հայրերուն սկսած գործը կատարեալ ըրէք. . . » Կը տեսնե՞ս ինչպէ՞ս կ'արհամարհէ մահը. . . : Այս բոլոր խօսքերը ուղղուած են այն հռչակաւոր դասակարգին՝ որուն ես ալ կը պատկանիմ: Եւ այս խօսքերուն կատարեալ ձգարտութիւն մը ըլլալուն հակառակ՝ ես պարտք զգացի, ես ուզե՛ցի, Յիսուսի հանդէպ բարկութեան զգացումներ ունենալ: Սակայն և այնպէս ես հիացումով համակուեցայ այս աշխոյժ և եռանդուն հոգիին հանդէպ՝ որ վատութիւն և երկդիմութիւն չճանչնար և որ մարդուն իրական խղճմտանքին պահանջները կը դնէ այս ամօթալի կեղծաւորութիւններուն առջեւ: Ա՛ն դեռ բաւական ապրած չէ գիտուններու համբարութիւնը ունենալու համար, որ չափ անգամ յառաջ կուգայ տաղտուկէ և արհամարհանքէ: Շատ երիտասարդ է ան, այնպէս չէ՞. . . : Ընթարտապէս, երբ

առանձին կը մնամ ինքզինքիս հետ, կ'ըսեմ. Ան չառ մե՛ծ է: Բոլոր հոգիովս պիտի ըսէի իրեն. «Յարատեւ է՛, Վարդապե՛տ, որովհետեւ գուն մեր հրէական պատմութեան ամէնէն գեղեցիկ էջը կը գրես: Երբեք մէկը քեզի պէս խօսած չէ՛: Եսայիի հրեշտակը պէտք է դպած ըլլայ քու շրթունքներուդ իր հրավառ կայծովը:» Եւ յետոյ, հակառակ իմ կամքիս պիտի ուզէի պոռալ անոր. «Լռէ՛, զաւակս, անոնք քեզ պիտի ըս պաննեն:»

Շուշան հեւ ի հեւ մտիկ կ'ընէր մեծ վարդապետին որ գեղեցկութեան պաշտումը յառաջ կը տանէր, ան յուզումով մտիկ կ'ընէր առաւօտէն ի վեր, ներքին ձայնի մը, մութ նախազգացումի մը՝ որ մահերգի մը պէս ախուր էր:

Նոյն վայրկեանին հասաւ Յովսէփ Արիմաթացին.

— Խաղաղութիւն ըլլայ քեզի, վարդապե՛տ, գէթ այս իրիկուն անհոգ եղիր, ըսաւ ան: Յիսուս իր աշակերտներուն հետ մեր տունը կը գտնուի ասպնով: Զատիկը հոն պիտի ընէ: Այս կէս օրէ վերջ, ան ինծի զրկեց Յակոբոսը և Յովհաննէսը խնդրելու համար որ իրենց տրամադրութեան տակ դնեմ Քարայիւնան, հասարակած սրահը, դուն գիտես իր համեստութիւնը եւ պարզասիրութիւնը: Սակայն ես զարդարել տուի ալիւյան՝ կարելի եղածին չափ փառաւոր կերպով, — չէ՞ր արժեք որ ասիկա ընէի իրեն համար — և ես զինքը հրաւիրեցի հոն: Շուշան, այն վարդերու փունջը՝ զոր դուն զրկած էիր մօրս, զինի սափորներուն և բաժակներուն մէջտեղ դետեղեցինք: Հանգիստ ըլլանք ուրեմն, ամէն բան կանոնաւոր է:

Շուշան աւելի ազատ չունջ մը առաւ, և գնաց դիմաորելու աղքատ դրացիները՝ որոնք փառաւոր սրահէն ներս կը մտնէին երկչոտութեամբ. սիրալիր բա-

սերով հիւրաւիրեց զանոնք նստելու պատուոյ տեղերը: Գամաղիէլ ողջագուրեց զանոնք. այդ իրիկունը ան մասնաւոր հիւրամեծարութիւնով մը կը կատարէր այս հնաւանդ արարողութիւնները: Շատ մեղմ կերպով կը մրմնջէր Յիսուսի սա խօսքերը, զորս պատահաբար լրսած էր. «Իսկ երբ ողորմութիւն կ'ընէք, մաքուր սրբատով ըրէք ամէն բան:» Գամաղիէլ իրապէս իր ընտանեկան լոյսին քահանան էր, ինչպէս նաեւ անոր պահապանը: Զատիկի այս օրուան մէջ, խաղաղ վեհութիւն մը կը թուէր բլխիլ անկէ:

Բաժակներու օրհնութիւնը և ձեռքերու լուացումը իրարու յաջորդած էին: Խառօսեքին մէջ թաթխուած վայրի խոտերը բաժնուած էին արդէն: Սակայն Նիկոգեմոս դեռ չէր եկած: Եւ ահա որոշուած ժամը հասաւ՝ երբ ընտանիքին ամէնէն փոքր անդամը պէտք էր հարցնէր. «Ի՞նչ կը նշանակեն այս ծէսերը:»

Շուշան իր վճիռ ձայնովը այս հարցումը ըրաւ: Գամաղիէլ իւրաքանչիւր կերակուր հրաւիրեալներուն առջեւ վեր բարձրացնելով, սովորական եղած բացատրութիւնները կուտար: Ան ցոյց տուաւ խոտերը՝ դառն, ինչպէս ստրկութիւնը. ափիօմեկը՝ գերութեան տառապանքի հացը. կարմիր գոյնով խառօսեքը՝ իբրեւ յիշատակ այն չաղախին՝ որով Իսրայէլացիները չինած էին Ռամսէս և Փիթօմ քաղաքները, իրենց գերութեան երկար շրջանին: Եւ վերջապէ՛ս, երբ վարդապետը իր ձեռքերուն մէջ առաւ զատկական գառնուկը, որ նոննիի խաչածեւ ճիւղերու վրայ գրուած էր — մորթուած գառնուկը, երկինքի բարկութիւնը մեղմացընելու համար — Գամաղիէլ խիստ լուրջ երեւոյթ մը առաւ: Եւ քառութեան այս գերագոյն օրէնքին վրայ բացատրութիւններ տուաւ թէ՛ ինչպէս արգարին միջոցաւ մեղաւորները կը փրկուին: Բացատրեց նաև թէ

այս գառնուկը մարգարէական նախատիպարն էր: Մէջ-
բերումները ըրաւ Եսայիէն եւ յիշեց սա նշանակալից
խօսքերը՝ զորս մարգարէն կ'ըսէ Մեսիային բերնով.
«Գառնուկի մը պէս մորթուեցայ և իմ բերանս չբացի:»

Նկարուն և ապակեզարդ նեղ պատուհաններուն
կարմիր շողերը կ'անհետանային արիւնագոյն ցոլացում-
ներու մէջ: Գամաղիէլ կանգ առաւ, աչքերը կիսափակ,
և խոր լռութեան մը մէջ թաղուեցաւ, որ հիմա շատ
սովորական էր իրեն համար: Յովսէփ Արիմաթացին
ցած ձայնով ըսաւ.

— Մեծ վարդապետը կը խօսայ և կարծես թէ շատ
հեռո՛ւ է մեզմէ:

Շուշան պատասխանեց.

— Սակայն ան մօտ է Աստուծոյ: Ան կ'աղօթէ:
Ընթրիքէն վերջը, որ բաւական երկարած էր, երբ
օրհնութեան վերջին բաժակը իրարու կ'անցնէին, Շու-
շան արտօնութիւն խնդրեց, իրենցմէ բաժնուելու:
Գամաղիէլ և Յովսէփ Արիմաթացին առանձին էին՝ երբ
մուտքի դրան տրուած գաղտագողի հարուած մը ա-
նոնց սրտերը թունդ հանեց: Նիկողեմոս տոգոյն եւ
ընկճուած, վաղելով ներս մտաւ և ինկաւ ցած բազ-
մոցներուն մէկուն վրայ: Երբ կարող եղաւ խօսելու,
խեղդուկ ձայնով մը ըսաւ.

— Յիսուս ձերբակալուած է: Զինուորներու զուն-
դը զայն յանձնեց Աննայի և Կայիափայի ձեռքը: Ամէն
բան լմնցած է:

Մահացու լռութիւն մը կը տիրէր Երբ Գամաղիէլ
հարցուց.

— Այս գիշե՞ր իսկ կ'ուզեն դատել զայն:

— Սանհեդրինի անդամներուն մեծ մասը, աճապա-
րանօք ժողովի կանչուած է, յարեց Նիկողեմոս: Ա-
նոնք կ'ըսեն թէ քեզ յարգած ըլլալու համար, չեն ու-
զեր քու հանգիստդ վրդովել:

— Աղէ՛կ, թող այդպէս ըլլայ, ըսաւ Գամաղիէլ
դառնացած: Կեղծաւորնե՛ր, վատե՛ր: Կը կասկածին
ինձմէ...: Իրաւունք ունին կասկածելու...:

— Իմ տա՛նս մէջ ձերբակալեցին զինքը, գոչեց
Յովսէփ բարկութիւնով: Սակայն իմ տունս անբռնա-
բառելի է և այն ապաստանը՝ զոր ես անոր ընծայեցի,
նուիրական էր:

— Գեղսեմանի մէջ ձերբակալեցին զայն, պա-
տասխանեց Նիկողեմոս, ձեռքերը գալարելով: Անոնք
զիտէին որ Յիսուս հոն կ'առանձնանար աղօթելու հա-
մար: Յուզան է, թշուառակա՛նը, որ զինքը մատնած
է: Ես ուզեցի զայն տեսնել հեռուէն: Ո՛հ, այն տխրա-
շունչ թափորը, ջահերու լոյսին մէջ: Յիսուս այնքա՛ն
տոգոյն էր նախատինքներու տակ: Ալ լմնցաւ, լմնցա՛ւ...:

Մահու տագնապ մը կ'երեւէր բարբիներու դէմ-
քին վրայ:

— Աստուած է դատաստան ընողը, ըսաւ վերջա-
պէս Գամաղիէլ թաղձալից ձայնով մը և Աստուած ար-
դար դատաւոր մըն է: Ան երբեք իր Քրիստոսը չարե-
րուն ձեռքը չպիտի մատնէ: Այս երիտասարդին երազը
շատ գեղեցիկ էր...: Գացէ՛ք անոր քով, ըսէ՛ք ինձի
եթէ կարելի է տակաւին փորձ մը ընել: Գացէ՛ք անոր
քով, և եթէ նոյն իսկ հազարէն մէկ յոյս մը ըլլայ,
կանչեցէք ինձի:

Յովսէփ Արիմաթացին և Նիկողեմոս անյայտացան
զիշերուան մթութեան մէջ:

Գամաղիէլ դանդաղ քայլերով ուղղուեցաւ Շուշանի
սենեակը: Ան տասը տարիներ աւելի ծերացած կ'երե-
ւէր: Վարանոտ կեցաւ անոր յարկաբաժինին մուտքին
առջեւ: Ակնթարթի մը մէջ իր աչքին առջեւ պատկե-
րացաւ Քրիստոսի և դեռատի աղջկան առաջին հանդի-
պումը՝ իրիկուան մը դէմ, լճին եզերքի դարատափին

վրայ. այն ատեն, ինք զգացած էր որ Շուշան իր անհատական կեանքի առաջին թռիչքը կ'առնէր ու կը հեռանար իրմէ: Որչա՛փ տառապած էր ինք այդ միջոցին: Բայց և այնպէս, այսօր աւելի կը տառապէր: Իր աչքին առջեւ կուգային վերջին տարիներու բոլոր տեսարանները: Եւ կը յիշէր թէ ինչպէ՛ս այս երիտասարդ օտարականը կամաց կամաց զինքը իրեն քաշած էր, լոկ իր հոգիին գեղեցկութեան զօրութիւնովը, թէ ինչպէս ինքը՝ ակամայ յափշտակուած էր անկէ եւ կը սիրէր զայն մեծ խանդաղատանքով մը:

Այս սոսկալի լուրը Շուշանի յայտնելու քաջութիւնը կը պակսէր իր քով: Վայրկեան մը մտիկ ըրաւ անոր ընդհատ և անհանդարտ շնչառութիւնը այս տենդագին գիշերուան մէջ: Աւա՛ղ, ի՞նչ վիշտեր կը սպասէին դեռատի աղջկան համար: Այս փոքրիկ և դիւրաբեկ հոգին ապաստանած էր Յիսուսի զօրեղ հոգիին մէջ՝ ինչպէս երկչոտ թռչուն մը կ'ապաստանէր ապառափին ծերպին մէջ: Թերեւս ան պիտի խորտակուէր այս հարուածին տակ: Գամաղիէլի աչքերը մթազնեցան: Ան իր ձեռքերը բարձրացուց և յուսահատ պաղատանքով մը աղօթեց.

— «Կ'աղաչե՛մ, Տէ՛ր, գթա՛ ինձի, քու ծառայիդ, և ազատէ՛ Յիսուսը, եթէ կարելի է:»

ԺԴ

Հետեւեալ առաւօտուն կանուխ, երբ Շուշան արթնցաւ, մեծ զարմանքով իմացաւ որ Գամաղիէլ կէս գիշերին մեկնած էր և տակաւին չէր վերադարձած: Անձկութիւն մը պատեց զինքը: Իր կրկնակի հարցումներուն ծառաները պատասխանեցին թէ՝ վարդապետը ստիպողական գործի մը համար կանչուած էր և կը խնդրէր իրմէ որ անհանգիստ չըլլայ ու մինչեւ իր վերադարձը տունէն չհեռանայ: Չարաշուք նախազգացումով մը լեցուած՝ դեռատի աղջիկը ի զո՛ւր փորձեց սպասել իր եղբօրը վերադարձին, սակայն շատ չանցած, անմիջական և անդիմադրելի զօրութենէ մը զուած, արագօրէն սեւ քօղ մը նետեց գլխուն վրայ և ինքզինքը տունէն դուրս գտաւ:

Ժողովարանները դոց էին տակաւին, առաւօտեան այդ ժամուն: Սակայն Զատիկի պատճառով, Տաճարին մեծ դուռները ամբողջ գիշերը բաց կը մնային: Եւ թէև սովորութիւն էր Տաճարը ելլել, աւելի զո՛հ մատուցանելու քան թէ աղօթելու համար, սակայն և այնպէս, Շուշան աճապարանքով Տաճարէն ներս մտաւ, յուսալով քիչ մը խաղաղութիւն գտնել հոն՝ ուր Եհովային ստուերը կը սաւառնէր:

Օրուան առաջին պահն էր: Տխուր երկինք մը միօրինակ ամպերով ծածկուած, մեղամաղձոտ երեւոյթ մը տուած էր քաղաքին՝ որ նոր սկսած էր արթննալ: Քանի մը սակաւաթիւ անցորդներ ալ կ'ելլէին դէպի

Մորիայ: Շուշան անցաւ հեթանոսներու ընդարձակ գաւախթէն, նաեւ կիներու գաւախթէն և վանդակապատին կռթնած՝ ջանաց կարելի եղածին չափ մօտ ըլլալ Սըրբութիւն Սըրբութեանցին՝ որ հիմա պարապ էր, թէեւ ուրիշ ատեններ հոն կը գտնուէին Աստուծոյ և Իսրայէլի միջեւ եղած դաշինքին բոլոր նշանները — օրէնքին Տախտակները, Տապանակ Ուխտին եւ Ահարոնի Գաւազանը — դեռատի աղջիկը փորձեց աղօթել: Ան կ'ուզէր միտքը բերել Շեման, առաւօտեան աղօթքը՝ զոր ինք պէտք էր արտասաներ այս ժամուն. սակայն միտքը չփոթած էր և բառերը կը հեռանային իրմէ, իր ճակատը կ'այրէր: Ան հազիւ կրնար երկա՛ր ընդմիջումներով կրկնել. «Տէ՛ր, երեսդ մի դարձնէր ինձմէ,» և անձկութեամբ իր շուրջը կը նայէր, գտնելու համար բարեկամ դէմք մը: Ո՛չ մէկը կուգար:

Յանկա՛րժ, այդ միջոցին, տարօրինակ կերպարանք մը իր ուշադրութիւնը գրաւեց: Շուշան կը յիշէր զայն տեսած ըլլալ ուրիշ ատեն — սակայն ո՞ւր, ե՞րբ — և մարդը կը յառաջանար վայրագ դէմքով մը, ցցուած մաղերով և աչքերը սեւեռած: Տաճարին իշխաններուն ժողովարահէն զուրս կ'ելլէր ան, կցկտուր և անիմաստ բառեր արտասանելով: Անցաւ Շուշանի մօտէն, առանց զայն տեսնելու, յիմարի մը պէս կրկնելով սա բառերը. «Մեղանչե՛ցի, մեղանչե՛ցի, իմ մեղքս խիստ մեծ է:» Եւ մեքենական շարժումով մը, ան՝ բան մը կը սրբէր իր շրթներէն, բա՛ն մը, կիզիչ և անտեսանելի. կարծես թէ պատուել կ'ուզէր իր շրթունքը: Դեղեւուն քայլերով ան յառաջացաւ դէպի դուռը, յետոյ, յանկարծական շարժումով մը, ետ եկաւ մինչեւ Իսրայէլի գաւախթին մուտքին քով և խորանին դարձած, բոլոր ուժովը նետեց ափ մը արծաթ դրամ, անսահման վշտի արտայայտութիւնով մը: Դրամները ցրուեցան մար-

մարիոնին վրայ, հնչուն ձայնով մը. այդ ձայնէն աւելի բարձր պայթեցաւ մարդուն աղիոգորմ ձայնը. «Արեա՛ն գի՛նը:» Եւ յետոյ ցած ձայնով և դժուարութիւնով աւելցուց, կարծես թէ փնտռելով այն շեշտը՝ զոր ինքը արդէն լսած էր. «Յուզա՛, համբուրելով կը մատնես Որդին Մարդոյ... համբուրելով:» Մարդուն ձայնը անհուն քաղցրութեան շեշտ մը ստացած էր: Սակայն այս սիրով լեցուն բառերուն ազդեցութեան տակ, յուսահատութեան նոր նուաշ մը եկաւ իր վրան և գոչեց. «Ողջո՛յն քեզ, Վարդա՛պետ,» և մխրճուեցաւ ազօտ կիսաստուերին մէջ, յիմար խնդուքով մը՝ որ հեկեկանքէ մը աւելի կսկծալի էր: Եւ անդդայ քահանաները կը ժողուէին ցրուած դրամները...:

Շուշան վախէն քարացած, լուռ կը մնար: Զարհուրելի լոյս մը կը ծագէր իր մտքին մէջ. Յուզա՛ն, Յուզա Իսկարիփօտա՛ցին, ուրեմն, ան մատնած էր իր Վարդապետը: Վայրկեան մը սարսռաց այս հարուածին սաստկութեան տակ: Յիսուս բռնուա՛ծ էր: Յիսուս քահանաներուն ձեռքին մէջն էր: Այդ պահուն միայն ան հասկցաւ թէ՛ մարդ ո՛ր աստիճան կրնայ տառապիլ առանց մեռնելու: Սակայն երկար չտեսեց իր մտքի այս շուարումը: Քաջասիրտ աղջիկը, յանկարծական թափով մը, դարձեալ ինքզինքին տէր եղաւ: Ո՞ւր էր Յիսուս: Ո՞ւր կրնար ըլլալ ան: Ուրեմն Գամաղիէլ զայն փնտռելու գացած էր գիշերուան մթութեան մէջ: Ինչո՞ւ լուռ մը տուած չէր իրեն: Ի՞նչ պատահած էր արդեօք երէկուրնէ ի վեր: Շուշան Տաճարէն դուրս ելած կը յառաջանար անստոյգ քայլերով և հազիւ ինքզինքը կանգուն պահելով: Չէր համարձակեր իր բոլոր տիքը նայիլ եւ ոչ ալ կը համարձակէր հարցումներ ընել...:

Սակայն մարդոց խումբեր հետզհետէ կը ստուա-

բանային և կ'ուղղուէին դէպի Անտոնիայի աշտարակը՝ որ կը գտնուէր Մորիայի և Տաճարին հիւսիսային կողմը և ուր կը բնակէր Հռովմայեցի կառավարիչը, Պոնտացի Պիղատոս։ Անոնք, ծիծաղելով և զիրար հարցաքննելով կ'երթային, դիտելու համար հետաքրքրական տեսարան մը։ Քահանաներն ալ խառնուելով այս ամբոխին, կը գրգռէին ժողովուրդը սա նենգամիտ խօսքերով՝ որոնք Շուշանի կը յայտնէին սոսկալի իրականութիւնը։

— Այս մարդը ձեզ կը մոլորեցնէր։ Մենք ձեզ ատենին բռնեցինք զայն։ Ան, տկար հոգիները կը հրապուրէր իր դիւային հրաշքներովը։ Հռովմ շատ չուտ կը յուզուի։ մեծ վտանգէ մը ազատած ենք մենք։

Ժողովուրդէն շատեր այս խօսքերուն հաւանութեան նշան կուտային իրենց գլուխը շարժելով։ Ոմանք ալ կը դողային և ինքզինքնին կը ծածկէին։ Շուշան հեռուէն հետեւեցաւ անոնց։ Որոշա՛պէս, անոնք կ'երթային հոն՝ ուր Յիսուս տարուած էր։

Շուշան դժուարաւ կը քալէր, գրեթէ անգիտակից իր շուրջը պատահածին։ Ոչ մէկը անոր ուշադրութիւն կ'ընէր։ Տակաւին իր ականջներուն կը հնչէին անցեալ օրերու սա բացագանչութիւնները. «Ովսաննա՛, Որդի Դաւթի, Օրհնեա՛լ է ան որ Տէրոջը անունովը կ'ուգայ։» Ուրեմն, այդքա՛ն հեռացած և հին օրերու կա՛րգը անցած էին արդէն այն չորս օրերը։ Քանի՛ կը յառաջանար Շուշան, այս անգամ ուրիշ աղաղակներ կը լսէր. կատաղի աղաղակներ, ատելավառ աղաղակներ, թէ և տակաւին անհասկնալի...։ Կապաթայի ընդարձակ հրապարակը բազմութիւնով ծածկուած էր։ Հոն էր Երուսաղէմի ամբողջ գահինիկ դասակարգը եւ աւա՛ղ, հոն էին նաեւ մահապատիժ գործադրող պաշտօնեաները. ինչպէս նաեւ Իսրայէլի առաջնորդները, մեծ քա-

հանայապետները, փարիսեցիները, դպիրները, ամէ՛նքը, ամէ՛նքը, իրենց դէմքերուն վրայ ունենալով դիւային ատելութեան արտայայտութիւն մը։ Շուշան հասաւ Հռովմէական շէնքերը շրջապատող սիւներու առաջին շարքին քով և անկիւն մը պահուրտեցաւ բուրովին անտեսանելի։

Զօրանոցներու, պալատներու և աշտարակներու հսկայ ամրոցը կը կանգնէր իր առջեւ։ Զիշդ իր դիմացը կը գտնուէր այն շէնքը՝ ուր կը բնակէր Հռովմայեցի կառավարիչը, Երուսաղէմի մէջ իր կարճատեւ բնակութեան միջոցին։ Հոն կը գտնուէր ան հիմա, տօնական օրերու մէջ ան ստիպուած էր Սուրբ Քաղաքը գալ, որովհետեւ յաճախ խռովութիւններ կը պատահէին այս անհամար բազմութեան մէջ՝ որ շատ անգամ մէկ միլիոնէ աւելի կ'ըլլար։ Հոյակապ պալատ մըն էր իր բնակարանը։ Կամարակապ նրբանց մը՝ որ պատշգամբի կը նմանէր, կ'երկաբէր իւրաքանչիւր յարկերուն երկայնութեամբ։ Պալատը միթին երեւոյթ մը ունէր. փակուա՛ծ ու լո՛ւռ։

Աղաղակները վերսկսան հիմա աւելի որոշ, ինչպէս շանթի մը պայթումը. «Խա՛չը հանէ ատիկա, խա՛չը հանէ ատիկա։» Կիները կը խնդային իրենց բնական եղով Արեւելեան ստրուկներու ցածութեամբ։ Անհաւ կայիափա, ամբարտաւան ու գոհ նայուածքներ կ'ուղղէին։ Կայիափա դադտնի գործակալներ զրկած էր ամէն կողմ, և ամէն անգամ որ ասոնք անտաք բերներու կը հանդիպէին՝ վերստին կը հնչեցնէին մահուան ահազանքը։ Այս ստրուկ հոգիները, բարձրէն տրուած հրամանով կը գործէին։ Շուշան կը խորհէր. «Աստուած հեռացա՛ծ է մեզմէ։»

Յանկարծ, առաջին յարկի նրբանցքի մեծ դռներէն մէկը ուժգնօրէն բացուեցաւ, եւ Պիղատոս երեւ-

ցաւ վանդակապատին առջեւ: Փոքրակազմ ու թխադէմ մարդ մըն էր ան, մազերը կարճ և շուրջանակի կտրուած՝ Հռովմէական սովորութեան համեմատ: Իր վրան առած էր ծիրանիով եզերուած բուրդէ պատմուճան մը: Ապստամբութեան նմանող այս շարժումը՝ զինքը ձանձրացուցած և նեղած կ'երեւէր: Ան, դաժան ակնարկով մը, բարձրէն դիտեց այս ցնորած ժողովուրդը: Յանկարծական լուծիւն մը տիրած էր ամբոխին վրայ: Պիղատոս խիստ ձայնով մը խօսեցաւ.

— Ահա՛, զանիկա դուրս կը բերեմ ձեզի որ զիտնաք վերջապէս թէ ես անոր վրայ դատապարտութեան արժանի յանցանք մը չեմ գտներ:

Անունովը չկոչեց զայն. անուն տալու պէտք չկար: Երկար ատենէ ի վեր մենամարտը յառաջ կը տարուէր իր և մարդ կոչուած զազանին միջեւ՝ որուն ձեռքէն խելը կ'ուղէր խեղճ որսը: Քիչ մը մէկ կողմ քաշուեցաւ: Շուշան մրմնջեց. «Աստուած իմ, Աստուած իմ, ազատէ զիս այս ժամէն:»

Պիղատոս նշան մը ւերաւ: Անմիջապէս իր ետեւէն լսուեցան տապարաւոր զինուորներուն փութկոտ քայլերը և Յիսուս յառաջ գալով կեցաւ միայնակ, կեդրոնական կամարին տակ:

Յիսուս, իրապէս Յիսուսն էր ան: Գիշերուան սարսափները զինքը այլախօսած էին. սակայն միշտ Ինքն էր, նոյն հեզ մարդարէն...: Անոր ուսերուն վրայ ծիրանի պատմուճան մը ձգած էին. իր մարմինը կը դողդղար տակաւին ձաղկումի տանջանքներէն և իր ամէն մէկ քայլը հետք մը կը թողուր մարմարէ սալաշատակին վրայ: Փուշերէ պսակ մը դրուած էր իր գլուխը: Արիւնի կաթիլները, մազերուն մէջէն յամբօրէն կը վազէին իր աստուածային դէմքին վրայ: Ան, վեր վերցուց իր կապուած ձեռքերը, աշխատելով

աբեւել արիւնն ու արցունքը, որ զինքը կը կուրցնէին. սակայն չկրցաւ երկարել զանոնք մինչեւ իր դէմքը և վար ձգեց իր թեւերը, զարմանալի համակերպութիւնով մը: Խոշտանդումներու մէջէն, նախատինքներու մէջէն՝ Քրիստոսի անպատմելի գեղեցկութիւնը կը ճառագայթէր և իր ամբողջ էութիւնը, վիշտերու մէջ ընկղմած, կը պահէր իր աստուածային վեհափառութիւնը:

Շուշանի ամբողջ հոգին ապաստանած էր իր այն երկա՛ր նայուածքին մէջ՝ զոր սեւեռած էր Յիսուսի վրայ: Ան տեսած էր Յիսուսը, փառքի մէջ երջանիկ ու յաղթական, առատօրէն ցրուելով հրաշքի չքնաղ ծաղիկները: Ան տեսած էր նաեւ զայն, աղնիւ, խորհրդաւոր և բարձր: Տեսած էր երբ յափշտակուած ամբոխը կը ծափահարէր ու կը գովաբանէր զայն օրհնութեան երգերով: Եւ հիմա... վիրաւորուած, նախատուած, ծաղրու ծանակ եղած այս էակը, տակաւին իր նայուածքին մէջ կը կրէր յաւիտենական ամբողջ գաղտնիքները: Այս էակը՝ որ կը սարսուար մահուան աղաղակները լսելով՝ որոնք աւելի իր սրտին կ'ազդէին քան թէ իր մարմինին, այս էակը, կը տիրապետէր ամէնուն վրայ և խիստ բարձրէն: Ինչ բանի վրայ կը խորհէր ան այս լուծեան մէջ: Ինչ զօրութիւն զինքը այսպէս հեռու կը պահէր արհամարհոտ ու գոռոզ ըլլալէ և կ'ընէր խաղա՛ղ, համբերատա՛ր ու քաղցր, հակառակ ամբողջ ժողովուրդի մը ուրացումին. նախատինքներուն տակ անոնց՝ զորս ինք կը սիրէր: Շուշան կը մրմնջէր բողբոջ սա բառերը. «Ինչո՞ւ չես լուսաւորեր ատոնք, դո՛ւն, որ ի ծնէ կոյրին աչքերը բացիր: Կամ ինչո՞ւ չես շանթահարեր զանոնք, դո՛ւն, որ Ղազարոսին յարութիւն առնել տրւելի: Նշան մը տուր մեզի, նշան մը, որ զիտնանք թէ

Աստուած քեզ երեսէ չէ ձգած: Եւ յետոյ մեռի՛ր եթէ պէտք է որ մեռնիս. սակայն ո՛չ այս նախատինքնաբուն մէջ, ո՛չ այս խուժանին ծաղրանքին նշաւակ...:

Սոսկալի աղաղակ մը բարձրացաւ կրկին. «Վերցո՛ւր, վերցո՛ւր, խա՛չը հանէ ատիկա:» Վայրենի ոռնում մըն էր այս, կատաղութեան եւ ատելութեան ծայրագոյն աստիճանին հասած:

Յիսուս վայրկեան մը գոցեց իր աչքերը: Յետոյ կրկին բացաւ զանոնք վշտագին սիրոյ աննկարագրելի արտայայտութիւնով մը: Թերեւս ան կ'ուզէր փնտռել բարեկամ սիրտ մը, այս անդուստ բաղմութեան մէջէն: Թերեւս ան կը համրէր թիւը անոնց՝ որոնք դարերու ընթացքին պիտի դային պաշտելու զինքը՝ իր ծիրանի պատմութեանն տակ, ձեռքերուն մէջ եղէգէ գաւազան մը բռնած...:

Շուշան ծունկի եկաւ դողդոջուն եւ մրմնջեց. «Ով իմ Տէ՛րս, իմ Տէ՛րս, այսօ՛ր աւելի քան երբեք:»

Եւ Պիղատոս ըսաւ պաղութեամբ.

«Ահա՛ մարդը...:»

ԺԵ

Երբ Շուշան սթափեցաւ, ինքզինքը գտաւ անծանօթ տան մը մէջ: Գամաղիէլ անձկութեամբ ծռած էր անոր մահիճին վրայ ու կը սպասէր անոր զարթնումին: Նախ տրտում նայուածքներ ուղղեց Շուշան իր շուրջը, յետոյ ճանչնալով իր եղբայրը, զայն աւելի մօտ կանչեց իրեն եւ ըսաւ.

— Դո՛ւն ամէն բան ըրիր զայն ազատելու համար, այնպէս չէ՞:

— Ամէն բան, ըսաւ վարդապետը տխրութիւնով, եւ եթէ չյաջողեցայ, դոնէ այն միտթարութիւնը ոռնինք թէ ան հիմա աւելի քիչ կը տառապի: Դրամի զօրութիւնով, զինուորները յանձն առին թմրեցուցիչ ըմպելի մը տալ անոր, որպէս զի չզգայ իր վերջին չարչարանքները:

— Ան չպի՛տի ընդունի այդ, ըսաւ Շուշան, աչքերը յառած պարապութեան մէջ: Ան կ'ուզէ տառապիլ...:

— Հիմա օրուան վեցերորդ ժամն է մօտաւորապէս եւ դուն նուազած ես գրեթէ այն վայրկեանէն ի վեր երբ ես Կապալթա կը հասնէի: Աշակերտներէս մին այդ միջոցին հոն գտնուելով մեզ հիւրընկալեց:

Շուշան ձիգ մը ըրաւ ինքզինքը վեր բռնելու եւ հարցուց.

— Ո՞ւր խաչեցին զայն:

— Մահապատիժներու սովորական տեղը, Գողգոթայի վրայ, պատասխանեց իր եղբայրը, բայց մի՛ խորհիր այս սոսկալի բաներուն վրայ: Յաւէտ խորհէ՛ թէ լուսաւոր հոգի մըն էր ան, թէ Աստուած անոր աչքերէն բոլոր արցունքները պիտի սրբէ յաւիտեան:

Շուշան դժուարաւ ոտքի ելաւ և ըսաւ.

— Պէտք է որ հո՛ն երթամ:

— Ո՞ւր, հարցուց Գամաղիէլ սարսափահար:

— Յիսուսի քով: Պէ՛տք է որ մեռնելէն առաջ անգամ մըն ալ տեսնեմ զինքը: Ես խոստացած եմ հետեւիլ իրեն և ինքզինքս նուիրել իր գործին:

— Սակայն իր գործը կը մեռնի իրեն հետ, խեղճ պղտիկ, գոչեց Գամաղիէլ: Ո՞ւր կը կարծես որ պիտի ըլլան խաչեալի մը աշակերտները:

— Պէ՛տք է որ հո՛ն երթամ, կրկնեց Շուշան հաստատ որոշումով մը: Ոչ մէկ բան կրնայ արգելել զիս: Պիտի մեռնի ան, եղբայր, կը զգա՞ս թէ ի՞նչ ըսել է ասիկա:

— Սակայն սոսկալի է տեսարանը, դուն չպի՛տի կրնաս տոկալ ատոր: Եւ մանաւանդ պժգալի խուժան մը, Երուսաղէմի ամբողջ ստորին դասակարգը զայն շրջապատած են:

— Պիտի երթամ հո՛ն, հրավառ ածուխներուն վրայէն քալելով, ըսաւ Շուշան մեղմ ձայնով մը: Դուն մի՛ դար: Աւելի պիտի տառապիմ եթէ զգամ որ դո՛ւն հոն ես: Մի՛ վախնար, ես զօրաւոր եմ: Գթա ինծի և թոյլ տուր որ երթամ: Ոչ մէկուն խօսքը կրնամ մտիկ ընել... նոյն իսկ քու խօսքերդ: Եւ չեմ կրնար լա՛ւ:

Գամաղիէլ, վախով և արգահատանքով լեցուած, թոյլ տուաւ անոր որ մեկնի, յանձնելով զայն իր ե-

րիտասարդ աշակերտին և ծերունի կնոջ մը՝ որոնք ևս Գողգոթա կ'երթային: Շուշան կը քալէր դէպի մահապատիժն տեղը, նոյն իսկ առանց գիտնալու թէ իրեն ընկերացողներ կային: Ճամբան, որ Անտոնիայի Բերդին ետեւէն մինչև պարիսպին շրջափակը կ'երկարէր շատ նեղ ու քարոտ էր: Դեռատի աղջիկը կը քալէր շատ արագ, աչքերը կիսափակ և որպէս թէ տագնապալի երազի մը մէջ:

Քանի՛ կը մօտենար Գողգոթայի, զարհուրելի և նորանշան երեւոյթներ իրարու կը յաջորդէին: Ոռշոր ամպեր կը կուտակուէին փոթորիկի մը շունչէն հալածուած. մթութիւնը կը թանձրանար հետզհետէ. առանց ճառագայթներու արեւը՝ կարծես թէ այս ստուերին մէջ արիւնի հսկայ բիծ մը կը դնէր, հովին զօրաւոր սոյլերը՝ հեծեծանքներու նման օղբ կը պատռէին. կատաղի մարիկ մը, փոշիի կուրցնող յորձանքներ յառաջ կը բերէր:

Շուշան և իր ընկերները դժուարաւ կը տեսնէին իրենց հետեւելիք ճամբան. անոնք բնաւ չէին խօսեր: Բլուրին կողին վրայ հաւաքուած մարդիկը՝ որոնք ուրիշի մը տառապիլը աւելի մօտէն տեսնելու հաճոյքը կը վայելէին՝ ապշած և ահաբեկած էին: Շատերը վար կ'իջնէին թաւաղաղոր: Շուշան աննշմար անցաւ այս խեղակորոյս խումբերուն մէջէն: Ան վերն էր հիմա, Գողգոթա լեռան վրայ. հո՛ն, առանց իր աչքերը վեր վերցնել համարձակելու մըմնջեց. «Տէ՛ր, քիչ մը զօրութիւն տուր ինծի:»

Եւ ա՛հա Շուշան ինքզինքը գտաւ կնոջ մը դիմացը՝ որ կայնած էր խաչերէն մէկուն ներքեւ: Շուշան ճանչցաւ Յիսուսի մայրը: Իր որդւոյն իւրաքանչիւր ցաւի գալարումը, կը ցոլանար արցունքներէն ակօսացած իր ամբիծ դէմքին վրայ: Հո՛ն էր

ան, ձեռքերը միացուցած յուսահատութեան մէջ, տեսնելով մեռնիլը իր սիրականին և առանց կարենալու գոնէ իր կուրծքին վրայ կոթնցնել անոր արիւնոտ գլուխը, առանց կարենալու գոնէ արգիլել անոր ուղղուած անգութ խօսքերը, հոն էր Յիսուսի մայրը, իր խաչին տակ կայնած ու զայն կը դիտէր: Եւ Շուշան հասկցաւ թէ Մօրը և Որդիին միջեւ բառերը կարեւոր չէին, թէ անոնք հոգիէ հոգի կը խօսէին և թէ այս անանուն տագնապը, վայրկեանէ վայրկեան աւելի կը խորունկցնէր իրենց փոխադարձ սէրը...:

Երեք խաչեր ցցուած էին փոթորկալից երկինքին դէմ: Սակայն Շուշան մէկը միայն տեսաւ անոնցմէ, մէկը, որուն վրայ հեղահամբոյր Վարդապետը կը հարաւարուէր: Յիսուսի գլուխը իր կուրծքին վրայ ինկած էր և հակառակ իր բազմաթիւ վերքերուն՝ անոր մարմինին կապարի գոյն մը առած ըլլալը որոշ կը տեսնուէր, այնպէս որ Շուշան դողահար հարցուց ինքզինքին թէ ան կ'ապրէ՞ր տակաւին: Ան չէր երեւակայած այս տեսարանին ահաւորութիւնը: Փուշուրով և խաբաղանքներով բղքտուած մարմինը կ'արիւնէր խաչափայտին վրայ: Եւ ահագին գամերով խաչին վրայ գամուած ձեռքերէն ու ոտքերէն կը կաթէին արեան խոշոր կայլակներ. այդ յամբաբար ինչ կող կաթիլները՝ Շուշանի հոգիին մէջ կը պեղէին վշտի անդունդներ: Այնքան մօտ ըլլալով խաչին, հազիւ կը տեսնէր զայն, որովհետեւ ամենախոր աղջամուղջ կը պատէր հիմա ամբողջ երկիրը: Սակայն Շուշան կ'ուզէր Յիսուսի դէմքին նայիլ, ուստի աւելի մօտեցաւ խաչին և մութին մէջէն իր աչքերը վեր բարձրացուց: Արցունքներու և արիւնի մէջէն, Յիսուս իր աստուածային նայուածքը սեւեռած էր իր վրայ, երախտագիտութեամբ և օրհնութեամբ լեցուն:

Աննա, Կայիափա, Սամուէլ, Իսաքար և Քաթերաները ու Ֆապիները, զաղրելի խումբ մը կազմած էին խաչին մօտ: Անոնք եկած էին նախատելու զայն որ հիմա դամուած կը մնար անպաշտպան՝ անոնց ատելութեան նշաւակ, զոհ մը որուն հետ կրնային խաղալ մինչեւ իր մահը, հեգնելով եւ արհամարհելով զայն: Անոնք կ'ըսէին.

«Ուրիշները ազատեց ու ինքզինքը չկրնար ազատել:»

«Այդ խաչէն վա՛ր իջիր, և մենք քեզի պիտի հաւատանք:»

«Աստուծոյ յուսացեր է: Հիմա թող Աստուած փրկէ զինքը, քանի որ կ'ըսէր թէ, 'Ես Աստուծոյ Որդին եմ':»

Շուշան սարսուաց ուժգնօրէն: Այս խօսքերը ասկէ առաջ ալ լսած էր, սակայն ո՛ւր: Զարհուրելի լուծութիւն մը պատեց զինքը, նախանշանը բարոյական մեծ ձգնաթամբերու. այն լուծութիւնը որ կը սաւառնէր խաւարին վրայ, երբ Աստուծոյ ձայնը հնչեց և լոյսը դուրս ժայթքեցուց խաւարէն, մէկ հզօր բառով մը:

Եւ անա՛ օրհասականի ձայնը բարձրացաւ.

«Աստուած իմ, Աստուած իմ, ինչո՞ւ զիս թողուցիր:»

Շուշանի հոգիին մթութեանը վրայ, տարակոյսին, անստղծութեան և սարսափին վրայ, յաւիտենական լոյսը ծագեցաւ: 22րդ սաղմոսը, որ կը սկսէր Քրիստոսի արտառանուած այս բառերով, յանկարծ հրեղէն գիրերով գրուեցաւ իր առջեւ: Գերազանցօրէն մեսիական սաղմոսն էր ան: Շուշան հիմա կը հասկնար անոր նշանակութիւնը. այս ծաղրուած ու նախատուած մարդը՝ որուն անպատմելի ցաւերը կ'երգէր Դաւիթ, Քրիստոսն էր, Աստուծոյ Որդին էր: Ամբողջ Իսրա-

բայելը իր հպարտութիւնովը մոլորած էր: Քրիստոսի թագաւորութիւնը՝ հոգիներու թագաւորութիւնն էր: Շուշան ծունկի եկաւ, կրկնելով պաշտումի սա բառերը. «Ասիկա Մեսիան է, Աստուծոյ Որդին»: Եւ իր հոգիին խորէն ան կրկնեց հետեւեալ համարները մի առ մի, սրբազան երկիւղածութիւնով մը:

«Ամէն զիս տեսնողները զիս ծաղր կ'ընեն. չըրթունք կը բանան, գլուխ կ'երերցնեն, ըսելով...:

Նոյն միջոցին, սոսկալի զուգադիպութիւնով մը գոռաց Աննայի անգութ ձայնը, անխղճօրէն հալածելով մարդարէական համարը.

«Տէրջը յուսաց, թող փրկէ անիկա, թող ազատէ՝ զանիկա, ինչու որ անոր հաւանեցաւ:»

Եւ մեծ վարդապետներու աղջիկը շարունակեց.

«Շուները չորս կողմս առին, չարերուն ժողովքը զիս պատեց, ձեռքերս ու ոտքերս ծակեցին:

«Իմ ամէն ոսկորներս կրնամ համբել:»

Եւ ծակծկուած մարմինը աղղու կերպով կ'իրաւանացնէր այս գրուածները...:

Երբ զինուորները կը զուարճանային խաչեալին շուրջը և անոր հագուստները կը յափշտակէին, Շուշան շարունակեց.

«Իմ հանդերձներս իրենց մէջ բաժնեցին ու պատառւածանիս վրայ վիճակ ձգեցին:»

Գաղտնիքին քօղը պատռած էր այլ եւս. Շուշան խաչին մօտ կը գտնուէր: Ամբողջ տկարութիւնը եւ ամբողջ վախը հեռացած էր իրմէ: Բոլոր մութ բաները լուսաւորուած էին իր առջեւ, յաւիտեանականութեան տեսլքովը: Այն մթութիւնները՝ որոնք զայն կը շրջապատէին, իրեն երեւցան կենդանի ստուերներ: Ասոնք էին մարդոց ոճիրները, հայհոյութիւնները, անէծքները, ապականութիւնը և հպարտութիւնը,

չարութիւնը, նենգամտութիւնը, հաւատքով տկարներու կամաւոր կուրութիւնը, վատերու դասալքութիւնը, բոլոր ստորնութիւնները, բոլոր խայտառակութիւնները, մարդկութեան բոլոր վատութիւնները:

Այս բոլոր գարշելի բաները միանալով, — իրաւ պէս խոշոր ամպեր, այս փոթորկալից երկինքին վրայ, — անոնք կ'իյնային մեծ Տառապողին վրայ, իւրաքանչիւրը անոր բերելով որոշ տանջանք մը: Ան ներողամիտ էր ամէնուն և իր անձը նուիրած: Ան իր հոգի՛ն տուած էր մեղքի քաւութեան համար և ասոր համար աշխարհ եկած էր. չարին փրկութիւնն էր այս, փրկանքը՝ զոր Մեսիան կը բերէր իր ժողովուրդին եւ բոլոր մարդկութեան: Ի՛նքը, համակ անմեղութիւնը, ի՛նքը կը կբէր ամօթի ծանրութեան տակ. իր մարմինը կը դողար և իր ցաւոտ գլուխը կը բարձրանար ու կ'իյնար առանց հանգչեցնելու տեղ մը գտնելու: Իր մեծաբաց աչքերը անհնարին օգնութիւն մը կը խնդրէին. ան դժուարաւ մրմնջեց. «Ծարաւ եմ:»

Աւա՛ղ, իր մարմինը, արդէ՛ն ուժասպառ, արդէ՛ն տանջուած, ծարաւի չարչարանքն ալ կուգար աւելնալու այս ամէնուն վրայ: Զինուոր մը, քացախի մէջ թաթխուած սպունգ մը երկարեց իրեն, զոպայի մըշտիկով մը: Յիսուս իր շրթները անոր դպցուց առանց տրտնջալու...:

Սակայն երկինք լսած էր այս աղաղակը. «Ծարա՛ւ եմ:» Եւ մարգարէներու աղջիկը կը շարունակէր տեսնել անտեսանելի բաները: Թանձր մութին մէջէն ճառագայթ մը կ'իջնէր և կ'երկարէր մինչև մեծ Մարտիրոսը: Լուսաւոր անհամար երեւոյթներ կը փութային Անոր մօտ այդ ոսկեղէն ալօսին մէջէն. անմեղները, հեղերը, ողորմածները, արդարութեան ծարաւիները, անոնք՝ որ դարերու ընթացքին պիտի սիրէին

Յիսուսը իրենց անձերէն աւելի և պիտի ապրէին ու մեռնէին, օրհնելով անոր անունը: Ասոնցմէ իւրաքանչիւրը մասնաւոր խօսք մը կ'ըսէր մահամերձ Փրկչին: Ասիկա աշխարհի դոհաբանութիւնն էր ուղղուած Անոր՝ որ իրեն համար կը մեռնէր: Ճառագայթը դանդաղօրէն իջաւ խաչին երկայնքէն վար, մինչև լացող կիներու խումբին մօտ, մինչև Շուշանի մօտ և զայն շրջապատեց լուսեղէն պսակով մը: Այս խորհրդադաւոր ճառագայթը, Փրկչին յաւիտենական կոչն էր միանգամայն — կոչ մը՝ զոր ամէնուն կ'ուղղէր — ու նաեւ երանելի պատասխանը անոնց, որ կ'ըսեն. «Ահա՛ կուգամ»: Շուշան կը խորհէր թէ, անգիտակցաբար, սակայն Վարդապետին սիրովը առաջնորդուած, ինք միշտ քալած էր լուսաւոր արահետէն... Այս առաւուածային երանութիւնը եկած էր իրեն, Քուրն-էտտինի օրը, Տէրօջը օրհնեալ շրթներէն՝ որոնք հիմա՝ մահուան գերազոյն սարսուռին հետ կը խառնէին վերջին աղօթք մը: Այս երանութիւնը եկած էր իրեն այն աչքերէն՝ որոնց անջնջելի սէրը՝ ոչ մէկ տանջանք կրցած էր մարել: Այս երանութիւնը կուգար այն սրբաւէն որ յուզուած իր վերջին ջղաձգութիւններով, իր ետեւէն կը տանէր բազմութիւն մը անթիւ փրկուածներու՝ իբրեւ փրկանք իր ցաւերուն:

Եւ իր կուսական աննիւթ սպիտակութեանը մէջ, աչքերը դոցած, Շուշան կը թողւար որ իր հոգին հետեւի ճառագայթին...:

.....

Բոլոր անէծքները լռած էին հիմա: Թշնամիները կը հեռանային: Ոմանք իրենց կուրծքը կը ծեծէին կրկնելով. «Այս մարդը իրապէս Աստուծոյ Որդին էր»: Առաջին տակ կը մնային միայն Յիսուսի մայրը, Մարգ-

դաղինացին և Յովհաննէսը: Շուշան Յիսուսէ զատ, ուրիշ մէկը չէր տեսներ:

Իր սիրտը Վարդապետին վիշտին մէջ թաղուած, սակայն յոյսով և հաւատքով գինովցած, ան կ'ուղէր իր արցունքներուն մէջէն մրմնջել սիրոյ երգը՝ ուղղուած Սուրբ օրհասականին, օրօրելու համար անոր հոգեւարքը: Քրիստոսի վերջին նայուածքը կը հանգչէր միմիայն անոնց վրայ՝ զորոնք կը սիրէր: Շուշան կ'ուղէր նաև որ Յիսուս իրեն հետ տանէր միայն աշխարհի ամենաքաղցր խօսքերը. կ'ուղէր որ ան ննջէր խաղաղութեան յաւիտենական բառերովը. կ'ուղէր նաև որ ան ննջէր վստահ իր գործերուն վրայ, գերազոյն հանգիստով մը: Սակայն ան ինքզինքը չա՛տ պղտիկ, չա՛տ ողորմելի կը գտնէր Աստուծոյ սրտին մօտենալու համար: Եւ իր այս անկարողութեանը մէջ, կրկնեց Նոայիի հետեւեալ խօսքերը դանդաղօրէն ու մեղմ ձայնով մը.

«Աչքերդ վեր վերցուր և բոլորաթիւք նայէ՛. քու որդիներդ ժողովուած ու քեզի եկած են:

«Քու որդիներդ հեռուէն պիտի դան և քու աղջիկներդ գրկի մէջ պիտի վերցունին:

«Եւ ազգերը քու լոյսիդ պիտի դան ու թագաւորները քու վրադ ծագած պայծառութեանը:

«Քեզ անարգողներուն որդիները քեզի պիտի դան ու բոլոր անոնք, որոնք քեզ կ'արհամարհէին, քու ոտքերուդ առջև պիտի երկրպագեն:»

Խորին պաշտումով մը, Շուշան համբուրեց խաչեալին արիւնալից ոտքերը: Ան երգած էր Անոր յաղթանակը եւ Անոր փառքը: Մէկ խօսք մը միայն կը մնար ըսելիք...:

Վերջին սարսուռով մը ցնցուեցաւ մեռնող Քրիստոսի մարմինը: Եւ ահա՛ Շուշան մարդաբեական սա

խօսքերը ուղղեց Անոր՝ որ արդէն կը մեկնէր... այս
աշխարհի միակ խօսքը՝ որ արժանի ըլլար իրեն.

«Ահա անոնք Քեզի պիտի գան հին օրերու սի-
րովը...»

«Անոնք Քեզի պիտի գան, իրենց երիտասարդու-
թեանը մէջ. Քեզի պիտի գան անոնք խորին պաշ-
տումով մը...»

Վ Ե Ր Ձ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0163068

1p

ԱԺԴ

ԺԴ

ՅՅԴ

ԳԻՆ 50 ԴԱՅԵԿԱՆ

Տպարան Սէլանէք

